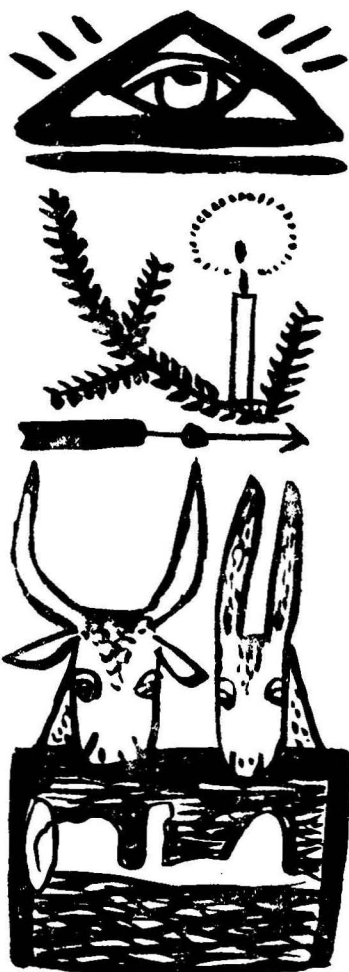

VIGILIA

1 9 7 2
december

12

RÉGI KARÁCSONY ÚJ KARÁCSONY ÖRÖK KARÁCSONY

Bálint Sándor, Belon Gellért, Borsos
Miklós, Csanád Béla, Falu Tamás,
Pilinszky János, Possonyi László,
Rónay György

ILLYÉS GYULA KÖSZÖNTÉSE

Czére Béla, Illyés Gyula, Móser Zoltán,
Tótfalusy István, Pergel Ferenc

A KERESZTÉNYSÉG JÖVŐJE a szocialista társadalmakban

Adista (Róma), Ludek Brož (Prága), Yves Congar
(Párizs), Frederick C. Copleston (London),
Claude Cuénot (Párizs), Jean-Marie Domenach
(Párizs), Gaspar Elizondo (Mexikó), Iring Fetscher
(Frankfurt am Main), Friedrich G. Friedmann
(München), Ernst J. Görlich (Bécs),
Wilhelm Köster (Uppsala), A. G. M. van Melsen
(Nijmegen), Robert de Montvalon (Párizs),
O. von Nell-Breuning (München), Hugh O'Neill
(Swansea), Harald Pawlowski (Frankfurt),
Gustav A. Wetter (Bécs)

A VIGILIA GALÉRIÁJA
Anna Margit, Bozók Mária

TÓTFALUSY ISTVÁN	„A megnőtt élet” (A hetvenéves Illyés Gyula)	— —	793
ILLYÉS GYULA	Szadisták és genocidák (vers)	— — — —	798
CZÉRE BÉLA	Egy elsüllyedt világról. Illyés Gyula: Puszták népe	— —	799
ILLYÉS GYULA	Miseszöveg-fordításai	— — — — —	804
PERGEL FERENC	Illyés Gyula munkássága 1941-1944 között a bibliográfia tükrében	— — — — —	805
BELON GELLERT	Régi karácsony, új karácsony, örök karácsony	— —	809
CSANÁD BÉLA	December, Dal, Undor, Ki tudja (versek)	— — —	814
BÁLINT SÁNDOR	Az aranyos mise	— — — — —	815
PILINSZKY JÁNOS	Ismerem (vers)	— — — — —	817
POSSONYI LÁSZLÓ	Mezítlábás emlék	— — — — —	818
HALU TAMÁS	Egy hang, Ut vége, Színház, Éhes voltam, Sóhaj, Nem jó vonatra ültem, Sokan meghaltak (versek)	—	823
BOZÓKY MARIA	Anna Margit ikonjai	— — — — —	824
RONAY GYÖRGY	A Szerkesztő levele	— — — — —	826
MENYHART LÁSZLÓ:	Fa a kerítés mögött (tusrajz)	— — — — —	828
*	Bevezetés egy ankét elé	— — — — —	829
* *	A kereszténység jövője a szocialista társadalmakban	—	831

NAPLÓ

Borsos Miklós: Királyok imádása — 853; Rónay László: Zenei jegyzetek (Ojsztrah—Abbado—Menuhin: Lemezfigyelő) — 854; Czére Béla: Színházi krónika (Három nővér) — 856; D. I.: Képzőművészet (Marc Chagall-tárlat; Bernáth Aurél gyűjteményes kiállítása) — 859; Balássy László: Rádió mellett (A kilátó legutóbbi műsora ürügyén) — 860; A Vigilia a nagyvilágban — 861.

Idegen nyelvű kivonatok — — — — — 862

A címlapon Szántó Piroska rajza, a műmellékleten Anna Margit munkái, az Illyés-fotókat Móser Zoltán készítette.

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY

Felelős kiadó: VARKONYI IMRE

Laptulajdonos: Actio Catholica

Szerkesztőség és kiadóhivatali ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 4. Postafiók: 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámja száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

TÓTFALUSY ISTVÁN

„A MEGNÓTT ÉLET”

(A hetvenéves Illyés Gyula)

(I.) Képeslapokból tudjuk, hogy a japáni nagyvárosokban vannak utcai automata, amelyekből egy pénzdarab bedobása árán friss levegőt lehet szippantani. A levegő körülöttünk még nem romlott meg annyira, hogy ilyesminek szükségét éreznénk; a lélek légszomja azonban egyre többször s egyre fojtogatóbban ráknehezedik. A nyűtt arcú japáni asszony maszkot tapaszt a szájára, úgy vesz — a pénzért — egy-két mély, éltető lélegzetet. Napi munkánk közben mi ugyanígy olvasunk el néhány mondatot, csak hogy erőre kapjunk, lobbanjon egyet a hitünk, hogy mégis érdemes.

Szippantásnyi tiszta levegőt: legalább egy-két lap elmét- és szívet-elevenítő olvasnivalót keresve mind gyakrabban vesszük elő Illyés Gyula írásait. Beleépülnek az életünkbe, mint egy-egy „mozgó testünkkel olvasható” híd, mint valami dal, amely újra meg újra fülünkbe csendül. Krúdy s Kosztolányi halála után, harmincöt éve mondta róla valaki, hogy „tízmillió magyar közül... ő tud ma legjobban magyarul”. Ez az ítélet változatlanul érvényes ma is.

Mondhatná erre valaki, hogy magyarul tudni *nem érdem*, s még a szép beszéd is éppúgy ajándék, mint a szép arc, az arányos termet: igazában a széptermő közösség kincse, és nem az egyén büszkesége. Mondhatná más, hogy *minden nagy költő művészi mestere a nyelvnek*, mind finomra csiszolt és megbízható eszközökkel dolgozik.

Az előbb idézett megállapítás igazi súlya épp ezeknek az ellenvetéseknek színe előtt mutatkozik meg. Illyés ugyanis nemcsak úgy „tud magyarul”, mint Szabó Pál vagy Tamási Áron és mindazok, akikre a szegénységnek gazdag örökségeképpen

hagyományozódott a tiszta magyar beszéd. Nemhiába ad hálát „a második nyelvért” — a franciáért, s nemhiába vallja, hogy magyarul Jules Renard-tól tanult.

Amint szülőföldjét, a dunántúli pusztát Párizsból hazatérve fedezte fel és vállalta igazán, úgy anyanyelvét is a „hű európai” tudatosságával ölelte magához, így lett az örökségből hódítás, s a kincsekkel megrakott parasztfiúból a magyar nyelv és lélek rejtett mélységeinek-lehetőségeinek tudatos kifejtője.

Talán ezért van, hogy az ő nyelvi „purizmusát” az igényes tollforgató, a mesetersége szerszámaival megbecsülő művész gondosságán túl — a *nyelv közéleti szerepének fölismerése* ihleti. A magyar nyelv nemzeti jellemet kifejező sajátosságairól önála szebben senki sem írt. A Magyarok idevágó lapjai iskolakönyvbe kíváncsognak. De megrendítő a Kenyértörés rövid eszmélése is, meg az a kemény vallomás, amely az Ingyen lakoma jegyzetei közt található: „Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez. Jól beszélni és írni magyarul, ez tehát igazánból: jellemkérdés. Az íróság ott kezdődik, mikor az ember felelősséget érez egy alany és egy állitmány összefűzésekor is; mert az is becsületvizsga; állítás, amiért helyt kell állni. Egy életen át! Egy nemzet életén át!”

Kosztolányi nyelvőri buzgóságát okkal hihetik némelyek az „irodalmi író” úri választékosságának. Illyés a közéleti ember tisztaság-igényével árnyal és latolgat, védi és gazdagítja a nyelvet, egymással való szót-értésünk elemi eszköztét, múltunk, jelenünk és jövőnk veszendő s ha úgy akarjuk, mégis elvehetetlen vonatkozási központját: „...abból a korból, — írja például valahol, — amelyet személyi kultusznak azért nem nevezhet az ilyen toll, mert a kultusz alulról fölfelé irányuló tisztelet, nem pedig annak felülről lefelé történő kicsikarása”. Az ilyen toll: itt a nemzeti lelkiismeret mázsákat mérő, de árnyalatokra is érzékeny mérlegének inganyelve.

A harmincas években, a Puszták népe s az Ormányságból Pestre irányuló egyke-ék sorskérdéseinek szóvátétele közben, eszmélt rá Illyés arra, hogy mit jelent a szó becsületvizsgálja. „Egy nagykatái kisgazdát — írja a Magyarokban — egyetlen mondatért tizennégy nap fogházra ítélték... a mondat idézet volt: szó szerinti az én egyik könyvemről idézte.” „Végre rájöttem, hogy stílus-probléma... voltaképpen nincs is. A probléma itt is a becsületé, az állhatatossága, a szokimondásé, az illedelmes szokimondásé.” Már akkor fölvetődött benne a nagy kísértés: az elnémulásé. „Hogyan énekelhetne az énekes, ha ráparancsolnának, hogy áriáiból, mondjuk az é vagy cisz hangokat a skála minden fokozatán hagyja ki, helyettük pislantson vagy nyeljen egyet, vagy, ami még ötletesebb: úgy ugorja át azokat, hogy a hallgatóság észre se vegye? Tudna egyáltalában énekelni? Így énekelek én.” Büntudatot érez, fiókjában gyűlnek az „örök befejezetlenségre ítélt kéziratok”. „Nem volna becsületesebb egészen elhallgatni?”

E kérdésre a tételes választ csak a Dőlő vitorla kötetének egyik verse adja majd meg:

*Nem lehet tisztességes ember,
ki a versírást abbahagyja.
Az igazmondást hagyja abba.*

*birodalmak estek
nem kapva lélekzetnyi verset.
(Költők egymás közt)*

A lelkiismeret magánhasználatra szánt felelete azonban rögvest elkészült. S mint aki botütések zuhogása közt megtanul táncolni, úgy tanulta Illyés az „illedelmes”, de csonkaságában is teljes szokimondás művészetét.

A megrendítő az, hogy amit akkor megtanult, azt mindmostanáig jó volt tudnia. Harminc év világot-társadalmat megforgató átalakulásai után a közösség sorsáért felelős költőnek változtatlanul éreznie kell, hogy „hangzavarban félreérthetetlen mondanunk nehéz... jól írni nehéz”. Annál jelentősebb a példa s a tényekben mutatkozó igazolás, hogy „a jól megfogalmazott, jól kifejezett szó jerichói erejű”: ledönti a butaság és gonoszság falait.

A Knokkei Biennálé költői nagydíját s a Herder-díjat Illyés („hű európaiként mondandói miatt figyelemre, bölintásra becsült más népek előtt is”) „fölnyelő édesanyjának”, a magyar nyelvnek lába elé kívánja helyezni. Koszorúja történelmünknek Berzsenyi, Kölcsey és Vörösmarty nagy költeményeihez méltó összefoglalása. Vallomásos tűzben megfogalmazza azt is, hogy a szegények-nyelve-magyar-nyelv, a „behúzott vállú parasztok”, a „köpések-mosta, düh-pírja törölte orcájú” emberek „tolvaj-nyelve” hogyan őriz történelmet, s hogyan válhatik *hazává*: világbá röpitővé.

(II.) Mint a „példamutató nagy ikerpár”: Bartók és Kodály a népzeneért s azon át az egész magyarság zenei műveltségéért sőt nemzeti öntudatáért és fennmaradásáért, úgy érzi magát felelősnek Illyés a nyelvért, amelyet a kunhalmokat emelő ősoktól örökölt. Íme: már a nyelvi elemzés is költői magatartásának lényegére nyitott: a közösségi felelősség- sőt küldetés-tudatra. *Bartáról szólva* megilletődötten rajzolja párizsi kamasz-önmagát, „aki a közösséget eredetileg nem is lanttal akarta szolgálni. (Hanem karddal.)... S épp, mert csak az eredményt, az előrenyomulást nézte, mert a *szeme hadvezéri maradt*, másokban is csak a teljesítményt figyelte, nem a teljesítőt: az egyéniséget.”

Ez a közéleti elkötelezettség sajátosan magyar és jellegzetesen tizenkilencedik századi örökségnek látszik, és manapság gyakran kétes értékű. Lengyel Balázs 1947-ben Illyés pályájának elemzése során arról írt, hogy a harmincas évek elején a Párizsból nemrég hazatért költő lelkében nagy átalakulás játszódott le. „Mint a gyerek, aki csodát látott, iszonyú jelenést, s már csak arról tud beszélni, így zárta be magát a magyar parasztsors valóságai közé Illyés, s az a lélek, akiben annyi fogékonyság volt az egyetemes emberi gazdag színpompájának teljes átélésére, így fogta le költészetét, versei hangját is — látszólag — erre az egy hűrra. A közösségével szemben felelős alkotó győzte itt le benne az egyedül művével szemben felelős művészt. Legyőzte? Lehet, hogy csupán új, s nem is szerencsétlen alkut kötött a művel.”

Maga Illyés mintha sohasem látott volna *törést* párizsi évei, indulása és ithon-i költői megszólalása közt. Veres Péterről szólva határozott mozdulattal rámutat arra a világ-kórusra, amelyben ő is megszólalt: „Jeszenyin, Lorca, Erdélyi, Tamási, Giono, Veres Péter: csaknem egy sorozási korosztály, Európa egymástól legmesszebb eső pontjain. Műköltőivel a kontinens parasztsága szinte kórusban szólal meg, újkori válsága előestéjén, ...hiszen jó egypár nemzet is a parasztságával kiáltott a fennmaradásáért.”

De Európa paraszti eredetű s a parasztság küldetését vállaló költőin túl nemzedékének többi költőjét is társának tudja Illyés. Veres Péterről szóló emlékezésében Saint Exupéryt, Malraux-t és Hemingway-t sőt Audent meg Spendert is emlegeti. Az ő korosztályuk tagjának vallja magát akkor is, amikor Párizsban személyes ismeretséget köt a mesterekkel s az avantgarde fiatal vezéreivel, de akkor is, amikor hazatér. Hiszen ezek mind „főlfőálltak az íróasztal mellől, elmentek a *tetthelyre*... Hozzányúltak a tollon kívül más-más kifejezési eszközhöz is.” Ha ő nem Spanyolországba ment, ha nem a Kilimandzsáró vidékén keresett vadászkalandot, ha nem a délamerikai s szaharai légiforgalom megszervezése közben szerzett tapasztalatokat az emberi lét lehetőségeinek hatáiról, hanem hazajött, hogy a puszták népéről meg az egykéről írjon, s Babits mellett egyre több részt vállaljon a Nyugat szerkesztésében, azzal semmit sem tagadott meg abból, amire kamaszfejjel elkötelezte magát. 1933-ban Erdélyi József lírai termését ismertette ír a *Tárgyilagosság lírájáról*: „Ne a valóságot hazudjuk tele állítólagos költészettel, mint a szimbolisták tették, hanem a valóságból bontsuk ki a benne rejlő költészetet. A gondolat ölelje át az érzelmet, mint férfi a nőt és nem fordítva... A szimbolizmus mindent legyűrő, beolvasztó imperializmusa után a szerénység kora jött el.” Ez a néhány sor saját ars poetikája is, de egyúttal az egész korosztályé, amelybe beletartozik.

Az „alitterature” irányába induló, a minden irodalmias hagyományt megtagadó irodalom „újhullámába” teljesen beleillik tehát Illyésnek Erdélyin és Petőfin ihletődő költészete. „*Alku-tlanul*” európai minden, amit ír: a Hősökről beszélék és az Ifjúság éppúgy, mint a Puszták népe, a Petőfi-monográfia vagy az Oroszország. Magyar költő ennyire nem érezhette még, hogy egyszerre szól népének, legszűkebb kis-hazájának égető gondjairól, s ugyanakkor része annak a kórusnak, amelynek tagjai a világ különböző tájain más-más módon, de ugyanegy gátrobbantáson, jövőteremtésen fáradoznak.

A *Hősökről beszélék* 1946-os, első „legális” kiadásának előszavában Illyés e forradalmi költeményét, mely a Puszták népének „előjátéka és magva” volt, Babits Mihály emlékének ajánlotta. „1932 nyarán — írja — küzdő s még mindig kezdő költőként kéthetes hivatali szabadságomat Babits Mihály vendégszerető házában töltöttem. Délelőtti pihenésül mindketten a verset választottuk. Az esztergomi tág-egű kert első sarkában ő egy-egy középkori latin himnusz fordítását róttá, a felsőben én e költemény szakaszait. Délben kicseréltük az eredményt. Ellentétesebb anyag ritkán került egymás mellé azon az asztalon, ahogy ellentétesebb múltú és

célú író sem az asztal mellett. Mégis sok egyesített bennünket. Nemcsak a vers szeretete. Nemcsak az — a szorosabb — kapocs, hogy földik voltunk, s ismerős világról beszéltem. Epp a végletek közeledtek egymáshoz bennünk? Babits Mihály a tiszta humanizmus megtestesítője... szinte támogatta az én merész igazságomat, elképzelem, hogy épp a merészsege miatt. Naponta megújuló biztatása nélkül tán sohasem készül el ez a költemény. Hitte, hogy végeredményben az igazságot — az ő Igazságát is — szolgálja." Az ellentétes végletek egymáshoz közeledése nemcsak Babits égének tágasságát bizonyítja, hanem Illyés merész igazságának egyetemes érdekét is.

32-ben Babits látta vendégül Illyést. Egy jó évtized múlva majd Illyés kel védelmére Babits örökségének, de személy szerint mindazoknak is, akik a Nyugat korában Babits körül tágegű ég alatt merész igazságokat tettek szavá, s az Igazságot ellentéteket villantó vitákban próbálták megközelíteni. Amily „alkutlanul” vállalta kortársi egybetartozását a Párizsból világgá rajzó költőnemzedékkel, úgy vallja magát, vitatkozva is, egynek azokkal az írókkal-költőkkel, akiket Babits halálakor a fasizmus, később a háborús bűnösöket nyomozó „hamar ítélet” vagy a „polgári anarchizmust” elutasító dogmatizmus hajlandó lett volna proskribálni. Elég az Ingeny lakoma két kötetében egybegyűjtött prózai írásainak tartalomjegyzékét végiglapoznunk ahhoz, hogy fölmérjük, kit és mit mentett meg az élet és az emlékezet számára. „A magyarságnak nincs annyi kincse — írta 1945 nyarán: Szabó Lőrinc, Németh László sőt Veres Péter zaklatásának idején — hogy vakon, minden indulatnak, eldobálja.” S ugyanezt a képet részletezi 1934-ben *Babitsról fiataloknak* írott hitvallásértékű esszéjében: „A csárdákban valamikor leghetykébben a falu legnincstelenebb legényei vagdosták a falhoz a poharakat. Telik nekik is rá, van miből! — nem nehéz kitalálni, mi hajtotta erre a lelket, milyen hazug önvigasz. A szerencsés nagy népek mellett mi bizony írói értékek dolgában is szegények vagyunk. De annyira még nem, hogy konokan épp a kincseink kiszorásával fitogtassuk a bőséget.” — „Adjátok vissza ellenfeleimet — kiáltja már-már elkecseregetten — a méltókat, hogy harcolhassak.” A Tiszták Perellája óvja majd úgy — élete árán is — az albigens mestereknek csak beavatottak számára érthető följegyzéseit, ahogyan Illyés óvja költészetünk meg a körülöttünk hangzó európai líra tőle idegen, de igaznak ismert hangjait, eredményeit is: elkülönülve s mégis szolidárisan. A harmincas években a szegényekhez való hűség gondja kínozza. A társadalomba való külső beilleszkedés, az anyagi-személyi biztosítottság közepett is tudta, hogy „nem menekülhet”: nem szabad kiszakadnia azok közül, akiknek nevében szót emelt. Most a pályatársak és a tágegű Európa szolidaritását látja vállalni s hangsúlyozni valónak. Nemcsak lovagiasságból vagy barátságból. hanem a nagy közös-ség érdekében, amelynek létérdeke, hogy eget nyissanak fölé.

(III.) A mi kis Magyarországunk legtöbb hegysége szinte féltényérrel letakarható. Legtöbb nagy költőnk életműve is: egyetlen égbenyúló csúcs, legfőlőbb egyetlen hegyvonulat. A hetvenéves Illyés e téren ritka kivétel. Súlyos időkben gazdaggá: egységes voltában is változatossá teljesedett az életműve. Vonulat vonulat mellé gyűrődött benne az embert, nemzetet és világot egyaránt megpróbáló esztendőkből. A lírai költészetben, a szép- és az értekező prózában meg a drámában egyaránt korszakosan jelentőset alkotott; nemcsak jelentős művekkel gazdagította irodalmunkat, hanem olyan nyelvi-formai vívmányokkal is, amelyeknek meghódítása maradandóan formálni fogja irodalmunk jövő történetét. Megmagyarította például a francia klasszicizmus drámai módszerét, amelytől Shakespeare nyomába szegődő drámai költészetünk mindmáig idegenkedett. Polgárjogot szerzett a népnyelvnek és a népi észjárásnak az esszéiben; az irodalomnak ezen a területén előtte senki sem írt így: „egymáshoz szelídítve Pascalt, Montaigne-t meg a pusztai ősokeket. És alkotásainak, „tárgyilagos lírájának” szövetébe — egyre tudatosabban — mind több szálát szőtt bele a magyar líra múltbeli örökségéből: Petőfi hangja mellett megszólaltatta Berzsenyiét, Aranyét, Kölcseyét, fölzendítette Kisfaludy és Vörösmarty hexameterét, disztichonját. Ha valaki ma az ő műveinek olvasása közben nevelkedik olvasóvá, kilátást talál majdnem az egész magyar irodalomra.

Illyés nagyon mélyen átélte és nagyon becsületesen megszólaltatta lírájában a háborús veszteségeink okozta gyászt.

*Nagy vagyok? Kiemelkedő?
Mint most a házkémények,
hol a tető
leégett*

írja egyik abbahagyott versében. A fizikai és a szellemi veszteség, gyászolnivaló egyszerre jelenik itt meg egy hasonlat két pilléréként. S a pillérekre ugyanaz az önellenőrző kétely épít ívet, amely a többszörös hűség becsületvizsgálán is újra meg újra jelentkezett. A szintén befejezetlenül maradt nagy költeményben, a Vár a vízen címűben „eleink községháza, Budavár” ledőlését panasolja.

*Szalađ a Duna tik-tak-csillogása,
viszi gúnyfénnyel a „honszerző” Arpád
lovasrohamát, Szent István palástját,
Koppányt, a székelgy Gyulát, vitte Erdélyt,
vitte az elvért-ölteket, s az elvért
ölöket, végül az elvet magát —
Állítsátok meg e sodró Dunát.*

A Fehér-fekete kötet évszáma szerint ez a töredék 47-ből való. Illyés ekkor már nemcsak a puszták népének költője, hanem az egész nemzeté.

Megünnepli az országépítés nagy eseményeit. Az építőkhöz szólva világosan megfogalmazza, hogy nemcsak gazdasági talpraállásról van itt szó, nemcsak épületek újjáépítése folyik, „új létezőmód föltételeit gyártják meg itt”.

*Kettős küzdelem
hősei az új épületeken
rajtatók
fordult meg: börtönt rakjatók
vagy bástyát, jól vigyázzatok!*

Sikererőfeszítés című prózai költeményében arról számol be, hogy két lehetőség között választhatott. Győzelmet ígérő, napfényes útra hívták egy vitorlás-equipage idegen nyelven beszélő tagjai, de ezer fortély árán visszatért a tenger-mélyi hajóba, az országhoz, a néphez, amelyet tengerfenékre süllyesztett az orkán. Az életmű s a század csodája, hogy ez az áldozat hosszabb távon megint gyümölcsözőnek bizonyult.

1966 októberében a nemzetközi költőtalálkozóan Illyés az egész modern költészet jellemzésére használta ezt a néhány szót: „kesztyűdobás a kétségbeesésnek”. Ekkorra kiderült, hogy nemcsak Budavárának szakadt le még a lépcsőháza is (az épp akkorra már fel is épült talán), „a világ, sőt általában a lét, kiváltképp az emberi lét huszadik századi állapotát, akik tudatosítani képesek, tudósok, bölcselők, felelős államférfiak, sőt másállapotos nők, kétségbeesettnek vallják. Vagy legalábbis hirdetik”. Igaz: „aki zokog: üvöltve bízik”. De azért nemhiába keresi Illyés a magyar líra világirodalmi „esélyességének” magyarázatát épp abban, hogy a kétségbeesés alapélménye, a vég kockázatának keserű mérlegelése a mi költészetünkben ősidők óta otthonos.

A tengerfenékre zökkent nemzet sorsának vállalása elszakíthatta — látszólag s ideiglenesen — egy „tisztafényes szavakat” kiáltozó költőcsoporttól, de példaadó alakká növeli akkor, amikor a világ a veszedelmekre és kockázatokra eszmél. Amint Hunyadi „öt haza hőse gyanánt”, Róma, Rouen, Tahiti tornyait harangszóra bíró hősiességgel állt helyt valaha, Illyés is *példaként* vívja küzdelmeit s évek során eszmél rá maga is, mi mindenért kell legalább „percnyi csodákkal” vívnia. A *Mint a darvak* régi magasságban repülő „tisztái” ebben a szövegösszefüggésben már világtörténelmi környezetben jelennek meg újra: épp az albi „Tiszták” egyetemesebb érvényű példázatában. A katharok „friss, vidám ütemű” himnuszai: Illyés hazulról hozott hitvallását fogalmazza meg, s az ő programját állítja a kétségbeeséssel farkasszemet néző emberiségnek:

*Üzeni az Úr: légy bátor,
bátorság a fő erény!...
Legyőződ rögtön a Rosszat,*

*ha megveted kínjait!
Szenvedést arra mi hozhat,
aki az Úrnak — segít?*

Perella hitetlenül vesz részt a tiszták küzdelmében. Az Úrban nem hisz, de a jóért folyó harc szükségességében és értelmében igen.

Mi az, amivel a mi *Perellánk* a tiszták harcában segíteni tud? Túl a harc tényének, kockázatának, felelősségének világos megfogalmazásán, ami már önmagában is küldetés (Bartók „beszéde” „a joggal erőt ad a legzordabbhoz is: a kétségbeeséshez”)?

Először is azzal, hogy vissza akarja állítani bennünk a mindenség rendjében, a kozmoszban való hitet. A parasztok hitét, a krumplibokrokét, amely hit a jóért küzdő ember erőfeszítésének értelmet ad. Azután azzal, hogy elutasítja az emberiségünket fenyegető tudathasadást; a jó és rossz ellentétét vallja, vállalja, de a szellem és a test, az ösztön és az értelem harmóniáját lehetségesnek, szükségesnek hirdeti. A „tiszták”-nak tiszta még az erotikája is; az ember ösztönös, testi voltában is harmóniára termett.

És segít még ez a hitetlenül hívő költő azzal, amiről tanulmányunk elején beszéltünk: a szó erejének hangsúlyozásával. Az az emberiség, amely a kozmoszt kaoszsnak nézi, amely megtagadja a szellem nevében a testet, a test nevében a szellemet, — szétdarabolja és kárpadra feszíti a szót is: a kozmoszt markolót, az emberi személyiség harmóniáját kifejezőt. Illyés nyelvi pontossága ezen a ponton válik példává és zászlóbontássá.

(IV.) Talán még mindig van „sértődött” katolikus olvasó, aki Illyés Gyulát csak a *Katolikus költészet* címmel 1933-ban megírt esszéjének szerzőjeként tartja számon. (Amint — több joggal — lehet olyan is, aki még mindig a népi — urbánus ellentét erőterében méregeti életművét.) Azt az esszét is érdemes ma — negyven év múlva — újraolvasni! De elsősorban rá kell eszmélnie arra minden reálisan gondolkodó embernek, mit nőtt Illyés Gyula és költői — írói életműve azóta.

A negyvenes évek végéről való *Élő szobor* című negysorosa:

*Mit mondasz? Hogyha akkor meghalok, Tudod mit, álljak egyelőre úgy még,
tán épp e téren kőszoborhoz jutnék? hogy vacsorára hazaballagok.*

Világért sem akarjuk most „másfelől” szoborrá formálni. De a katolikus ember mégis dantei szemmértékkel mér: evilágban is Isten és az örökélet mértékeit alkalmazza. Nos: a teljesedés útján bátran előre lépő Illyésben, aki új és új viadaloiban egyre elszántabban dob kesztyűt a kétségbeesésnek, aki remekművekben fogalmazta újra a kozmosz, az ember és „a jerichói erejű szó” hitét, mi hitetlenül is evangéliumi embert látunk.

ILLYÉS GYULA VERSE

Szadisták és genocidák

*Valakihez a farkas is
fohászkodik, mikor üvölt,
hogy ne legyen az ég s a föld
hozzá komisz.*

*Nem ölök, nem ez a szakom,
de ha hinne kell valaha,
ki máshoz fohászkodhatom,
szörnyek ura,*

*szadisták és genocidák:
vérivók védnöke, ha nem
hozzád? Akié a világ:
a kegyelem!*

*Megvetettelek, Szörnyeteg.
Vallottam: nem te vagy az Úr!*

*S lám hozzád senki nem rebeg
hasztalanul!*

*Vallja alj-buta s fő-eszes:
ahhoz fuss, aki ostoroz,
azt imádd, hogy legyen kegyes,
a fő gonosz!*

*„Ti, farkas-arcú égiek,
ti tudtok nyájjal banni jól,
értvén farkas-értelmileg
mi az akol.”*

*Tántorgok már, — nő még csak egy
csapást (várja szinte szívem)
és leomlok és hiszek — hiszek:
— „istentelen!”*

EGY ELSÜLLYEDT VILÁGRÓL

Illyés Gyula: Puszták népe

A *Puszták népe*, amely a Válaszban jelent meg először 1935-ben, majd 1936-ban könyvalakban is, látszólag beilleszkedik az országot feltáró szociográfiai szándékú dokumentum-irodalom sorába, amelynek falu- és városkutató eredményeit olyan reprezentáns művek jelzik, mint Nagy Lajos *Három városa*, Kiskunhalomja, Feja Géza *Viharsarokja*, Darvas József *A legnagyobb magyar faluja*, *Egy parasztszalád története*. De hogy a *Puszták népe* mennyire nem csak szociográfia, dokumentum-irodalom, azt a kortárs és a 45 utáni kritika egyaránt érzékelte. „Igazában nem is szociográfia, hanem társadalomrajzzá táguló önéletrajz; nemcsak vád és leleplezés, hanem lírai hangoltságú emlékekbe feledkezés is” — fogalmazza meg a mű lényegét a *Magyar irodalom történetében* Béládi Miklós. Babitsot a *Puszták népének* különleges műfaji meghatározhatatlansága izgatta, az az egyszerűség, amivel a tényközlő mondatok egy elképesztő nyomorba dermedt népréteg lelkének legparányibb rezdüléseit, a folytonos megaláztatásból is ki-kinyiló emberi gesztusait megörökítik: „Csodás művészet ez, amely elfelejteti, hogy művészet: az egyszerű kristálytisza mondatokban maga az emberi tények gazdag sokasága beszél s szinte észrevétlenül vezet, míg egyszercsak fölizzisszenünk a megdöbbenéstől, mert megértjük a lelket, a megértheletlent.” „Amit elbeszél, az néha a híres orosz írók leg-sötétebb mélységű témaival rokon. De ahogy elmondja, az csöppet sem orosz. Az teljesen magyar; idegességében is megtart valami nyugalmat s a kétségbeesésben is méltóságot és mértéket, sőt humort. Mélység és kedvesség van ebben a humorban, emberismeret és stílus, majdnem zene; annyira, hogy Illyés prózáját minden igénytelensége mellett is egyenrangúnak érezzük versével.” Bálint György „a lélegzetelállító vádiratot” hallja ki a sorokból. „Én, míg a »Puszták népét« olvastam, többször úgy éreztem, fel kell ordítanom” — írja a Gondolatban. Németh László a „nemzet alatti” népréteg krónikájának „sima mondatait” olvasva „valami népítélet-szerű elemi morajlás közelében érzi magát”. „Az Idill és a gyűlölet: a két Illyés-szólam, mely verseiben különváltan nemegyszer retorikus volt, itt egymást hitelesítik, mélyítik, erősítik. A természet annál gyönyörűbb, minél mélyebbre alázták benne az embert, s a bosszú annál jogosabb, minél szebb az, amiért fizetni kell.”

Idill és gyűlölet, humor és méltóságba rejtett harag — a kortársak világosan látták Illyés szándékát: a szociográfiai tények komor kötőanyagával összefogni egy nagy művet, híradást a pusztai cselédség nyomorban, tudatlanságban is megőrzött emberségéről, egy nemzeti-társadalmi szerkezetbe soha be nem került népréteg eredeti szelleméről, görcsös mozdulatain is átsütő, életével revelált poéziséről.

Babits írja, hogy bár a Tolna megyei puszták közelében töltötte el élete egy részét, ezek a puszták sosem nyíltak meg igazán számára: „... a puszták népe, noha engedelmesen mulattatta az úrfit, ha kellett tréfával és játékkal is, idegenebb maradt számomra, mint az akvárium néma halai, melyeket üvegen át nézünk.” „A pusztát csak az ismerheti belülről, aki maga is a pusztá gyermeke — folytatja a gondolatsort. De ez az ismeret csak akkor válhat tudatossá, ha a pusztá gyermeke kilép a pusztából, és fölébe emelkedik. S aki egyszer kilép a pusztából, az ritkán tart többé a pusztával közösséget. Az többnyire már szintén csak kívülről hajlandó nézni a pusztát. Kivéve, ha költő, akiben gyermekkorának párlata, önnön múltjának lelke él.” Hozzátehetjük, ha olyan költő, mint Illyés, akinek eszmélésében magyarság és európaiság mértéke között a mérleg nyelve pusztai származása volt.

„Szülőföldemmel úgy vagyok, mint a szegény király az országával. Magántulajdona nincs benne egy talpalatnyi sem, de gondra és tetszelgésre mindenestül az övé” — írja a *Puszták népében*. De ír a nagy utazásról is, a pusztáról való felemelkedéséről, a kiválás gyötrelmeiről, hiszen: „szívet és tüdőt kell cserélnie annak, aki a puszták levegőjét elhagyja, különben elpusztul az új környezetben. S szinte a világot kell megkerülnie, ha újra vissza akar jutni.” A puszták népét, ezt az évezredek óta megalázott szolganépet, sokáig nem tudta azonosítani olvasmányai magyarjaival: „Jóval később, Németországban és Franciaországban kezdtem eszmélni; eszmélésem, nemzetfeletti elveim ellenére is, fájdalmas volt és megalázó.” „A tavasszal megtérő golyák, amelyek világrészeket nyílegyenesen repülnek át, órákig keringenek régi

fészkük fölött, amíg végre leszállnak" — írja Illyés a hasonlatnak, egyszerűségében súlyos, földszagú képeinek avval az értelmező-eszméltető evidenciájával, amely egész művének sajátja. A gólyák „minden ágat megvizsgálunk” régi fészkükben, mielőtt leszállnának. Ő is így vizsgálta „gyermekkora ágát”, az azonosulás és szeretet gesztusain túl egy ősi szokásait, kultúráját még őrző nép megörökítésének szándékával.

A *Puszták népe* szerkezete nem a szociográfia fojtottan hűvös nyugalmaival rak egymásra a vizsgálódás más-más aspektusaival összekapcsolt fejezeteket; emlékek, leírások, meditatív részletek, életrajz, családtörténet és a puszták életének megjelenítése szerves költői egységbe forr itt össze: a puszták világának sokszínű, eleven élete mint egy buja, sokszálú növény átfonja a műnek valamennyi — megoly tudományos — részletét, fejezetét. „Egy népréteg lelkületét szeretném ábrázolni, ez minden törekvésem — írja Illyés. Ha itt-ott mégis saját élményeimmel hozakodom elő, ezek az élmények csak magyarázó ábrák. Ami emléket feltárok, azért tárom fel, hogy rajtuk át próbáljak leereszkedni abba a mélyben fekvő, forró rétegbe, amely rettegve rejtji gomolygó világát minden idegen tekintettől, még a tárgyilagos napvilágtól is, és amelyet, tapasztalatból tudom, ha megismerni esetleg megismerhet is más, érteni csak az tud, aki belőle származott. En meg védeni is szeretném.” Illyés a saját életét, élményeit úgy írja meg a *Puszták népében*, hogy azt — világot felfedező gazdag érzékenységében is — a pusztai élet pontos tükrévé teszi, a mások életét pedig — önmaga lényén átszüremeltetve, de soha meg nem szépítve — szinte a saját életeként szövi, bontja ki előttünk. A dunántúli puszták fogalmának lényege a puszták falutól való elkülönülésének, sajátos törvényeinek, lelkületének általános rajza után családja története, a cselédség élete, saját gyermekkora és végül a puszták jövője, lehetőségei azok a nagy szerkezeti állomások, amelyek keresztlíneák, mindvégig úgy, hogy az emlékező vizsgálódás tárgyiassága, gondolatai más-más hangsúlyt kapva, minduntalan visszatérjenek, és más-más színüket mutassák a pusztai életek képeiben.

Évezredes elmaradottsága, mindenféle más élettől való örökös elvágtottsága idegen számára megközelíthetetlen, kívülről mozdulatlan, — csak valahol a lélek mélyében mozduló — indulataival, félelmetesen kiismerhetetlen formát a pusztát. De Illyés belülről, másképp látta: „Meleg iszapfürdő ez a lenti réteg, fellelte idegen, fagyos szél súvít. Aki kiválik belőle, az kiválik egy-két év alatt, végigjárva lelkén és idegzetén a fejlődést, az ember öslény korától, mondjuk a viceházmesterségig, de aki benne marad, az kidugott kisujját is dideregve rántja vissza. Vad világ az a fenti, a föld kérgéhez hasonlóan kihűlt és megkeményedett elveivel és erkölcsével, amelyekben, elismerhetjük, alig van már élet, csak formájuk van.” Talán az egész mű legizgalmasabb gondolatához érkezünk el: ez az „erkölcsben, szokásban, világfelfogásban, de még járásban és karjának mozgásában is” minden mástól különböző népréteg, elképesztő megalázottságában, messze az állatok szintje alatt tartott életkörülményeivel, babonás tudatlanságával mégis egy ősi, gazdag lelkű-kultúrájú, egymás iránt természetesen, a társadalmi hierarchia merev konvenciói nélkül megnyíló nép képe hordozója. Jellegzetesen szolganép, „nem számításból, vagy belátásból”, hanem „örökségből, szinte vérmérsékletből, évezredes tapasztalatból az”. A történelem nagy lobbánásaiban azonban a puszták „mindig keményen és szúrásra készen csillogott, mint a hüvelyéből kirántott kard”.

Családja története — az anyai ág megkapaszkodása, az apai felemelkedése, szülei küzdelmes házasságának története — talán legszebb részét képezik ennek a komorságában is mindvégig életörömet árasztó pusztai krónikának. Nagyszülei fiatalsága még — a századforduló táján gépesítésével, modern gazdálkodásával, könnyörtelen haszonzerző embertelenségével kibontakozó kapitalizmus felől nézve — a nagybirtok régi, „idilli”, elnézőbb életének időszakára esik — felnőtt korokra a nagybirtok patriarchális képe teljesen megváltozik. Apai nagyvapja, az Eszterházyak, majd a bérlok számadó juhásza, keserű hangon beszélt mindig a jobbágyszabadságról. Érthető ez, a jobbágyszabadság semmit sem adott a földnélküli zsellérnek, a vele egyidőben feltűnő vasút viszont az értékesítési lehetőségek megnövekedését jelentette: a nagybirtok ekkor kezd áttérni a kapitalista szellemű gazdálkodásra. Mit jelentett ez az új szellem a pusztai cselédség számára? Azt, hogy a régi — a létfenntartásukhoz csak szűkösen elegendő — konvenció mellé többé már semmit sem lehet szerezni: a mohón gyarapodó nagybirtok elvágtatta a puszták népét mindenfajta emberi élet lehetőségétől. Az apai, nebándi ág emel-

kedése — úgy tűnik — mintha cáfolná a nincstelen tömegből való kiválás lehetetlenségét. De nagyapja emelkedését a pusztán belüli örökölt kiváltságos pozíciója — számadó juhászsga — indította el még a régi, szerzést elnéző patriarchális időkben, s gránátos termétű, szívós konoksággal gyűjtő nagyanyja gyökerezett meg a jobb módban a szomszéd falvakba és városokba is kirajzó családot. Számadó nagyapja bonyolult magyarázkodásai régi jövedelméről kedves humorral vetítik elénk a régi, idillikus képet: „A végén hol az derült ki, hogy neki semmije sincs, »koldus cseléd« ő, hol az, hogy tulajdonképpen minden birka az övé, és csak jókedvében hajt be egyet-egyet a kastélyba” — írja Illyés. De a békésen szemlélődő, a csacsi hátán egy nomád fejedelem kényelmességével könyöklő nagyapja — juhász ősei mintha Mikszáth derűs lapjairól léptek volna elénk —, sohasem virágoztatta volna fel a családot; nagyanyja könyörtelen akaratának köszönhető ez, aki mint egy „anyacsászárnő” parancsnokolt a pusztán. „Nem tartom merő véletlennek, hogy családunk mindkét szárnyán asszony vezérkedett, irányította a hadmozdulatokat” — állapítja meg. Ez a nőuralom azonban a családok megkapaszkodását, a fészek életető melegének az őrzését szolgálta; a nők úgy uralkodtak, hogy nem nyomták el közben a férfiakat sem, akik a pusztán — számukra mindig elég határtalanságában — éltek saját életüket. A másik ág életét a pusztai sors — átlagosnál elviselhetőbb — körülményei között tartotta anyai nagyanyja, aki a „szellem erejével” uralkodott, s aki elérte, hogy — a ritkán realizálódó pusztai álom megvalósulásaként — a család beverekedte magát egy faluba, Cécére, oda is a jó módú református részbe, az „ősi bolyba”. Nagyszüleiben most nyílik ki „a régi nagy szerelem, amelyet annak idején a gond és a munka rögtön elborított”; egyszerű parasztviskójukból „a piszok, a por és a trágyaillat úttalan dzsungeljében egy tenyérnyi paradicsomkert virult ki”. Illyés testük-lelkük minden mozgulását ismeri a puszták alakjainak; akár vér szerinti rokonairól is, akár ismerőseiről, vagy csak a képzelet által színezgetett régi pusztai szereplőkről, nemcsak a monoton munkával pergő hétköznapi hasonlóságából metszi ki alakjait, a lélek nagy hullámveréseit, a ritka, ünnepi pillanatokat is feledhetetlenül láttatja. Anyai nagyapját, aki 72 éves korában, félig vakon, eszelős aggodalommal útra kelt a szerb megszállás alatti Muraközre, hogy megtapogassa azt a fejfát, amelyet halott barátjának faragott. És a vendégfogadókba belépve, legendás tartásával, pisztolyaival, mennyire plasztikussá válik az a családi hagyományban élő Börcsök, aki az Eszterházy herceg ezüsttallérjait szállította minden évben egyedül, Bécsbe. Vagy a nebándi nagyapa lelkének lassú mozdulása, mikor tízévi szemlélődés, folyondáros családi vita után kijelenti, hogy menyé többet ér, mint az egész nebándi rokonság. Szép lapok szólnak nyugtalan szellemű apjáról, az uradalmi gépészről, aki a képzeletbeli és tényleges kitérés minden lehetőségét megpróbálja, mielőtt végleg elnyeli a pusztán. Szív, lélek és akarat igazi próbája, szülei küzdelmes házassága — anyja szülei nehezen fogadták be a szélsőséges hangulatok között hányódó, lelkét időnként zsílipként megnyitó apját, a bigottan katolikus nebándi rokonság viszont sokáig ellenséges gyanakvással fürkészte református anyját — a korai felnőtté-érést is jelentette a két család között hajladozó gyerek-Illyés számára. A rácegresi nagyszülői házban a haza és történelem fogalmával ismerkedik meg, hogy aztán ezek az elvont fogalmak megtestesüljenek, mikor a gyerekkori utazások során a táj először azonosul Petőfi soráival. „A táj megszépült, patinát és lelket kapott. Versek kerengtek benne fényesen, mint a fecskék” — emlékezik Illyés. A nebándi nagyszülői házra nem sütöttek ilyen fényesen az eszmék. Számadó nagyapja számára — aki „gondolatait olyan dermesztő tárgyilagossággal fejezte ki, hogy azok szinte tapintható, valóságos tárgyakká váltak, akár egy tányér vagy furulya” — semmit sem jelentettek az eszmék. 1848-at — kamaszkorában — egy erdőben vészelte át, vidám bográcsfőzés közben, a szomszédos falvakban hol Kossuthék verbuváltak, hol pedig a császári csapatok soroztak. Sosem tudta meg, hogy lapulása első felében gyáva volt, a másikkban pedig hős. „Nagyapa az erdőben ült, nem mérlegelt, az urak dolgának tartotta az egészséget; már akkor lemondott arról, hogy ilyesmiben tisztán láthat” — summázza Illyés.

Rendkívüli szépségű, finomlelkű édesanyja és fia megtérítéséért mindent megtett a katolikus nebándi rokonság. Kedves humorral beszél Illyés saját töredelmes nebándi „megtéréseiről” és rácegresi „hitehagyásairól.” A játékos hangvétel mögött azonban érezteti a csodát is, amely megnyílt számára Nebándon; mély vallásosság babonás hiedelmekkel, népmeséi varázslatokkal fonódott itt össze, örök táptalajt adva mesés hangulatok iránt fogékony költészetének: „Nebándon már a konyhában

a félmeztelen Krisztus fogadott, vastag arany keretben, saját sírja felett minden látható támasz nélkül lebegve a levegőben, mellén hatalmas sebbel. Az égbe repült, Atyjához, aki egy óriás szem volt, színes háromszög közepén. Szomjasan szálltam utána a csodák részegítő világába; a hittevők és hittevő asszonyok után nemsokára ördögökkel, sárkányokkal és boszorkányokkal lett ismerkedésem."

Pusztáról való kiválásuk utáni, simontornyai vallásosságában, Mária-kultuszában édesanyja alakja kísért. A „kedves, meleg kis tenyér” — a pusztá — sokáig megőrizte anyja fiatalságát, könnyesen is mosolygó szépségét. Aztán elejtette, elvette hangját, nevetését; édesanyja később már folyton hallgat, „mintha elváltak volna kedvét, akár egy izmot”. De varázsos lénye halála után sem foszlik semmivé: mintha „nem a sírba, hanem valahová Tolna déli, magyar vidékeire költözött volna”, örökké ott lebeg a költő látomásaiban. Senki még így a puszták életét nem írta le, a cselédség hétköznapijait és ünnepeit úgy nem örökölte meg, mint Illyés. Kínos pontossággal, életismerettel, a fojtott felháborodás hangján és ugyanakkor nagy szeretettel beszél a pusztai munkáról, a hajnali ébredéstől az este titokzatos moccanásiig. „Amire a felhőmály napfényre és árnyékra válik szét, a pusztá már át is esett a munka első ütemén”, hogy aztán folytatódjon estig, a másnapi rendelet aláztatos átvételéig a munka, amelyet csak az ebédelés, a merev ünnepélyességgel felvonuló, terjedelmes edényekben már csak egy kis levest lötyögtető asszonyoknak a felvonulása szakít meg, ez a „furcsa, középkori vallásos szertartás, amelynek már semmi eleve tartalma nincs, de azért minden mozzanatára kínosan ügyelve a hagyomány őrzői naponta újra és újra végigcsinálják”. Valamiféle emberi élet csak a lefekvés előtti rövid időben kezdődhetne, mikor a konyha előtt várakozó fáradt férfiak már „a sötétség anyagából kivésett féldomborművek voltak”. A monoton pergesű hétköznapiak csak a vasárnap visz némi változást, az állatokkal való törődés utáni felszabadulás rövid félnapja, az öregek „megadta neki” csattanójára járó boldog-együgyű adomáival, a legények elnyújtott, fájdalmas dalaival, a „szélfúttá vetésként” együtt hajladozó lányok énekével.

Lehetetlen volna a pusztai nép lelki alkatának, szokásainak mindazokat a gyökereikig leásó megidézéseit érinteni, amelyekről Illyés Gyula beszél könyvében. Évezredes megalázottság, nyomorúság, szüntelenül folyó egésznapos munka — ezek a tényezők alakították ki a pusztaiak szokásait, alkatát, csak nagy ritkán megnyíló szögletes magukba-zártságát. De minden külső érdekességük, egymás közötti durvaságaik ellenére, az anyagi javaktól való évezredes elválasztottság rendkívüli mértékben fogékonnyá tette őket az élet természetes szépségei iránt. A pusztai ember szinte állandóan magán tudja a parancsolók ellenőrző tekintetét — eltűri a gyakorta ismétlődő testi fenyegetést is —, mihielyt a pihenés pillanatnyi lehetőségét látja, a munkával rögtön megáll. „Ösztönös védekezés ez, akár a mimikri, van oka is és haszna is” — írja Illyés —, hiszen másképp a cselédek hogy bírnák ezt a szüntelen embertelen munkát. Ebből a védekezésből adódik a pusztaiak különös lassú mozgása, amely „az átlagos munkautemhez szokott emberre, ha huzamosabban nézi, úgy hat, mintha őrlötteket, különös gépeket látna, vagy lassított mozgófényképeket”. Ez a lassúság aztán az amúgy is szűkre zsugorodott magánélet minden mozzanatára kiterjed; az öreg Róka bácsi úgy gyújtott rá — félóráig — az ökrösszekéren a pipára, „mintha a kezében levő szál a legutolsó tűzcsiholó alkalmatosság lett volna, s attól függne az emberiség sorsa, mert a földön minden láng kilobbant” — írja szellemes humorral Illyés. „Negyven éve volt béres” — ez mindent megmagyaráz.

Míg a falusiak érintkezését az aprólékos formaságok merev szimbolikája szabályozza, amelyben minden mozzanatnak más és más kommunikációs jelentősége van; a pusztaiakat „az állandó meghitt érintkezés egymással és a szenvedéssel ingerlékenyebb teszi”. Az érintkezés egyszerűvé, keresetlenné, lényegre szorítkozóan praktikussá válik; nem ritkán különös, változatos káromkodásfüzérek helyettesítik az érintkezést. Ezekben a dúsan ömlő káromkodásokban szinte költői törvényszerűségeket vél felfedezni Illyés: „a virágillatnak és a rothadó test bűzének” különös keveredését; „nem a názáreti szelíd arca” néz a változatosan lüktető jelzők mögül a meghökkent idegenre, „hanem valami szörnyvgyorba torzult kínai bálványé”. A verésnek és verekedésnek is megvan a maga pusztai törvényszerűsége, lélektana: szülő veri a gyereket — elsősorban az anya — de sosem „higgadt ésszel, javító szándékkal”, hanem az indulat felgerjedéseiből: egy idő után szülő és gyerek között egyensúlyállapot áll be, hogy aztán forduljon a szokás: a felnőtt gyerek verje az idős szüleit. Szomorú humorral emleget Illyés egy anekdotikus esetet: az egyik bé-

res a hajánál fogva a küszöbög húzta az apját. „Itt már engedj el, fiam, én is csak eddig húztam az apámat”, — könyörög az öreg. Nem nélkülöznek bizonyos derűt a pusztaiak hagyományos verekedései. Az évközből felgyülemlett pletykákat, ellentéteket rendezik el egymás között a híres ozorai búcsúban. A verekedés a litánia után kezdődik és „felvonásokban” folyik. „Amíg a kocsisok ölték egymást, a pásztorok a kocsmá előtt botjukra támaszkodva vártak a sorjukra. Nyugodtak voltak, nézelődtek, mint akik már tudják, hogy végétét senki sem kerülheti el.” Vannak azonban a megalázott lélek mélyrétegeiből felszakadó, megdöbbentő kegyetlenségu esetek is: egy fiatal béres „hálás mosollyal” átveszi a barátkozó városi vadász pus-káját és boldog arccal lelövi a mellette álló legjobb barátját. Vagy az ozorai eset, mikor a nagyszombati feltámadás után részeg zsellérek és cselédek egy csendőrt felfeszítettek a kocsmajátóra a fél falu nézelődése közben.

Nagyon sokszor azonban, melegebb pusztai fuvalatok elolvasztják azt a kérget, amely a lélekre tapadt; a cselédek ilyenkor megnyíló szeretettel, kedvességgel közelednek egymáshoz. A pusztai commedia dell'arte szabályai szerint rögtönződnék a nevetés hagyományos ünnepei, az első tavaszi napon, május elsején, pünkösdkor, és robban ki elemi erővel a vidámság az egész évi koplalásért bosszút álló lakodalma-kon. Különös szokás ez a pusztai lakodalom, ahol az örömben magukat belevető ven-dégek órák alatt felélik a menyasszony és vőlegény családjának egész évi élelmét, az öröm megható mámorát felváltó tobzódásaival mennyire kifejezője a csendesen folydogáló, majd hirtelen megtorló, veszedelmes irányt vevő pusztai életnek.

Érdekes fejezetek szólnak a teljes szabadságban kiteljesedő gyerekéletről, a párválasztásról, a pusztai nép ösztönös művészi látásmódjáról. A gyerek Illyés szem-lélete végig jelen van a könyvben — hiszen a *Puszták népe* az I. világháború előtti időszak krónikája elsősorban —, de ezekben a részekben központi szerepet nyer-ve, az író szemléletével váltakozva, izgalmas opalizálást ad ezeknek a fejezeteknek. Az író az emlékek végtelen füzérét bontja ki a gyermekéletnek; nemcsak saját éle-téről beszél: „első személyben folyó szavai” „rég elfeledt, idegen életek vallomásai-vá” táguznak. A pusztai élet a szabad ismeretszerzés iskolája a gyerekek számára. „A közös lakásokban, a kocsiutak porában, az itatók körüli pocsolyákban futkároz-va és hemperegve a szüzi ártatlanság őszinteségével s bátorságával úgy szoknak egymáshoz, úgy vizsgálják és fedezik fel egymás testét-lelkét, akár egy kosáralja kutyakölyök”. A pusztai gyerek — egész kiskorától kezdve — a nehéz feltételekre, a harcra nevelődik. Megindító, mikor Illyés gyerekpajtásai „párválasztásáról” be-szél — vagy amikor őt szemeli ki egy kislány 4—5 éves korában „szeretőnek” —, hiszen nagyon jól látja az író, hogy „a harcot is, a vereséget is könnyebben vise-lik, ha párt választanak minél előbb maguknak”. A gyakori „alkalom édes édené-ben” már korán egymáshoz kötődnek a pusztán a fiatalok, de az életre szóló kap-csolat igazi megpecsételője a nyáron együtt végzett munka. A pusztai urai „a fel-háborodás hagyományos, komor álarcával” szemlélik a fiatalok szabad szerelmi éle-tét. Illyés a legnagyobb meggyőzőséggel ír egy istállóbeli szerelmi jelenetről: a te-hénfejes nehéz munkája közben, egymásnak háttal, hátracsavart fejekkel két fia-tal „végtelen, elszakíthatatlan csókkal kapaszkodott össze”. Mondanivalójában, hang-vételében mennyire más a lányok parancsolók általi „használásáról” szóló részlet! Az indulati elemek minden jelenléte nélkül is legvádlibb a pusztai nép ösztönös önkifejezéséről, művészetéről szóló fejezet. Régen a pusztára csak elvétve jutott el egy-egy újság, a pusztai hírközlést költők végezték. „Ők elevenítették s töltötték meg vajon friss tartalommal az ősi népszokások már-már kiszikkadó ereit? Vagy ebben az alsó, meleg világban még az egész nép közvetlenül élte a művészetét?” — kérdezi Illyés. A felelet — a számbavétel örömeivel felsorakoztatott tényanyag — az utóbbira enged következtetni. „Szépséggel való foglalkozásra csak a gazdagok érnek rá és a koldusok” — írja. „A módos parasztok házából a népművészet, mint egy finnyás, az úrhatnáság láttán felbosszankodott szellem már rég kihurcolko-dott.” Az 1920-as, 30-as években a „kultúra” — elsősorban a sajtó — egyre inkább behatol a pusztára „a betű a tömény, nemzetközileg kipróbált ostobaságokat köz-vetíti”. Bartók a *Magyar Népdal* anyagának egyharmadát Ozora mellett gyűjtötte. „Ma kuplékat énekelnek” — állapítja meg Illyés.

A *Puszták népe* súlyos vádirat volt a 30-as években. Ma egy érdekességében is poétikus, elsüllyedt világ iránti izgalommal közeledünk feléje.

ILLYÉS GYULA MISESZÖVEG-FORDÍTÁSAI

Dicsőség ottfenn az Istennek,
békeesség ittlen az embernek,
ha jóakarátú.
Téged magasztalunk.
Téged áldunk. Téged imádunk.
Téged ünneplünk.
Dicső voltodért neked hálát adunk,
Úr Istenünk, ég fejedelme
Mindenható Isten Atyánk.

Istennek egyszülött Fia,
Jézus Krisztus.
Úr Isten, Istennek Báránya,
az Atyának Fia,
ki vállalod a világ bűneit,
irgalmaz nekünk.

Mert csak te vagy a Szent,
te csak az Úr,
te csak minden fölött a Főnség,
Jézus Krisztus.
Egyetemben a Szentlélekkel,
megdicsőülten az Atyával.

Hiszem, hogy egy az Isten,
mindenható Atyánk Ó,
mennynek és földnek,
minden látható és láthatatlan dolgoknak alkotója.
S hogy Jézus Krisztus a mi egyetlen Urunk,
Istennek egyszülött Fia,
Atyja nemzése, mélyén az időknek,
Istentől Isten,
Világosságtól Világosság,
Nemzés, nem alkotás.
Az Atyával egylényegű,
aki is mindent alkotott.
Aki értünk, emberekért,
üdvösségünk okáért
a mennyből leszállt.

Szentlélektől s Szűz Máriától
megtestesülvén
ember lett.
Értünk meg is feszítettett,
Poncius Pilátus alatt,
megkínzatott és sirba tétetett,
de föltámadt a harmadik napon
miként megíratott,
s fölment a mennybe,
s ül ott az Atya jobbján,
és visszatér ismét dicsően,
s lesz élők és holtak bírója,
s uralma véget sosem ér.

Hiszem, hogy a Szentlélek
igazgat és életet ad,
mert az Atyától és Fiútól származik,
miért is az Atyával és Fiúval
együtt imádjuk, s magasztaljuk Őt,
Ő szólt a próféták szavával.
Hiszem, hogy egyetlenként
szent, katolikus s apostoli az Anyaszentegyház.
Vallok egyszeri keresztelkedést
a bűnök megbocsátására.
Várva várom a halottak föltámadását,
s az eljövendő örök életet.

*Szabadíts meg Urunk, esengünk,
minden megtörtént, meglévő és megtörténhető rossztól-bajtól,
és a boldogságos és dicsőséges,
azon szűzen isten-szülő Mária
és szent apostoljaid: Péter és Pál,
valamint András
és minden szented közbenjárására
adj békét kegyesen e kornak.
Óvj irgalmasan meg minden időben a bűnöktől,
és biztosíts bennünket minden háborítástól.*

DOKUMENTUM

Illyés Gyula munkássága 1941-1944 között a bibliográfia tükrében

Babits Mihály halála után, már a Magyar Csillag főszerkesztőjeként mondta Illyés Gyula: „A feladattal úgy voltam, mint Jónás a próféatasággal.” (Magyar Csillag 1941. 2. sz.) „Babitstól örököltam és ingyen kaptam a követ és nyakamba a felelősséget.” Több helyen is hivatkozott a tapasztalatokra, melyeket Babits betegségekor a Nyugat szerkesztésénél szerzett és rezignáltan jelentette ki: „Tudtam, hogy eltemethetem magamban az író.”

Valóban eltemette magában az író? A harmincas évek végétől a felszabadulásig valóban „nem a küzdést, hanem a kivárást, nem a tiltakozást, hanem a némaságot vállalja.” (Magyar Irodalom Története 1905-től napjainkig. Bp. 1967. Gondolat. 531.1.)

Nem módosítanak némileg ezen a képen a bibliográfia adatai?

Vas István szerint „Illyés a Magyar Csillaggal... töretlenül folytatta a második hőskort (a Nyugatról van szó P. F.)... igaz, hogy az Örtoronyból menedék lett... mely befogadta a menekülőket málhástól, nyájastul — de ez nem csökkentette, inkább növelte hadászati és erkölcsi értékét...”

Eleinte havi egy alkalommal, 1942 őszétől havonta kétszer jelent meg a lap. Összesen 48 szám látott napvilágot, 48×64 oldalon, vagyis: 3072 összlapszámmal. A Magyar Csillagot Illyés maga is folytatásos regényként tekintette, de elsősorban nem saját, hanem a magyar irodalom folytatásos regényeként. (Illés Endre: „Nem a pénz vitt bennünket a Magyar Csillag, illetve Illyés Gyula köré. Az író folytonosságának kényszere hajtott és az, hogy megmutassuk: élünk, vagyunk, nem engedünk az irodalomból.”)

A helyzet nehéz volt: Magyarországon 1941—1944 között cenzúra volt. Az irodalmat és a sajtót már nem a polgári-jogi szempontok, hanem a hadügyi, a faji és egyéb törvények szerint ítélték meg, attól a pillanattól kezdve, hogy Magyarország háborúba lépett. Ilyen körülmények közt dolgozott Illyés, aki a Magyar Csillag szerkesztése mellett 1943-tól részt vett az átszervezett Szabad Szó szerkesztésében és jelentős szerepet vállalt 1942-ben a Történelmi Emlékbizottság szervezésében és munkájában is. De lássuk a bibliográfiát.*

Új, kötetben megjelent művek:

1941: Csizma az asztalon (tanulmányok) 161 l.; Koratavasz (regény) 1—2. köt.;
1942: Mint a darvak (novellák, életképek) 94 l.; 1943: Válogatott versek, 156 l.;

*Varga Rózsa—Patyi Sándor: A népi írók bibliográfiája. Művek, irodalom, mozgalom 1920—1960 c. könyve alapján (Akadémiai Kiadó, 1972)

1944: A tű foka (drámai példázat három felvonásban) 100 l. A Nyugat Kiadó ezt a művet küldte előfizetőinek 1944. április 15-én, a már betiltott Magyar Csillag helyett.

Újra kiadott művek:

Egy író életében, egy korszakának megítélésében nemcsak az új alkotások, hanem a régi mondanivaló megismétlése, vállalása is perdöntő, és az újdonság erejével hat.

1941: Petőfi, 3. kiad. (A köteten 2. kiadás szerepel, de Varga Rózsa és Patyi Sándor kiderítette, hogy volt előző kiadás is a műből, így ez már a harmadik volt). 1942: Puszták népe, 3. kiad. 304 l.: ua. 1943-ban 4. kiad. 1943: Magyarok. Naplójegyzetek (3. kiad.) 2. propaganda kiadás.

Az újra kiadott művekhez számítható az egyébként könyvészeti ritkaságnak számító Illyés Gyula — József Attila: A nép nevében című kötet is. 1942-ben jelent meg ponyvaformában, 32 oldalon, 10 fillérért. Illyés Gyulától nyolc, József Attilától tizenhat költeményt tartalmaz. (József Attilától: Anyám, Mondd mit érlel, Vigasz, Kész a leltár, Mama... stb., Illyés Gyulától: Nem menekülhetsz, Nocsak, Szegénység, Örök éhség... stb.)

Egy másik érdekes kiadvány, amely sem ide, sem az új kiadások közé nem sorolható: Ottó Ferenc — Illyés Gyula: Aratónap. Kantáta baritonszólóra, vegyeskarra, gyermekkarra és zenekarra. A szöveget Illyés költeményei alapján állította össze Ottó Ferenc. A mű 1942-ben jelent meg nyomtatásban.

Új versek:

1941—1944 március 19-e között megjelent új költemények, eddig megállapítható száma: 121. [Pl. Széchenyi, Falu az éjben, Őszi erdőben, Talpak, Máglya, Pihegő, Próba halál, Száz év múlva, Ami megmarad, Tolnai erdő, Schöpfung Aladár ünnepére, Vonatból, Petőfi (Százhuszadik születése napjára)... stb.] A címek felsorolása is nagy helyet foglalna el, hát még egy-egy mű értékelése. Egy költemény születésének körülményeivel mégis részletesebben foglalkozom, s ez a: Tüzes trón. Az előzmény: Milotay István, az Új Magyarország főszerkesztője, a szélsőjobb illusztris alakja, a népi írókról írt tanulmányában amolyan csalogató, hívogató kisajátító szándékkal írt többek között Illyés Gyuláról is. Illyés erre az említett verssel válaszolt, Katona Jenő folyóiratában, a Jelenkor-ban 1943. február 15-én. A költeményt nem értette félre senki. Milotayék sem. Cikkben válaszoltak Illyés Gyulának. Az Új Magyarország cikkét átvette a szintén szélsőjobboldali Egyedül Vagyunk. (Oláh György lapja.) Néhány mondat a cikkből: „Illyés forradalmának egyik változata 1918—1919. Illyés kitart emellett... mi küzdünk ellene”. Az Egyedül Vagyunk követeli: Illyés és a Magyar Csillag köré tömörült írók mondják meg nyíltan, hogy „mi a véleményünk a Magyarországon lévő közel egymillió zsidóságról... A zsidóságnak a kommunizmusban játszott szerepéről.” (Egyedül Vagyunk 1943. április 8.) A költemény történetéhez tartozik: újra megjelent a Szabad Szó 1943. április 4. számában, a Magyarország esti kiadásában március 24-én, és mint corpus delicti közölte az Egyedül Vagyunk is 1943. április 8-án.

Még ide kívánczik az Egyedül Vagyunk 1943. május 21-i számából a következő idézet, amelyben Illyés és társai demokratikus, harcos humanista álláspontját támadják. „Hisszük és valljuk, hogy e veszély fenevadjának kiirtására minden fegyver megengedett a magyar szellemi életben.”

Novellák, tárcák, tanulmányok, cikkek száma: 48. Néhányat említek csak cím szerint:

Novellák: Kamaszok (Erdélyi Helikon, 1941 november); Honmentés (Kelet Népe, 1941. 8. sz.); Tanyai esték (Magyarország, esti kiad. 1942. dec. 24.); Mariska hazát választ (Magyar Csillag, 1943. I. köt. 390-393. l.)

Irodalmi vonatkozású tanulmányok, cikkek, kritikák száma 43. Példaként néhány, cím szerint: Illyés Gyula intelmei Veres Péterhez (Veres Péter: Mit ér az ember, ha magyar s a Számadás című művekről.) (Magyar Nemzet, 1941. márc. 5.) Veres Péter útja (Nyugat, 1941. márc. 1.) Gellért Oszkár írta erről a tanulmányról az „Egy író élete” című művében, hogy Illyés élesen megbírálja Verest

az útvesztésért, önimádatáért. „Veres beleesett abba az önistenítő fejedelmeskedésbe, melybe Szabó Dezső óta annyian beleesnek... Itt az idő, hogy ő kilábaljon belőle.”... Gellért még hozzáteszi: Illyésnek életében talán ez volt a legkegyetlenebb kritikája, de Veres Péter nem haragudott meg érte. (Veres cikkei és más munkái, különösen a Magyar Csillagban, arról tanúskodnak, hogy megfogadta Illyés bírálatát. Illyés Gyula: „Felvételi vizsga lett, ki hogyan bírja az erős kritikát.”)

Babitsról a Babits Emlékkönyvben és a Magyar Csillagban nyolc tanulmánya jelent meg Illyésnek. Kosztolányiról nyolc tanulmányt írt. Adyról a Nyugat 1941-es évfolyamában és a Magyar Csillag 1944. január 15-i számában szolt. Mórícz Zsigmondról a Naplójegyzeteken kívül, önálló írás jelent meg a Magyar Csillagban „Egy nap (1942 augusztus végi nap Mórícz Zsigmonddal)”. A Nouvelle Revue de Hongrie-ban Sigismund Mórícz címmel közölt tanulmányt az 1942. 251. számában. Az Ungarn-ban Fazekas Mihályról, Petőfiről írt tanulmányt, többek között. Kiemelkedik a „Hírünk a világban” című tanulmánya, amelyben a magyarság-vitához szolt hozzá (két tanulmány). „A népi írók békéje” címmel a Szabad Szó 1941. április 27-i számában írt vitacikket. Németh Lászlóról, Reguly Antalról szolt tanulmányai, Lermontov halálának évfordulóján (Nyugat, 1941 július) megjelent esszéje Illyés fáradhatatlan munkásságáról és munkabírásról tanúskodik. Itt csak a mennyiséget mérem; a minőség egyetlen írásban sincs a legjobb színvonal alatt, sem mondandóban, sem esztétikumban.

Németül az Ungarn-ban 11 költeménye jelent meg. 1943-ban szlovákul is két alkotása látott napvilágot.

Részközlések:

Illyés különböző műveiből részleteket közölt a Magyar Kultúrszemle, a Kelet Népe, a Kis Újság, a Magyar Csillag, a Magyar Hírlap (Bratislava)... stb. A Magyar Csillagban közölt Hunok Párizsban című regényéből 10 folytatás jelent meg 1943-1944-ben. Ebben Illyés a Tanácsköztársaságot, a nemzetközi munkásmozgalmat ábrázolja. Erről a tetteről írta E. Fehér Pál a Népszabadság 1972. szeptember 15-i számában: „Ha Illyés a Hunok Párizsban-t teszi közzé... ezzel lényegében a magyar társadalmi fejlődés progresszív vonalát eleveníti meg...”

Fordítások, önálló kötetben:

1941: Giono, Jean: Örömmel élni (regény) 442 l.; 1943: Giono: Sarjú (regény) 189 l.; 1944: Molière: Don Juan (vígjáték) 150 l.; Illyés Gyula — Gutkiva, Jekaterina fordításában jelent meg Szolovjov „A csendháborító” című műve 1943-ban, 288 oldalon a Révai kiadásában.

Újrakiadások:

1942: Giono: Valaki a hegyekből; 1943: Giono: Zeng a világ.

Antológiában vagy különböző sajtóorgánumban megjelent műfordításainak száma 1941-1944 között: 74. Ismét csak a példa okáért néhány nevet sorolok fel: Apollinaire, Baudelaire, Musset, Corneille, Guillaume, Labé, Laforgue, Lamartine, Mallarmé, Marivaux, Marot, Nerval, Péguy, Racine, Régner, Rimbaud, Ronsard, Rousseau, Sévigné, Villon, Voltaire... stb.

Az író legfontosabb dolga az alkotás, az írás. Csak a legeslegfontosabb kedvéért mond le erről. Illyés Gyulának nyilván ilyen legeslegfontosabb volt a következő szerzők és művek szerkesztése, sajtó alá rendezése, bevezetése:

Babits Emlékkönyv; Babits Mihály: Hátrahagyott versei.

Kosztolányi Dezső: Idegen költők; Abécé; Akom-bákom; Elsüllyedt Európa; Ember és világa; Erős várunk a nyelv; Felebarátaink (tollrajzok); Kortársak (tanulmányok); Lángelmék; Lenni vagy nem lenni (tanulmányok).

Új magyar dekameron (Szerk. I. Gy. 1942. 1-2. kötet)

A francia irodalom kincsesháza, 1942. 416 l.

Mindehhez tegyük hozzá: állásban volt, a Nemzeti Banknál dolgozott. Elve az volt, hogy nem az irodalomból, hanem az irodalomért él.

A rövid szemlét még egy érdekes adattal fejezem be: Illyés Gyuláról és műveiről 1941-1944 között 83-szor esett szó a magyar sajtóban.

1969 telén meglátogattam Illyés Gyulát. A Magyar Csillagról és koráról beszélgettünk. Illyés a dolgozószobájában nagy fotelban ült. A fotel peremén felesége, Flóra féloldalt férje vállára támaszkodott. Köztünk asztal. Én egy másik nagy fotelban húztam meg magam. Ők beszélgettek, egymással. Babits, Szabó Lőrinc, Sárközi, Szerb Antal, Radnóti, Tamási, Örley István keltek életre a szoba homályában.

Aztán észrevettek. A beszélgetés végén Illyés Gyula fogta a kapukulcsot, magára dobta háromnegyedes báránybéléses kabátját, csak úgy a vállára. Fejébe kucsmát nyomott. Kikísért.

A ház domboldalon áll, belátni a várost. Illyés Gyula az 1944. március 19-i német megszállásról beszélt:

— Itt szálltak a német gépek — mutatott az égre.

Aztán széles mozdulattal a városra:

— Az embereket a németek szállították, teherautón, fegyveres németek. Ilyent soha nem láttam...

...Őt is elszállították volna, a legelsőkhöz. Ő angyali naivitással nem hitte ezt. Az asszonyok, Flóra és Németh László felesége kényszerítették őt és Németh Lászlót arra, hogy Pestet elhagyják. A Nyugati pályaudvaron a resti egyik pincére csémpészte fel őket egy vonatra. Ettől kezdve, 1944. március 19-től, a német megszállástól a felszabadulásig valóban „nem a küzdést, hanem a kivárást, nem a tiltakozást, hanem a némaságot vállalja.”

Akkor a némaság volt a tiltakozás.

PERGEL FERENC

Fotók: Móser Zoltán

RÉGI KARÁCSONY, ÚJ KARÁCSONY, ÖRÖK KARÁCSONY

A csillag mind betlehem.
Illyés: Emberi éj.

Valami új Greccio kellene, ahol újra felgyulladnak a betlehemi fények! Vagy kellene egy új Szent Ferenc, akinek karjaiban úgy éledne meg a Kisjézus szobra, ahogy azon az umbriai éjszakán a Poverellóban megéledt, és évszázadokon keresztül megtöltötte az embereket fénnel és melegséggel a szent éjszakán! És azóta hány karácsony varázsolta újból emberré a mindig vadulásra hajlamos emberiséget!

Általános a panasz, hogy elprofanizálódik a karácsony: a posta milliószám viszi a lapokat és csomagokat, áruházaink és üzleteink óriási forgalmat bonyolítanak le a karácsonyi vásárokon, az otthonokat pedig felveri a gond, az izgatottság és a fáradság, mik éppen azt veszik el a karácsonyból, ami abban a leglényegesebb: a meghittséget, a nyugalmat és a csendes örömet. Valahogy elprofanizálódik az ünnep olyan értelemben, hogy a „szép szeretet” helyébe a mechanizált szeretet lép, és csupán technikává válik, mint annyi más.

A profán világ betörését a karácsony misztikumába sok kiváló katolikus szellem azzal próbálja ellensúlyozni, hogy „mítosz és legenda nélküli” karácsonyról beszél. Hogy csak az egyik legkomolyabbat és legkiválóbbat idézzük, R. Schnackenburgot: „A karácsonyi romantika — egy-két szívet nem számítva — eltűnt napjainkból. A titokzatos betlehemi istálló, a mennyei fényben nyájukat legeltető pásztorok nem illenek többé szellemi tájképünkbe. A fényszórók kévéjében felszakadozik a szent éj varázsa. Legendák, amelyek elbeszéltek, hogyan változott meg minden csodálatos módon azon az éjszakán, bennünket nem hatnak meg.” (Mérleg, 1971. IV.) Mítosztalanítást ajánlanak. Éppen azoknak a fényeknek a kioltását, amikre talán legsomjasabban vár az emberiség, és amiket lelke orvoslásául talán sikerrel alkalmazhatna még a modern világ.

Az Istentől elidegenedő és a mítosztalanságba menekülő ember önmagától is elidegenedik, az embertársaitól való elidegenedésről nem is beszélve; és a szentet a profánnal felcserélő emberiség saját világának rabjává lesz.

(*A mítosz orvossága*). „Mindazt, amit valaha megírtak, okulásunkra írták, hogy az írásokból türelmet és vigasztalást merítsünk reményünk megőrzésére” — írja Szent Pál (Róm. 15,4). Valóban a türelmetlenség, a vigasztalanság és a reménytelenség az Istentől, embertársaitól és magától elidegenedő ember felszíni tünete, és erre ígér orvoslást az Írásokból Pál.

Különös, hogy Jézus születése sem Márkot, sem János evangélistát nem érdekli — egy szó sincs evangéliumukban erről — Mátét is csupán egy mondat erejéig (ha a nemzetségtáblát és a napkeleti bölcsek látogatását nem számítjuk). A karácsony „legendája” éppen csak azt a Lukács evangélistát foglalkoztatja, akinek bevallott írói célja van, mégpedig a történelmi oknyomozás, és éppen azért végez kutatómunkát azok között, akik „szenttanúi és hirdetői voltak az igének” (Lk 1,2), hogy „a tanítás megbízhatóságáról” győzőn meg mindenkit. Ha ilyen bevallott céllal és ilyen tudatosan mitikus elemeket fűz bele elbeszélésébe, a sugalmazó Istennek is célja volt ez. Isten pedig — mint fennebb hallottuk Páltól — „okulásunkra” vettette fel ezeket úgy, ahogy Lukács evangélista az ősegyház ige-hirdetésében készen találta. Isten nyilván azért ragaszkodott Fiának élettörténetében a mitikus kezdetekhez, hogy ezzel üsse rá az evangéliumra a humánus hitelességi és azonosító pecsétjét, és örök időkre megóvja híveit attól az elembertelenedéstől, mely a mítoszt ki akarja iktatni életéből; és ily módon megírt evangéliumában adjon orvosságot mindenkinek, aki bármilyen elembertelenedétségből igaz emberségre akar újjászületni. A mitikus gondolkodás vesztét siratják és jo-gaiba való visszaállítást kíváló szellemek igénylik a teljes emberség nevében. Hogy csak néhányat említsünk: a filozófiában K. Jaspers, a lélektanban Jung, vagy a magyar Kerényi Károly.

(*Mítosz és valóság*). Sokan azt hiszik, hogy a mítosz kitalált mese, mint pl. egy regény vagy novella. Szó sincs róla. Inkább a valóság teljes tartalmának feltárá-

sa, mégpedig a nem látott, a meg nem mutatkozó, de jelenlévő benső valóságé, amit nem regisztrál az ember szemeivel, de valahogy megérez és jelenlévőnek tud. A görög szó — *müein* — ezt jelenti. Az antik világ főleg az istenekkel való kapcsolódást értette, de igazából az emberiségnek azt az alapvető magatartását jelenti, hogy szereti a dolgokat a maguk teljességében szemlélni. Ezért van minden népnek mitológiája, ezért övezzük nemcsak történelem előtti, de a legközelebbi történelmi múlt nagyjait a mítoszok fényes ködével, hogy csak a Kossuth, Petőfi és Rákóczi legendákra utaljunk. De ezért van számunkra különös vonzása a szülői háznak. Nagyjaink születési helyét ma is táblákkal jelöljük. Valahogy jelenlévőnek tudjuk a későbbi nagy lelkeket a falak között. Ebben persze igazunk is van, meg nincs is igazunk. Mert Petőfi a bölcsőjében még nem volt lánglelkű költő — ez igaz; de az is igaz, hogy az ebben a bölcsőben sírdogáló gyerek lett Petőfivé és nem más. A mítosz a tisztelt és a szereteti nagyság jelenlétének tudata vagy érzése vagy sejtése, és a vele való kapcsolódás, eggyé levés. Az emberi élettel Krisztus az emberségnek ezt a formáját is felvette, lefoglalta és igényelte, s ha ez gyöngeség, akkor is fölvette, mert „így elnéző tud lenni a tudatlanok és tévelygők iránt, mert maga is gyöngeség rabja” (Zsid 5,2) — és „ezért nem szégyenli, hogy testvéreinek hívja őket” (Zsid 2,11) — a mitikus elemekkel is vállalta a közösséget.

(*A mítosztalanság mítosza*). De az is emberi tény, hogy mítosztalanítás is van. És az a csodálatos, hogy a karácsony üzenete nemcsak úgy orvossága bajainknak, hogy elveszi a mítosztalanság csonkaságát emberségünkéből, hanem mítoszba foglalja a mítosztalanságot.

Ez csak a szavakkal való játéknak látszik, de hamar rájövünk, hogy ez valóság. Mert ha elolvassuk Szent Lukács evangéliumát, mitikus tünetek, tehát angyaljelenések vannak Zakariásnál, az angyali üdvözlétnél, a pásztoroknál; de nincsenek angyali lények és fények a barlangnál. Az angyalok a pásztoroknak nem égi tüteményeket jelölnek meg a Messiás ismertető jeléül, hanem pólyát és jászlat (Lk 2,12). Az evangélista sem mond többet, csak annyit: „Odasiettek és megtalálták Máriát, Józsefet és a jászolban fekvő kisdedit.” Egy sírdogáló gyermek nem mitikus jelenség, és az istálló maga a mítosztalanság. Ezt az újat kell észrevennünk a keresztyén üzenetben: Jézus földreszállását angyalok jelenése előzte meg és követte, de a barlangban egyetlen angyal sem volt!

(*Akárcsak a Golgotán*). Különös, hogy az a Jézus, aki annyit tanított, annyi lebilincselő beszédet mondott, annyi csodát tett, semmit sem mond, semmi csodát nem tesz, amikor szenvedését elkezdi és elvégzi. A megváltás drámái, mondhatnánk világtörténeti, de mindenestre üdvörténeti óráiban magyarázatot nem tart, nem dramatizál, hanem hallgatva szenved. Ha fel-felajdul, nem igen mond többet, mint amit egy ínséget szenvedő ember fájdalmában indulatszóként mondhat. A kereszti jeltelessége és szótlansága ijesztően egyezik a jászol jeltelességével és szótlanságával. Mítosztalanságával.

Érdekességgé tegyük megjegyezhetjük, hogy ugyanaz a Szent Ferenc, aki különleges tisztelője volt a Szent Keresztnek, és aki Jézus sebhelyeit hordozta, volt elindítója és népszerűsítője a jászol tiszteletének is. Mintha csak egynek érezte volna mindkettőt. Mintha csak ugyanannak az isteni mondanivalónak a dolog természete szerint különböző, de lényegében egyforma kifejezése, világ elé tárása — szokványos szóval — kinyilatkoztatása lenne.

Ezt csak azért kell mondanunk, mert nincs külön karácsonyi üzenete a keresztyénségnek. Ugyanannak a titoknak megközelítése minden evangéliumi híradás. Karácsonyt nem lehet elválasztani a húsvétól.

(*A profán világ megszentelése*). Akármennyire ragyogtassuk is a betlehemi angyalfényeket az istálló fölött, az mégiscsak istálló, aminél profánabb dolog nem igen van a világon. (Ha valahol valami rendetlenséget tapasztalunk, mindjárt istállót emlegetünk.) És ezt a profán helyet veszik körül, erre mutatnak rá a mítoszok angyalai, az Isten küldöttei. Annak, hogy az angyalok az istállóra mutathassanak, előzményei voltak; egy világméretű bürokrácia szeszélyes intézkedése („írássék össze az egész föld”), népvándorlásszerű átköltözés és fellépő lakásmizéria („Nem kaptak helyet a szálláson”). — Elgondolkodtató, hogy az az Isten, aki Mózeszt saruinak levetésére utasítja, „mert az a föld, ahol állasz, szent”; és az az Isten, aki az istenlátások és istenmegjelenések helyeit kövekkel jelöltette meg s olajjal

öntette le; és az az Isten, aki gondos előírásokat adott a szent helyekre angyalai által, — ez az Isten a legmindennapibb társadalmi és politikai mozgásokkal sodorja a legközönségesebb helyre, ahol földre lépjen.

Betlehem után már nem lehet semmilyen helyet Istenhez méltatlannak, nem-szentnek nevezni, és nem lehet semmi profán gyökerében istentelennek mondan. Az Istengyermek istengyermek marad a jászolban, a barmok között, az otthon-talanságban, a lelketlenség közepett, kis filiszteri önösségeknek vagy világra kiható bürokratikus önkénynek kiszolgáltatottan is. Semmi sem profán olyan értelemben, hogy ne tudna Istenhez vinni, és nincs a világnak olyan elvetett szöglete, ahonnet ne lehetne közvetlenül Istenre látni. Ilyen értelemben használjuk Illyés Gyula szép sorát mottóul: *Minden csillag betlehemi.*

Ezt teológiailag Szent Pál fogalmazza meg. „Ki ragadhat el minket Krisztus szeretetétől?... Biztos vagyok abban, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelemségek, sem jelenvalók, sem jövődők, sem magasság, sem mélység, sem egyéb teremtmény el nem szakíthat minket Isten szeretetétől, mely Krisztusban, a mi Urunkban van” (Róm 8,38). — De nemcsak hogy el nem sodorhat, hanem hozzá visz, és a profán világnak ezt a Krisztushoz vivő erejét megintcsak Pál fogalmazza meg: „Minden a tiétek: akár a világ, akár az élet, akár a halál, akár a jelenvalók, akár az eljövendők: Minden a tiétek. Ti Krisztuséi vagytok, Krisztus pedig az Istené” (I. Kor 3,22).

Ha tehát a profán világ meg van szentelve a maga teljességében, akkor nézhetek a karácsonyi „elprofanizálódásra” úgy, hogy az hordozhatja a Megváltót: meg lehet tehát szentelni a sok izgalmat, a tülekedést, a sorbanállásokat és lemaradásokat, a „kimaradásokat” és holtrafáradásokat — hisz mindebből Betlehemben is volt elég. Angyalok nem járták át lengő szárnyakkal és csengő énekkel, Betlehem mégis Betlehemmé lett. A mi karácsonyunk is karácsonnyá lehet, ha lelkéhez találunk...

(Az *elidegenedés orvossága*). Csodálatos művészettel rejti magában a mitizált mítosztalanságú karácsony az Istenétől elidegenedett ember isteni stílusú megközelítését. És ez eligazíthat bennünket az egymástól elidegenedett emberek közötti úr felszámolásának módjában. Hidegségek, véleménykülönbségek, érdekellentétek, ellenségeskedések messzi távolokba taszíthatják az embereket egymástól. De nem távolabbra, mint amilyen távolba került az ember Istenétől. És ezt a távolságot felszámolni jött Jézus, mint Isten küldötte. És megvalósítja Isten ember-megközelítésének módját.

Isten nem az erő pozíciójából kezd tárgyalást az emberrel, noha minden joga megvolna ehhez. Hanem úgy, ahogy később mondani fogja apostolainak: Úgy küldelek titeket, mint juhokat a farkasok közé (Mt 10,16). Az apostoloknak nincs nagyobb kilátásuk és esélyük a farkasok meggyőzésére, mint a világ meggyőzésére egy sűrű gyermeknek. Mert valóban ezzel a világtávlatos igénnyel jön: nemcsak „keresni, ami elveszett” (Luk 19,10), és nemcsak összegyűjteni Isten szétszórt fiait (Ján 11,52), hanem globálisan, sőt kozmikusan értelmezve küldetését: „hogy mint főben foglaljon össze mindent, ami mennyben és földön van” (Ef 1,10). — Erre a feladatra Isten felszerelte volna Fiát. Hiszen a messiási zsoltár mondja:

Kérd tőlem és neked adom a nemzeteket örökségedül

A föld határait osztályrészedül.

Vasvesszővel törd hajlómásra őket

Cserépedény módjára zúzd el őket.

(2. zsolt.)

És ennek tudatában van Jézus: „hogy Atyám rendelkezésemre bocsátana rögtön tizenkét ezred angyalnál is többet, ha kérném” (Mt 26,53). De nem kérte, mert Jézus „Istennel való egyenlőségét nem tartotta olyan dolognak, amihez föltétlenül ragaszkodjék, hanem szolgai alakot fölvéve kiüresítette önmagát” (Fil 2,6). És volt miből kiüresíteni. A zsidókhoz írt levél szerzője nem győz csodálkozni és bennünket is Isten gesztioinak csodálatára bírni, mikor azt mondja: „Ti nem járultatok kézzel fogható hegyhez, lobogó tűzhöz, homályhoz, sötétséghez vagy förgeteghez, sem harsonazengéshez vagy mennydörgő szózathoz, melynek hallatára könyörögni kezdtek, hogy ne szóljon hozzájuk tovább a szó” (Zsid 12,18). Az Abszolútum nyelve — éppen létrendi túlsúlyánál fogva — valóban titokkal teli homály vagy érthetetlen sötétség, máskor meg mindent elvakító tűzhöz hasonló.

Az elidegenült emberhez Isten nem a saját nyelvén szól, hanem úgy, ahogy a régi magyar ének szemléletesen kifejezi:

*Sírdogál és nyöszörög
Ki az égen mennydörög
S a villámot szórja.*

(SZVU. 28)

Valamelyik szentatya azt mondja: *Deus exstasim passus est creando*. Még több joggal állapíthatjuk meg, hogy Isten eksztázisba esett a *megtestesülés*kor. És ha Mózeszel levétette saruját a csipkebokor előtt az iránta való tiszteletből, hogyan kell értékelnünk azt, hogy Ő egész valóját leveti az ember előtt? Isten kilépett magából (ezt jelenti ugyanis az eksztázis), de még kész és kiteljesült emberségéből is (a zsidóság ugyanis úgy képzelte, hogy kész emberként fog a templom ormáról leereszkedni — Lk 4,10) — és csecsemőként jött el. Az első lépéseket Isten az elidegenedett ember felé nem isteni fölségével, de nem is emberi nagyságával, nem szellemi fölényével, mégcsak programjának nagyszerűségével sem közelíti meg, hanem leszállva az emberség legprimérből és ezért legészrevehetetlenebb pontjára. Mindig áll az, amit Keresztelő János mond: „Köztetek áll az, akit nem ismertek” (Jn 1,26).

Mi lenne, ha tőlünk bármikben elidegenedett embertársunkat előbb közelítenénk meg komolyan értelmezett szeretettel, mintsem érveink, igazságaink, feladataink, érdemeink, erőink és hatalmunk fölényével? Igaz, hogy csak siró gyermekhez vagy gyenge bárányhoz hasonló ez a „fellépés”. De Isten hogy kezdte?

(A *jászol Istene*). A modern ember elidegenedett Istenétől. Megfogyatkozott az Isten iránti érzék — panaszolja Suhard bíboros. Nem tudom, nem kellene-e ismét elővennünk Pascalnak víziószerűen lelkébe égő mondását: Nem a filozófusok, nem a tudósok Istene, de Ábrahámnak, Izáknak és Jákobnak Istene a mi Istenünk. Mi is törjük a fejünket és csodálatos szellemi távlatokat tudunk megnyitni a modern filozófiákban és teológiákban Isten felé. Akárcsak Pascal a maga idején, még hozzá olyan színvonalon, hogy becsületére válnék bármelyik filozófusunknak vagy tudósunknak: Pascal ma is modern ember.

A jászol Istene valóban nem a bölcselők és nem a tudósok Istene. Ha ezt meg is állapítjuk Pascallal, nem szabad ennek olyan ízt adni, hogy fölösleges a bölcséleti vagy a tudományos kutatás. Hiszen Pascal sem hagyta abba a gondolkodás fáradságos útjait, mégis a bibliai Istenhez fut üdvösségért. A jászol Istene nekünk is olyan Istenképet nyilatkoztat ki, amely más, mint a tudomány Istenképe: *emberközeli Isten*.

(A *töprengő Isten*). Az Isten abszolút uralmát senki sem tudta jobban, mint Jézus. Híveibe is ezt a föltétlen nagyságot akarta beleoltani. Pált például olyan látomással oktatja ki az Isten nagyságáról, hogy az a fölségtől elsodortan így kiált fel: „Mekkora mélysége Isten gazdagságának, bölcsességének és tudásának! Mily megfoghatatlanok szándékai, mily kifürkészhetetlenek útjai” (Róm 11,33). Mégis, példabeszédei útján — ha mellékesen is — Jézus rámutat Isten bensejének más oldalaira is. Mikor a szőlőmunkásokról szóló példabeszédét mondja, melyben a szőlő ura — Isten — több ízben több szolgát küld a művesekhez, a szolgákat a művesek bántalmazzák, megverik, üres kézzel bocsátják el, sőt megölik, „akkor a szőlő ura — folytatja Jézus — így tanakodott magában: Mit tegyek?” (Lk 20,13). Máté és Márk szerint csak „azt gondolta”, Lukács fogalmazza így, hogy „tanakodott magában.” Az tanakodik magában és az töpreng, aki valamit nagyon akar, szinte mindenáron akar, és a sok eredménytelen kísérlet után valami egészen új, váratlan, szinte kétségbeesett kísérletet tesz. Ennek az isteni töprengésnek az eredménye — a példabeszéd szerint — Betlehem. „Elküldöm kedves fiamat, őt csak becsületben tartják.” Lehetetlen a betlehemi jászol fölött meg nem érezni az Istennek ezt a töprengésre kész lelkét és atyai szorongását. Ami nem költészet, hiszen — s ez már nem példabeszédből való — „miután többféleképpen és különböző módon szólt hajdan Isten a próféták útján az atyákhoz, e végső korszakban Fia által szólt hozzánk” (Zsid 1,1). A sok sikertelen próbálkozás nem teszi sem keményné, sem zárkózottá az Istent, hanem a többre, a legnagyobbra, a képtelenre sarkallja őt. Ezt az atyai szorongást kell kiéreznünk a tékozló fiú atyjának a szí-

véből is, aki „messziről meglátja rongyaiban közeledő fiát, megesis rajta szíve, elébe fut, nyakába borul és csókolja” (Lk 15,20). Betlehembben a tékozlásából fölkelő emberiséget pillantja meg Fiában az Isten. Rongyosan ölelte a tékozló fiút magához az atya: a barlang rongyaiban is meg kell éreznünk az Isten atyai ölelését.

(A játékos Isten). Sokan rossz tréfának gondolták, mikor Dávid pásztorfiúként parittyával és bottal ment az állig felfegyverzett Góliát elé. Góliát is sértődötten kiált: „Hát kutya vagyok én, hogy bottal jössz reám?” (I. Kír 17,49). Megszoktuk, hogy az Isten dolgait valamilyen komoly és fenséges légkörben szemléljük, ezért nem vesszük észre és nem méltatjuk a szellemnek azt az alapvető és szinte legértékesebb tevékenységét: a játékot Isten cselekvésmódjában. Minden játék az erőfölöslegből, az energiák túlaradásából és szabad szárnyalásából fakad. Istenben bőven van erők túlaradása és a szellem szabadsága. Fel kell tehát fedeznünk a játékelemeket Isten tetteiben is. És nem is kell sokat keresnünk.

Hiszen már maga az a tény, hogy a világ fejedelmének legyőzésére és a bűnbe süllyedt világ meghódítására síró gyerekként indul el isteni fények és isteni lények (angyalok) nélkül, ez már maga abszurd egyenlőtlenségnek, képtelenségnek, s ezért — ha szabad ezt a szót alkalmazni — rossz tréfának látszik. És az is. Bevallottan is tréfa. Isten ugyanis megvallja nekünk Szent Pálnál: „Mivel ugyanis bölcsességében a világ nem ismerte föl Istent isteni bölcsességében (vagyis a logika és értelem normális útjain), úgy tetszett Istennek, hogy oktalannak látszó igehirdetéssel (jászol kereszt) üdvöztítse a hívőket” (I. Kor 1,21). — Van tehát valami izgatón és káprázatosan bátor Istennek ebben a vállalkozásában, akárcsak Dávidéban volt; vagy Imre királyunkban volt, mikor egy vesszővel kezében ment egyedül ellene lázadó öccse, Endre felfegyverzett táborába: vagy amit Esze Tamásban csodálunk, ki mezítlábas kurucaival porolta el a vasba öltözött osztrák szeregeket. És ez nem csak egy rögtönzött fordulat Isten terveiben. Hiszen a 2. zsolnártárban már ez áll:

*Miért, hogy a nemzetek háborognak?
Hiúságokon a népek miért agyargognak?
Mosolyog a mennyben lakozó,
Neveti őket a Mindenható.*

Ennek az eredménye — mint ugyanabban a zsolnártárban olvasható:

*Isteni végzést hirdetek
Az Úr mondta ezt nekem:
Az én fiam vagy, én ma szültelek.*

Vagy a 117. zsolnártárban — amit szinte legtöbbször idéz az újszövetség:

*A kő, mit az építők megvetettek, szegletkövé lett.
Az Úr művelte ezeket, csodálatos szemünk előtt amit cselekedett.*

Ez a kifejezése Istennek, hogy „úgy tetszett,” valamit elárul abból a játékos gyönyörűségből, amit ez jelent neki. Amit Jézus is kifejezetten megerősít, hiszen Őrá is ráaradt valami ennek a kozmikus játéknak a gyönyörűségéből. Ezt olvassuk ugyan is Lukácsnál: „Abban az órában följjongott Jézus a Szentlélekben és így szólt:

*Aldalak téged Atyám, mennynek és földnek ura,
Mert elrejtetted ezeket a bölcsék és okosak elől
És a kisdedeknek jelentetted ki.
Igen Atyám, így tetszett ez neked.*

(Lk 20,21)

Jézus eléggé megszenvedte övéinek oktalanságát is, kicsiségét (gyöngeségét) is, de felül tudott emelkedni, mert hiszen tudta, hogy „Isten oktalansága bölcsőbb az embereknél, Isten gyöngesége pedig erősebb az embereknél” (I. Kor 1,25). — Nem tudom, nem ugyanez a mindenen túlaradó diadal sugárzott-e fel a színe-változásban is, mikor — megint csak Lukács jegyzi föl ezt — Mózes és Illéssel „haláláról” beszélgetett (Lk 9,31). Hiszen halállal életet teremteni éppen olyan lehetetlen és emberi logikát megfordító, mint bárányként farkasok közé menni. És az a Jézus tudja ezt a mindenben túlaradó játékoságot kinyilvánítani, aki megszenvedte a mítosztalan bölcsőt és mítosztalan keresztet!

(Az Isten humora). És ez vezet el bennünket — a sokak által Isten világából hiányozni vélt — isteni humorhoz. A humor a szellem fölemelkedése minden végsőség, korlátoltság és kilátástalanság fölé: az erők viszonyainak eltolódásában sem tud alulmaradni, s játékos könnyedséggel tudja bensőjét és rendezettségét megtartani. Isten Fiát is ilyen lehetetlen helyzetek elé állítja (emberileg). Annak ugyanis, akinek ezeket mondja a 109. zsoltárban: „Mélységeimből tégedet a hajnalcsillag előtt szültelek”, annak azt is mondja: „Ellenségeid közepett országolj.” (uo) Országolni, uralkodni alattvalók felett is nehéz, hát még ellenségek között! De a Messiásnak ez egzisztenciális formája, hiszen már Izaiás prófétánál olvasuk, hogy „úgy nőtt fel előtte (Isten előtt), mint a fiatal hajtás és mint a gyökér a szomjas földből” (Iz 53,2). A fiatal hajtásnak sincs több esélye a szomjas földben megélni és virágozni, mint a Gyermekeknek, „kinek fejedelemség kerül a válára” (Iz 9,6).

Mindennek gyökere pedig ez: „Isten azt választotta ki, ámi a világ szerint oktalán, hogy megszegyenítse a bölceket, s azt választotta ki, ami a világ szemében gyöngé, hogy megszegyenítse az erőseket, s ami a világ szemében közönséges és megvetett... a semminek látszókat, hogy azokat, akik valaminek látszanak, megsemmisítse” (I. Kor 1,27). Ennek elsősorban kozmikus gyökerei vannak: a bölcs, az okos, az erős elsősorban a szellemi hatalmasságokra vonatkozik, az angyalokra, „hiszen nem az angyaloknak fogta pártját” — tárja fel a Zsidókhoz írt levél —, hanem az embernek, a testben járó szellemnek a megtestesülésben, ami ellen a tudás és az erő nevében tiltakoztak a lázadók. De természetesen ez a kozmikus vonás átárad az emberi világra is, és a manapság sokszor emlegetett eszköztelenség bravúrával kell az üdvösség viadalát megvívni Krisztusnak is, övéinek is. „Látványossága lettünk a világnak, s az angyaloknak és embereknek is” (I. Kor 4,10). Isten merte ezt a küzdelmet vállalni fiában és övéiben és a felszereletlenül útjára indított üdvösség-harcban „Isten sem restelli, hogy Istenüknek hívják őt” (Zsid 11,16).

•

Filippo Lippi karácsonyi képén a gyermeket imádó Madonna fölött az ég felhőiben Isten atyai eksztázissal nézi Fiát, ki sugarak nélküli gyermek. Nekünk is meg kell tanulni a karácsonyi fények mögül észrevenni, tisztelni, imádni a karácsonyi fényteleniséget is: a Gyermecket, aki jászolba takartan és pólyába fektetve hozta meg az üdvösséget.

CSANÁD BÉLA VERSEI

December

Sírás és csönd az éjszakában.
Milliók születése.
Otthon a csillagok között.
Szédítő bizonyosság.
Mindenki háza egy szikla oldalában.

Mindenki kenyere.
Feltáruuló, sebzett tenyér örökké.
A kozmosz öröme.
Vad kiáltás, féltékeny szerelem.
Mért késik válaszunk?

Dal

Egy mozdulat,
s eszembe jutsz
a mozdulatlan udvaron.
Csak ácsorogsz
a céltalan
fényekkel válladon.

Minden megállt.
A lendület
holt kő a fű között.
Szíved ha volt,
igénytelen
halálba költözött.

Undor

Hogy utálok ezt a nyálkás vidéket
eső után,
e bizonytalan, földre csúszó eget,
az elmosódott, gözölgő fákat
s az ing alatti nehéz párát,
mely kicserzi a bőrt
és puhítja az öntudatot.

De hisz ez a születés
túlfutott világa!
Ez az izgató, hajszólo sürgetés
a sikamlós idő
fojtott lihegése,
a sejtekben fészkelő nyugtalanság!
Itt nem maradni, itt nem maradni!

A gondolat születése ez
vérben és mocsokban,
hogy megszenvedd a törvényt és utat,
hogy megtisztulj sirva,
és kiálthass szenvedéllyel!

Ki tudja

Ki tudja, hol jársz, mily tájon bolyongsz,
míg némán ülsz velem
szemben, s az üres falat kutatod.
Mindenütt, nélkülem.

Mint vadmadár, mely meghúzza magát,
de alig várja már,
hogy nyugtató kezed alól kitörjön.
S hazára nem talál.

BÁLINT SÁNDOR

AZ ARANYOS MISE

Illyés Gyulának

Szokatlan, kiváltságos időpontja, ebből fakadó sejtelmes bűbája miatt az éjféli mise, középkori kódexeinkben aranyos mise mindig megragadta a hívő népnek amúgy is eleven képzeletét, költői készségét. Az éjfél a napnak különben is a legtökéletesebb pillanata, a néphitben a szellemek, hazajáró lelkek, sőt kísértetek ideje. A világ világossága, a Betlehemi Kisded azonban ura az éjfélnak, de a téli napfordulatnak is: elűzi a sötétség hatalmait és megörvendeztet azokat, akik őt várják. Krisztus születésének ünnepével a világ évről évre mintegy megújul, érthető tehát, hogy az éjféli miséhez annyi különös képzetet fűznek a jámbor lelkek. Adventnek minden várakozása összesűrűsödik e pár órára: jelet látnak mindenben, a titkok megnyílnak, a jövő feltárul a fiatal szívek előtt.

Népünk egyik legkedvesebb jámbor olvasmánya a barokk *Makula nélkül való Tükör* a szent pillanatot így magasztalja: Közelgetvén azért azon szerencsés óra, kit az ég és föld óhajtott, és akin a világ váltsága állott, kiben az Isten fia, mint valami koronás vőlegény az ő ágyasházából, úgy mint a Szűz méhéből ki kellett jönni. Oh bizonyos aranyos óra az, aki éjfélkori tizenkettődik óra vala. Azért elérkezvén az éjfél, nagy világosság szálla le az égből. Oly világosság lett, valamint déltájban szokott lenni. Ezen világosságtul nemcsak az istálló és Betlehem városa, hanem az egész világ megvilágosodott: látván az emberek, igen csudálkoztak, hogy éjfélkor világos nap van.

Ez a fénymisztika belesugárzik hagyományainkba is. Regőly jellemző szokása szerint a század elején minden ember égő gyertyával a kezében ment az éjféli misére. A vasi Kőszegpaty, Kőszegszerdahely, Gencsapáti, Perenye, Csipkere, Olaszfa, Salköveskút jórésze régebben filia lévén, éjféli misére a másik faluba, a plébániatemplomba jártak. Útközben a pásztorok ostort durrogattak, lövöldöztek, a legények pedig egész éven át gondosan félretett, elhasznált nyírfa-söprükből fáklyát készítettek, és rúdra, ágra tűzték.

A hagyomány liturgikus forrása: karácsony éjszakáján Betlehemben nagy fényesség támadt, új napfény született, az Úr dicsősége beragyogta a pásztorokat (Lukács 2, 9) és az egész világot. Amint Gyergyóban énekelik:

Óh Atyának öröme,
Óh anyának szerelme,
Óh anyád Atyja aludj,
Óh anyád Fia aludj,
Óh napfény, óh élet, óh édes Jézus,
Óh édes Jézus.

Mezőkövesden, Búcsúszentlászlón, de bizonyára — főleg régebben — más helyeken is a hívek a sötét templomban szoktak gyülekezni. Az éjjeli mise sötétben, mintegy az Ószövetség éjszakai várakozásában kezdődik. Amikor azonban a pap éneke: *Gloria in excelsis Deo* felhangzik, egyszerre, szinte nappali fényben ragyog a templom. Ilyenkor egy matyó asszony szerint örömeiben az emberből majd kiszakad a lélek.

A betlehemi jászol és a benne fekvő Kisded imádásában a barmok megelőzték az embereket. Az írásmagyarázók szerint így teljesedett be Izaiás (I, 3) jóvendölése: megismeri az ökör gazdáját és a számár ura jászolát. Izrael pedig nem ismer engem és az én népem nem ért.

Az angyalok után pásztorok találtattak méltónak a Kisded udvarlására. Az éjjeli mise evangéliumában szó van a pásztorok imádásáról is: azon a vidéken pásztorok tanyáztak kinn a szabadban és éjszaka őrizték a nyájukat. Egyszerre csak ott állt előttük az Úr angyala és az Úr dicsősége beragyogta őket... Miután az angyalok visszatértek a mennybe, a pásztorok így biztatták egymást: menjünk át Betlehembe! Hadd lássuk a történeteket, amiket az Úr hírül adott nekünk: Odasiettek és megtalálták Máriát, Józsefet és a jászolban fekvő Kisdedet.

A múlt században a szegedi puszták juhászai bejöttek a barátok templomába, bárányt hozván ajándékba. Ott állottak vele a szentélyben. Az éjjeli mise végén dudaszó mellett énekeltek, hogy a Kisdedet megmosolyogtassák.

Szür baranyai német falucskában pár emberöltővel ezelőtt a juhászok éjjeli misére a templom elé hajtották nyájukat és ott tanyáztak, furulyáztak. Mise után a pap kijött és a templomajtóban föládotta a juhokat.

Bélapátfalván az éjjeli misét a kalastrom néven emlegetett apátsági templomban mutatják be. A hagyomány szerint valamikor a félórás utat mezítláb tették meg, hogy a kis Jézus betlehemi szegénységét ezzel megtiszteljék. Aki Kiskanisán nem jut el az éjjeli misére, az udvarban térdel le, amikor Úrfölmutatásra csöndítenek.

Még századunk első évtizedeiben is egyes zalai uradalmak távoli majorokban (Kismező, Barnakpuszta, Alizmajor) élő cselédnépe karácsony éjszakáján a csillagos ég alatt összegyűlekezve karácsonyi énekeket énekelt, közben a legények trombitáltak, ostorukkal durrogtattak.

Ditró és más környékbeli székely faluk sajátos templomi hagyománya, hogy az éjjeli mise egyik énekének e szavainál: *A madarak megszólaltak*... a gyerekek csempésíppokkal madárhangot utánóztak egészen a mise végéig. Déllő marosmenti, szintén székely falucskában Glória énekléskor a férfiak kalitkából hozott csízeket eresztenek föl, hogy szép szavakkal ők is dicsérjék a Kisdedet. A bácskai Szentfűlöp (Filipovo) német hagyománya szerint a mise alatt fűlemüle-éneket hallattak a legények. Sándorfalva csongrádi községben jókedvű legények magukkal hozott verebet eresztenek el mise alatt a templomban.

A *Speculum Perfectionis* előadása szerint Szent Ferenc szerette volna rábeszélgni a császárt, külön törvényben parancsolja meg az embereknek, hogy karácsony napján illő módon gondoskodjanak a madarakról, ökrökről, számárról és az emberekről: minden esztendőben gabonával és más magokkal hintsék tele az utakat, hogy a pacsirta nővéreinknek, de meg más madaraknak is legyen mit enniök e nagy ünnepen. Űgyszintén az Isten Fia iránt való tiszteletből, kit a Boldogságos Szűz ez éjszakán az ökör és a számár elé fektetett a jászolban, kötelezne mindenkiket, akinek ökre és számára van, hogy e szent éjszakán bőségesen gondoskodják számukra jóféle abrakról. Nemkülönben a gazdagoknak is rajta kell lenniök, hogy e napon ízletes ételekből minden szegény jóllakhasson.

A madarak karácsonyi etetése hazánkban franciskánizmustól ihletett több táján máig virágzik. Búcsúszentlászló gazdasszonyai éjjeli mise előtt magot szórnak az ég

madarainak. Fél Edit néprajzi kutatónak mondotta el egy harmadrendben élő mezőkövesdi parasztasszony, hogy karácsony éjszakáján a madarak is csicseregnek, énekelnek örömköbökben, mert Szent Ferenc atyánk karácsony napján az összekoldult búzát kivitette a dűlőútra, kiszóratta az ég éhező madarainak táplálására. Ezért kell nekünk is az ablak párkányára szemeket szórunk. Már adventben morzsával kezdik, hogy a madarak odaszokjanak. Még a szegények is magot vásárolnak, hogy karácsony éjszakáján széthintsék a számukra. Az ünnepi ételmaradékot a kiskertbe tett deszkára szórják Apátfalván a madarak részére.

Az éjjeli mise egyéb hiedelemvilágához tartozik, hogy a szegedi nép szerint Isten éjjélkor áldását adja az emberekre. Az áldás az egyszülött Fiú, aki megváltásul jött a földre. Parádon úgy tartják, hogy ilyenkor egy percre világosság támad az istállóban: jelenségül a Jézus születésének. Többfelé ismeretes hiedelem az is, hogy ilyenkor a jószágok emberi hangon beszélnek. A folyóban tej és méz folyik, mások szerint a vize borrá változik. Egy régi, 1848-ból való német följegyzés szerint Jézus születése pillanatában fakadt a Balaton tava „mindenkinék álmélkodására, amint a balatoni lakosok még manap is regélik.”

Élők és holtak titokzatos karácsonyi együttléte érteti meg velünk azt a sokfelé ismert hiedelmet, hogy a halottaknak is van éjjeli miséjük.

A zalai Hahót határában, Fakos pusztán kolostor romjai állanak. A közeli Búcsúszentlászló környékén élő monda szerint a benne élő barátokat a templomba menekülő falubeliekkel együtt karácsony estéjén törökök mészárolták le. Egyik társuk, aki nem messze remetéskedett, és éppen az éjjeli misére iparkodott, döbbenettel látta a pusztulást. Elhatározta, hogy a misét ott, a felkoncolt halottak között mégis elmondja. Közben a még életben maradtak is idemenekültek a templomba. Az üldöző török azonban őket is megölte a remetével együtt, aki a misét nem tudta elvégezni. Az a hiedelem, hogy amikor megcsendülnek a környék éjjeli misére hívogató harangjai, a fakosi vértanú barátok fénybe öltözve feltűnnek a romnál, hogy az éjjeli zsolozsmát elvégezzék és befejezzék a félbemaradt szentmisét. Utasemberek, virrasztó pásztorok hallani vélik az éneket, meg az orgonaszót is.

Az éjjeli miséről hazajövő tápai gazda, kezében az asztalon egész éjjel égő gyertyával, a világ most született világosságának jelképével kimegy az istállóba, hogy megnézzé, megsimogassa a jószágot, és messzire űzze a leselkedő, károkozó gonoszt. A tápai lányok pedig szintén ezzel az égő gyertyával állanak ki a kapuba, hogy az evangéliumi okos szűzek példájára várják a vőlegényt.

Éjjeli mise után megszűnik a hagyományos böjt. A család most finom, régebben kemencében melegített vacsorához ül, amelynek a katolikus Székelyföldön Mária radinája, másként Mária vacsorája, vagyis mintegy a gyereágyban fekvő Szűzanya keresztelői áldomása a neve: a kis Jézust a család szülöttjeként is köszöntik.

PILINSZKY JÁNOS VERSE

I s m e r e m

*Ismerem Jézus éjszakáit,
és a bal lator istentelen magányát.
A jótett szelíd mezejét, s a merénylő
elhagyatott, üszkös kezét a tett után.*

*És ismerem a bárány vesztét,
úgyis, mint aki veszködve topog
halálos esése előtt,
és úgyis, mint aki hitével
a meleg belsőt keresi.*

MEZÍTÁBAS EMLÉK

Írta POSSONYI LÁSZLÓ

Mit tudtam én alig tizenöt éves koromban, hogy Dosztojevszkij 1881. február elseji temetése után egy orosz diák (a későbbi Nobel-díjas Ivan Pavlov professzor) így írt menyasszonyának, miután a gyászmenetben diáktársai diadalmi jelvényül vitték a fegyenc-bilincset, amit a hatvanéves korában már halott író Szibériában viselt megpróbáltatása és új emberré válása idején? Mit tudtam én, hogy akkor, lelkében megrendülve ezt írta Pavlov menyasszonyának: „Dosztojevszkij, ha mindezt láthatná és átélhetné, jól érezné magát. Hány olyan ember akadt, aki sirjánál fogadalmat tett, *hogy jobb lesz*, hasonlítani fog öhozzá. És te is, meg én is...”

Tettem-e ilyen fogadalmat tizenöt éves koromban, nem tudom. Pavlov professzor később a szovjet népnek akkora dicsősége lett, hogy vallásosságát respektálva, úgy hírlík, Sztálin Leningrádban egy kicsinyke templom restaurálását rendelte el abból a célból, hogy Pavlov professzor ott reggeli ájtatosságát lakásához közel s munkaidejéből minél kevesebbet fecsérelve végezhesse. Habár kérdés, hogy épp az ima lenne-e időfecsérlés a múltó emberi életben, ahol olyan sok drága időt feccsévelünk erre is, arra is, míg hivatalokban várakozunk, az imádott nőre várakozunk, mindenre várakozunk s a végső dolgokra elfelejtünk jól várakozni. Pavlov professzor, akinek ez a kegy jutott, éppen várakozásával vívta ki, hogy Dosztojevszkij emberré nevelő nagysága mellett napi imáiban is tanúságot tehesen.

Mindezt akkor még nem tudtam. Különben is éppen akkor voltam abban a kamasz-erjedési korban, amikor egy gyanútlan gyermekkorból kilépve, de egy gyermekkori gyanútlan ártatlanságot elvesztve, zűrzavaros filozófiai eszméktől, nyugtot nem nyelő ösztönöktől hajszoltan és sarkantyúzottan: ha nem is éppen ateista a tegnapi vallásos gyermek, de Istenről nagy zavarában, lelki és testi szükségében legalábbis megfélemedkezve kóbor kutyaként caflat és szaglász a világban.

A Dosztojevszkijjal való első találkozás, ez a mezítábas emlék mintha egy angyszárny intése lett volna zűrzavaros kamaszéletemben, a Karamazov fiúkhoz hasonló apa-irtózásomban az alvilággá vedlő háborús évek alatt 1914 és 1919 között. Mert a második nagy háborút már némi tapasztalatok birtokában, nagyobb távlatok belátásával tudta szemlélni az, akit jó vagy rossz sorsa arra ítelt, hogy ezt a még nagyobb borzalmat is átélje.

Az ólmos egű, még nem elkötöttetlen nyomott és rettegő, csak áramtakarékosságból, háborús inségből, a nyomor és a sebesültek „csonkolt” testüségéből és jajából reménytelenné vált Nagyvárád. A máskor olasz-renaissance-módra élni tudó város a kis peceparti, vagy inkább Páris-patak melletti Nagyvárádon — van Olaszi városrésze, Várádelence külvárosa a Páris patakja mellett — hajdani olasz és valon telepesek, kőfaragók, szőlőtermelő munka utáni vidámsága ivódott itl be a kövekbe. A magyarokkal békeességben élhetett itt soknyelvű keverékben örmény és zsidó, román és rutén sok templomot építve és a másik felekezet példáját mindig kitanulva. Négy püspöksége is volt egyszerre bent a városban a két háború között, amíg a püspökségeket meg nem irtogatták. A katolikus most vákál, a két görög szertartású egybeolvadt, a református újra él s van még baptista püspöke is a városnak a sok templomú neológ és ortodox zsidó hitközségek mellett. De a szörnyű vérvesztéségtől ősi hitéhez visszamenekülő zsidóság fölkerlte a neológokat, hogy ne különködjenek s végezzék istentiszteleteiket a velencei Duomohoz hasonló nagytemplomukban úgy, hogy az ortodox híveket ne sértsek újításaikkal. Várád, mezítábas emlék. Feledhetném-e, hányfajta hitvallásból, nemzeti berzenkedésből és megértésből, dialógusból és összebékülésből tevődött össze orcád? Hogy elindítottad Pázmányt, majd Szigligetét, mámort és gyötrődő szerelmeket ajándékozta Adynak és Juhász Gyulának, akik a hajdan itt kőborgó Janus Pannonius emlékét nem tudták filozopter módon újra emlézni, hanem új csapás vágtak nyelvünknek és öntudatunknak. S bennük egy új váradi renaissance parazsa izzott.

Ady Endre 1914 nyarán a Huszadik Század reform-találkozóján épp Jászi Oszkarral ágált itt a püspökségi hatalmat is elérő szabadgondolkodó és szabadkőműves polgárok előtt, amikor a szarajevói bomba Ferenc Ferdinándot megölte és a te-

nyérnyi „nem ártatlan vér” mégis vérfolyammá, vértengerré, véroceánná amőbásodott. Halálos pontosan emlékszem erre a fülledt vasárnap délutánra és estére, mikor a hír Váradra befutott. Arra emlékszem, hogy egyszerre homályosabban égtek a nemrég felszerelt ívlámpák a korzó fölött, és a korcsmákban elfogyott a szódavíz, mert egyik szomszédunk cselédkéje — formás süldőcske leány — lihegve jött, hogy náluk kártyaparti van, de sehol sem kapni szódavizet, adjunk hát kölcsön néhány üveggel. Számomra, és milliók meg milliók számára: ezzel kezdődött meg a háború, amelynek vége oly nehezen akar szakadni. S csak másikba ne torkoljon a népek közötti „örök megértés hijján.” A Huszadik Század (lehetünk-e büszkéek e névre?) váradi találkozója után egy revolverdörrenés visszhangjával kényes fülükben, Ady és Jászi borús jövőt sejtve sietett vissza a hírek tágöblűbb forrásához a fővárosba. Várad csak az ifjabbik királyok idején volt második fővárosa az országnak. A főváros ekkor már a szerencsétlenebbül kevert, de hál'Istennek kevert Budapest volt. Valószínűleg Pesten is halotthalványabban égtek már az éjjeli lámpák s lehet, hogy ott is kifogyott a szódavíz.

Vannak ilyen kipusztíthatatlan emlékek az ember életében. Nekem a gondtalan gyermekkorból ez a forduló vasárnap ma is úgy él emlékezetemben, mint egy mitsem sejtő arának a vágyva várt és rettegett nászéjszaka, vagy fiúnak az első beteljesült és keserű kaland. Emlékezni szokás az ilyesmire. En századunk menetével vagy tragikus sorsával jegyződtem el, ez volt a nászéjszakám. És e fölött a tragédia fölött kezdett vigasztaló angyalom lenni Dosztojevszkij, aki mindent megért az akasztófától az apaságig, a hitetlenségtől Istenig.

De nekem még csak a nyári vasárnap napfénye villogott a Lukács György utca gesztenyefáinak dús lombjai fölött Nagyváradon, úgy emlékszem, még rövid nadrágos koromban. Hisz négy-öt éves korunkig akkoriban még szoknyában jártunk mi fiúgyermek s a szoknya, nadrág, hosszúnadrág váltás mind egy-egy nevezetes sláció volt. Mai gyermekeknek más váltásaik lesznek és vannak, nem kevésbé keservesek. A világot csak odaátról lehet megváltani, itt a földön egyforma törvények igazítják, hogy mindenki egyforma próba alatt viselje, ami sokszor, úgy tűnik, elviselhetetlen. Fiatalságunk a példa rá, hogy ők sem érzik kényelmesebben magukat mai sorsukban, mint mi a miénkben éreztük. Úgy látszik, örök a törvény, hogy az igényesebbek elvágyakozzanak.

Nodehát 1914. jún... A nap minden mozdulata él. Az ablakokat, ha meg lehetne még keresni a régi házakat a Lukács György utcában Váradon, ma is meg tudnám mutogatni. Kikönyöklő, vénülő, jobb középosztálybeli, sőt horribile dictu leszegényedett és városba szorult dzsentrilányokkal beszélgettem mindenre kíváncsi éhember vasárnap délutáni kölcsönös unalmunkban a hosszú utca sorát böklászva. És a hervadozni kezdő aggszűzek ablakukból kikönyöklölve az ébredezni kezdő kisfiú életmohóságát is derengető napsugárnak érezve bőrükön — az unalom sok mindenre ráviszi az embert — nekem, a tizenégy éves tacsónak ablakból kibeszélve elfecsegték, hogy már hetek-hónapok óta vöröskeresztes tanfolyamra járnak, kötözést, seb-fertőtlenítést tanulva. Igaz, a Balkán-háborúk már ébresztgették új rémségekre a békés Európát. Igaz, sok minden igaz, pláne amit eltitkolnak. De valahol előkészítették, és sehogyan sem volt vétlen az a háború, ami gyermekvilágom paradicsomába mindent megzavaró sátánként besurrant és mindent összezavart. Ősállati körmeivel pedig olyan függönyöket és lepleket hasogatott szét, amik mögött akkori tudatom szerint idill volt csak, s az ádáz körmök hasítékán át megláttam a kárpitok mögött mindig tátongó poklot.

A hamarosan kitoró és rákosan egyre szélesebb területekre burjánzó háború ellen önvédekezésből narkotikumhoz menekültem. A szeszt utáltam, — legfeljebb pezsgő, édes likőr ment le a torkomon — LSD és Marihuana még nem volt, — különben biztosan ebbe vetettem volna kínoktól könnyebbülésem esélyét — maradt a Fellner és Helmer építette, bécsi mintájú váradi színház a Bémer kanonoktól ajándékozott téren. Mert Váradon különböző kanonokok akadtak. Volt, aki luxuszvilág illő házat épített a szeretőjének a rossz nyelvek szerint. Állítólag a Lukács György utca egy-két igen szép háza ilyen rokonleánykák számára épült, akik aztán fikuszai, filodendronai, kliviái és begóniái fülledt levegőjében sorra elhervadtak. De voltak igazi cölibátus-hű kanonokok is, akik szegényházakat, árvaházakat építettek. A Bémer kanonoktól ajándékozott téren meg pláne színház is épült Fellner és Helmer monarchiaszerte ismert sablonja szerint, habár volt már egy kevésbé

fűthető színház a Rhédey palota udvarán, azaz parkjában, ahová szintén befért hét-nyolcszáz ember. De a Bémer-téri kőszínház épp a háború előtti években élte fénykorát. Volt itt Ady Endre és Juhász Gyula ősbemutató, vitát keltettek a helybeli lapokban a Bíró, Bródy, Thury, Földes társadalmi darabok és katonadramák. A kicsiny emberszabású Nagyvárad legnyüzsgőbb közepén könyökölt ki a térre a görögösen könnyed színházacska, amely mintha Offenbach szellemének könnyedségére lett volna építve. Úgy lebegett a tér fölött, olyan szépíviűen, mint a győzedelmes Niké szobra lebeghetett Athén templomkoszorúza ormai fölött. Várad, a léha város lerótta időnként adóját a klasszikusoknak. Madách, Szofoklész, Shakespeare, Rostand mellett is mindig sikerdarabok voltak. De a színház kasszamegtöltő fő vonzóereje az operett volt. És a főhercegi és bácskai származású huszártisztektől pártfogolt, öltöztetett és kucséroztatott primadonnáktól és szubrettektől nagyhírű színház bírt földi síkon a legjobban ellent állni a háborús besötétedésnek. Zsengébb koromban még csak a szombat és vasárnap délutáni előadásokra merészkedtem el — akkor nem jártak a köznéphez illő mulatságokra a mindig elegáns páholybérlet paptanárai. De később sokszor szemeztünk egymással a páholsorok enyhén hajló karéjából s nekem sohasem volt engedélyem, mert a színház karmestere, nővéreim zenetanárja csak délután telefonált, hogy van egy félárú páholya. Hát így élveztem páholyból a Sybillt, vagy a Cigányprimást. Másnap megszólítottak, vagy óra alatt raportoztattak paptanárai az engedély nélküli kiruccanásért — voltak még ilyen ósi maradványok az igazán haladó paggimnáziumban is — de megvizsgáltam őket, hogy ha bennük nem tett kárt az előadás frivolsága, bennem, a reformátusban még kevésbé. A premontrei kanonokok éppen nagyúri helyzetük miatt voltak a legjobb tanerők. Anyagi helyzetük megengedte nekik, hogy nyaranta, kinek hogy tetszik, Norvégia fjordjait, a Szahara embertelepüléseit, vagy akár Tibet alacsonyabb régióit látogassák meg. A provinciális Magyarországon s annak akkor legforróbb haladásvágytól űzött Váradján ők igazán nem kicsinyeskedtek neveltjeik színházba járása ügyében. Legfeljebb bizonyos öröklött tanügyi rendeletek laza betartását igényelték félkézzel. Ami nagyobbvonalúság bennem akadt későbbi életemben, tőlük örököltam s örökre hálás vagyok nekik. Épp olyan kultúrmissziót teljesítettek a zsiros Tiszántúlon, mint Ady, Jászi Oszkár vagy a helybeli jogakadémia tanára: Ágoston Péter.

A katolikus főgimnázium növendékeinek kétharmada zsidó, görögkeleti román, vagy protestáns volt. Sohasem láttam-tapasztaltam nyolc hosszú év alatt, hogy nem ugyanazt az elbánást gyakorolták volna velük szemben, mint a velük egy hiten velőkkel. Mikor 1913-ban, első gimnazista koromban engedélyt kértem, hogy református létemre a katolikus hittant is tanulhassam, fölényesen csak annyit mondtak: „csak azt ne hidd, hogy ezért akármiben is jobb jegyet kapsz nálunk. Annál szigorúbban fogunk megítélni.” Valóban a koldus Magyarországon akkoriban sokan mímelték egyházhűséget, tizennégy éves korukban kispapoknak álltak, hogy a gazdag egyház nevelje föl őket, aztán az érettségi után szabad volt a vásár, lett kiből-kiből az, amire vágyai, ösztöne, jó vagy balsorsa vezényelte. Ha emberileg érthető különben tanultság-kilátástalanságú szegénygyerekek eme családi cselszövése, nekem más volt a helyzetem.

Ezenfelül pedig a váradi újságok — hat is megjelent naponta egyidőben — mind kis vidéki nyomdák munkával való ellátottságára épültek. Apám pedig iparfőfelügyelői tiszteben e nyomdák és újságok fölött is bizonyos patronátussal bírt. Az újságok hasábjain bizony elverték volna a port azon a paptanáron, aki épp a Possonyi iparfőfelügyelő fiát vexálja. Ebben a szabadkőműves városban tehát a szólásszabadságot uralta katolikus és zsidó, görög pápa — bár utolsó sorban — református lelkész egyaránt. Ez legfőképpen elnézte, hogy én a katolikus hittan órárendbe iktatott (reggel 8-9-ig tartó) tanulmányait tüntetem ki jelenlétemmel s nem a Tisza-ház udvarán délutánonta egy protestánsul szomorú Bocskay kép alatt a katolikus egyház ott akkor szokásban lévő gyalázását. Azóta mind a kettővel megbékültem. De ifjú szívem óráingája mágneselesen mindig az ősi egyház tradíciói felé lejtett. Ott pedig hittanból mindig a legelső voltam, bár bizonyítványomba nem írhatták be a jegyeket.

Lehettem tehát szemtelen. Finoman, igazi premontrei növendékként voltam az. Bevallottam, hogy a nyomasztó háború, a vérpocséklás undora elől kell menekülnöm ezekkel a kis rövid színházi mámorokkal és kikapcsolódásokkal, hogy még a Suppé-, Offenbach-, Jacobi-melódiák is, bármily rövid kis enyhületet hozan-

dók, az egyetemes rosszérzet, a honi *malaise* majdnem szibériai fegyencbilincseiből, számomra olyanok, mint a légszomjban szenvedőnek a vastüdő.

Ezek a világot járt fehér reverendás papok — apám helyett apám, szigorukban is emberségesen — valahogy mégis megértették, hogy ezzel a fiúval valami baj van, hogy kézbe kell venni, másképp kell vele bánni, mint az átlagsuhanccal. Könyvtárrendezést bízta rám, hogy kábítson a sok ismeretlenség, ami a könyvcimkéből felém tátongett, kerülő utakon talán ők irányítottak Dosztojevszkij felé is. Aiszkülösz, Szofoklész, Euripidész olvastattak velem — Arisztofanész úgyis kamaszmalacságnak számított, olvastam falva — meg Madáchot. A konvencionális családi könyvtárat, száztíz kötet Jókai díszkiadást, hat-hat kötet Petőfit és Aranyt, a keserű édes, akkor még nem egészen kiízelt Mikszáthot, sőt még Gárdonyit és Herczeg Ferencet is kivégeztem. A Jules Verne-köteteket már csak cserére használtam, de May Károlyig sohasem sülyedtem és a légszomj, a színház-szomj, a háborútlanág-szomj mellett egyre dühödtebb olvasási inger vett rajtam erőt. Menekülni, menekülni egy méltóbb világba!

Ekkoriban történt, még a kézírással készült akták idején, hogy a Kereskedelmi minisztériumból, ahová apám iparfelügyelősége is tartozott, leírtak, hogy nem érnek rá hieroglifákat fejtegetni. Apám mindig kézzel írta a saját házában tartott hivatal aktáit. Pokoli rossz írással, gyorsírásszerűen s félig elharapott szavakkal. A minisztérium nagylelkűen státust is alkotott egy gépirónó számára, mert az ipari fölmentések mind apám javaslatai szerint történtek és a munka a háború alatt fölszaporodott a kis két és félszobás hivatalban. Apám a nagycsaládos, józan életű munkások mentesítését tartotta fontosnak és egy-egy ilyen ügy indokolása sok papírba és tintába került. Házunkba pedig egy cseppet sem szépecske, kopott kis gépirókisasszony került Várad szegénynegyedéből, a Körösön túli Újvárosból. Én pedig könyvéhségemben fölfedeztem, hogy a gépiró verebecske egy kétkötetes regényt tart a fiókjában: Dosztojevszkij Félkegyelműjét. Ezt pedig nekem ösztönszerűleg olvasnom kellett.

Igenám, de váradi házunk afféle tiszántúli osztott ház volt. Egyik oldalon a tágasabb részben a családi otthon, a kisebb fertályban pedig az iroda. A két részt nagy vaskapú választotta el, amely mindig zárva volt és minden hivatali vagy magánlátogatás rézszengettyűzésére rohanni kellett valakinek, eltolni a riglit és beereszteni a csöngettyűzőt. Ebbe a félig elvarázsolt, magányosságra ítélt házba került a sápadt kis gépirónó, vele a Félkegyelmű, ami első pillantásra vágyat ébresztett bennem, mikor a verebecske beléptemkor a fiókjába rejtette. Fiókja kulcsra járt, de a mi fiókunk volt és nem volt nehéz a testvérkulcsot meglennem. Hogy a könyvhöz férhessek, éjszakánként, mikor már elcsendesült a ház s mindenki az igazak álmát aludta, tolvajlámpát gyújtottam tehát, elemes zseblámpát, előbb magamhoz véve az összes kulcsot, ami az expedícióhoz szükségeltetett. A fiók kulcsa állandóan nálam volt, az iroda előszobájának és nagyszobájának kulcsát apám munkája végeztével mindig a mi hátsó előszobánk kulcs-tartójára akasztotta. Álmat színeltem tízig, tizenegyig, amíg apám szomszéd szobából jövő hortyogása biztonságot nem ígért. Ha meg kiszálláson volt, korábban is indulhattam. Anyámtól nem kellett tartanom, ha rajta is kap a könyvorzáson. Legkésőbb éjfél előtt valamivel megindultam mezítláb, hálógíngben az irodaferfály felé. Nem volt nyár, nyirkosságra, sőt talpégető fagyosságokra is emlékszem. Apám a fürdőszobát az irodája mellé építette, vérmességeben sokszor kellett tusolnia, én pedig unván a fürdés utáni ceremóniákat, papucsba búvást, letörülközést, már kis gyerekek koromtól havas udvaron át mezítláb rohantam lakásunk jól fűtött gyerekszobájába. Edzett voltam testileg. De lelkileg ezután kezdtem edzeni magamat.

Dosztojevszkij-emlékem talán össze is forrott ezzel a belül-hevült, nyirkos talpégető fagyossággal, utána a megtalált ágy melegével és a lélek fűtőanyagával, az igazan kimondott igével. Mert előbb csak belé kóstolni akartam az irodafiókba rejtett könyvbe. Belekóstoltam.

És azután minden éjjel, még ha másnap pirulnom is kellett az iskolai elkésések miatt — vagy nekifognom ép vagy menthető fogaim kihúzásának, — a Félkegyelműt olvasnom kellett. A magát egészen kegyelemtelenné-vaduló világban egy „félkegyelmű” már a félörökség visszanyerését jelentette.

A foghúzáshoz eligazítóul megjegyzem, hogy miután már minden mértéket túllépő reggeli keséseim és elsőóra mulasztásaim — kivéve a nem kötelező, reg-

gel nyolckor kezdődő hittanórákat — a liberális premontrai gimnáziumban is némi berzenkedést keltettek, rájöttem a trükkre, hogyan szabadulhassak a korholásoktól. Egy frissen húzott foggal és a hozzátartozó esetleges szájkítatással dokumentált operatív eljárás szánalmában fűrődve mindig igazolni lehetett az elmulasztott, bár csak elkésett első órát. Spitzer fogorvos úrnál, ahová családirag járunk, reggel negyedkilenc tájt sohasem volt várakozás. Kilencre megszerezhettem az igazoló foggyarat és ezt a mesterséget különösen akkor kezdtem űzni, mikor rájöttem, hogy csak az injekcióval való foghúzás hagy hátra fájdalokat és duzzadalmakat, tehát injekció nélkül kell az agyart kirántatni és akkor vígan tölthetem napomat az iskolában annyi világjárt premontrai tanár között, akik egyre tágabb és tágabb kapukat nyitogattak számomra a nagyvilág felé.

Spitzer fogorvos rendelője éppen a helybeli orsolyita zárda betegszobájával szemben állott, úgy az első emeleten és az ott lábadozó kislányok azzal szórakoztak, hogy a foghúzó székbe préselt, rémült arcú pasikon pukkadozzanak. Az igazán városias Várad szűk fűtcáján ehhez nem kellett messzelátó. A kislányok az ablakhöz nyomták orrukat, vihogtak, lökdösték egymást és nézték a foghúzási kivégzést, hogyan szenved a páciens. Rajtam is pukkadoztak, pedig nem is voltam rémült. Legfeljebb velük egykorú, ami zárdába zárt lányok számára untig elég az érdeklődésre, még ha nem is szenved olyan nagyon az a foghúzott páciens. Az éjszakai Dosztojevszkij-bacchanáliák és a reggeli imitt-amotti foghúzások tehát folytatódtak.

A háborús, rossz papírra nyomott, Révai klasszikus regénytárhoz csak szellemileg illeszkedő „Félkegyelmű” tehát mindennapi mezítlásas kalandok után jó néhány hétig az ágyamba vándorolt. Nem bírtam letenni, visszalopni a helyére hajnali három-négyig, mikor már igazán illett kakasok kukorékolása közben megérdemelt alvásnak adnom a fejemet. És valahogy ebben az éjszakai Don Quijote-harcban vérembe ivódott az igazság, a szegények szeretete, a bűnösök szívemre ölelése, és az az emberi részvét, amiről Pavlov professzor azt vallotta levelében menyasszonyának, hogy ők sem eléggé tökéletesek ebben. Ki tökéletes azokon kívül, akik el tudják hitetni magukkal, hogy tökéletesek. A vizsga tökéletlenségünk belátásában és bevallásában áll. Dosztojevszkij tudta ezt. És Pavlov is tudta, minden tudása ellenére, mert élete végéig minden reggel egy neki restaurált templom felülvilágításos homályában érintkezni vágyott a csak sejtett végtelennel.

És mit tudtam én akkor, az orosz zseni előtti kábult és megszállott hódolatomban, hogy később Einstein azt mondta: „Gausztól sem tanultam annyit, mint Dosztojevszkijtől”.

Miért vázoltam a „léha város”, Nagyvárad operett- és szép nő kultuszát? Mert ebből az álkábulatból kellett Dosztojevszkijg fölkapaszkodnom. Egy suhanc életében elég rekord ez is.

A kamaszmohóság kalóz útkeresésében, mezítlásas éjjeli zarándoklatok után Miskin herceg legmélyebb Dosztojevszkij élményt hurcoló látomása, a kivégzés fededhetetlen jelenete igazított el aztán végsőképpen:

„Azután, mikor elbúcsúzott társaitól, elkövetkezett az a két perc, amelyet arra szánt, hogy *magára gondoljon*, előre tudta, mit fog gondolni: szerette volna minél hamarabb és minél világosabban elképzelni, hogy s mint lesz ezután. Most még él, de három perc múlva már csak valami lesz, illetve valaki vagy valami — de ki és mi? És hol lesz? Elhatározta, hogy mindezt tisztázza két perc alatt! A közelben volt egy templom és a szentegyház tornya, aranyozott teteje tündöklött a ragyogó napfényben. Emlékezett arra, hogy roppant makacsul nézte a tetőt, meg a róla visszaverődő, szikrázó napsugarakat. Nem tudott elszakadni ezektől a sugaraktól. Úgy tetszett, ezek a sugarak az ő új természete, és három perc múlva valahogy *egybeolvad* velük ... Borzalmas volt a bizonytalanság, meg az undorodás ettől az új valamitől, ami majd lesz, sőt mindjárt bekövetkezik... ez alatt az idő alatt semmi sem volt számomra súlyosabb, mint az állandó gondolat: „Mi lenne, ha nem halnék meg? Mi lenne, ha visszanyerném az életet? Micsoda végtelenség?”

S talán magam is azt kerestem a téli, fagyos, mezítlásas váradi éjszakákon át zarándokolva s a lángész észveszejtő mélységei fölé hajolva:

„Micsoda végtelenség?”

FALU TAMÁS VERSEI

Egy hang

Futam voltam a világorgonán,
rövidke futam, még az sem talán.

Egy hang csupán a billentyű alatt,
kit eltüntet egy futó pillanat.

A csillagok égő kottafejek,
közöttük is majd csak egy hang leszek.

Egy csillagról másokra hangzom át,
hogyan megtaláljam a harmóniát.

Út vége

Aki az út végére ér,
abban lassan kering a vér,
reszket a kéz, rogygan a láb,
a lépés egyre tétovább.

Este az eget kémleli,
csillagok üzennek neki,
s mert a földön annyi a vész,
már nappal is az égbe néz.

Színház

Jött vén ekhós szekérrel,
hozta a színpadot,
játszott komédiákat,
belőle jókedv áradt,
s szabadjegyet adott.

Játszott, mikor kívántam,
játszott ő szüntelen,
ültem az első sorban,
ha neki én tapsoltam,
ő is tapsolt nekem.

Majd szedte sátorfáját,
kocsizott messze el,
nincs már nekem színházam,
az élet már én nálam,
csak vendégszerepel.

Éhes voltam

Éhes voltam jóra, szépre,
szomjas voltam szeretetre,
bejártam a fél világot
tápszereimet keresve.

Étrággal és szomjúsággal
barangoltam a világon
és megevett az éhségem,
s megivott a szomjúságom.

Sóhaj

Tenger vagyok és nincs hajóm,
hajó vagyok s nincs kikötőm,
égbolt vagyok s nincs csillagom,
pedig már este, este lőn.

Fészek vagyok s nincs madaram,
madár vagyok s nincs énekem,
vándor, ki utat nem talál,
s az út vagyok, mely végtelen.

Nem jó vonatra ültem

Nem jó vonatra ültem,
idegen sinen vágat
idegen tájakon át
visz idegen világnak.

Egy messze állomáson
elmaradt a poggyásom,
megszokott sok holmimból
nincs velem, csak a gyászom.

Hallom jövődölését
a szédült kerekeknek:
Örökké kell utaznod
és sosem érkezel meg.

Sokan meghaltak

Sokan meghaltak én helyettem,
s mindenki helyett, ki ma él.
Élünk gondtalan kényelemben,
nem üldöz a halálveszély.

Mi nemcsak a magunkét éljük,
hanem sok halott életét,
akik elesetek mi helyettünk
csatatereken szerteszét.

Hatványozódva kell hogy éljünk,
mert életünk nem egyszeres,
de gyűlölni egy helyett gyűlölj,
s legalább száz helyett szeress.

A VIGILIA GALÉRIÁJA

ANNA MARGIT IKONJAI

A kelet-európai művészetben természetesen módon sarjadt ki a rendeltetészerű folklór elvirágzásából vagy másodvirágzásából valamiféle expresszionizmus, s ez nagy ajándék. Mutatja a műfajkeresztezések vitalitását is, mely képes táplálni, ihletni, feldúsítani a nála sokszor különb folytatást s mutatja magának a folytatásnak külső-belső indításokkal, motívumokkal való szerencsés egygyéforrását, vállalását. Az expresszionista irányzatnak — ha ezt az elkötelező jelölést meg óhajtjuk tartani, — elágazásai területen kívül is lebegnek, egyaránt érintik az eget és a földet. Chagallal például a „röplések”, témák, lengedezések, ábrándok és álmok, poétikus és drámai módon visszatálatáltak, visszakalandoztak a szülőföldre, az elhagyott, kínzó emlékekkel megtelt, ősi és közvetlen történelmi múltba is.

Anna Margit festőművész nő korszakából, az első Ernst-múzeumbeli és KUT-kiállításokon való szereplései közül, kiemelkedő adat ugyanis, hogy 1937-ben férjével, Ámos Imre festőművésszel Párizsban járt s megismerkedett Chagallal. Chagall akkortájt *időrendbelileg* majdnem kétszerte frissebben viszonyulhatott a múltbeli motívumokhoz és tartalmakhoz, mint amennyi idő eltelt Anna Margitnak az Európai Iskola 1948-as kiállításán való szereplésétől az 1968-as gyűjteményes kiállításáig, mely korszak alatt s azóta is különös idiómájú „szakrális” művészete beért. Olajfestmény-ikonjait már nem izgatott-óvato-

san manipuláló, az eredményekkel intellektuáliter megelégedő inspiráció hozza létre: emlékeiből épülnek össze mély-séges tudatilag, a gyermekkor tanyasi élményeiből, a csöppnyi iskolák karácsonyi *aurea legendáiból*. Érezhető, kitapintható, hogy a képelemek nem tartalmukban, nem hit- vagy érzelembeli viaskodásban kerültek össze, hanem minden ragyogásukkal egyenesen a vizuális szemléletbe röppentek át. Az angyalok, szentek, allegorikus figurák (az „Életfá”-n, „Kiskálvárián”-n) meseszárnyakat kaptak, hasonlónvá váltak a wesztfáliai Edgard Tytgat meghökkentő „Inspiráció”-jához s inkább a témától való elhajlásukban, mintsem ikonográfiai megközelítésükben új rügvet hajtottak ezen az izgalmas irányzaton.

Alkotási „szakrális” területen inkább profanizálnak. Élet- és alkotásigénylése dús, expresszionisztikusan rikoltó színeivel mintha népi ütös vagy raffinált preklasszikus hangszereken játszana: cseballó-barnák, citera-zöldek, suta vörösek és túlcsoorduló bíbor jelzik a skála archaikumát, artisztikus rövidségét és tömörségét. Példának a „Bíbor ikon”. A háttér halott vörösből barna arccal válik ki a zord arcú, bálvány-fejű Madonna, mint egy perui eső-istennő, bíbor-karjai, sáfránysárga ékszerének mesekövei, a két odaillesztett kis piros rózsza folklorisztikusan intimizálják a látványt. Mintha az ikonművészet sokévszázados balzsamfáján, a méltóságteljes moszkvai Odigitriák fontos portréi mellett, az egykori táblaképek fára, bőrre, fémre száradt borókabarnái mellett tűzbe borultak volna ezek a szentkép-csokrok...

A „Függönyös Madonna”, a „Szentendrei Madonna” napégette arcukkal, rikító színű plasztikcsokrokkal, kis állótükör-háttérükkel friss népiességet idéznek: az augusztus tizenkilencediki kólótánc díseit, virágfüzéreit, a bőrszőnyi hegyek alatt meghúzódó nógrádi falvak, Diósjenő, rejtett, elszórt, elkopott népművészeti relikviáit: az „Ülő-

Anna Margit: *Biborikon*

Anna Margit: *Máriácska*

Fotók: Kovács Ferenc

Madonna" fehér arca maga a döbbenet, az érzelem csak ilyen mereven-messziről, ikonografikus szűkszavúsággal járja át a képeket. Anna Margit alkotásai elhárítanak maguktól minden közeledést, minden faggatást: mondjuk-e, hogy éppen azért valóban ikonok?

Oldalági ikonok. Két „Szent Család” című olajfestménye példázza, hogyan látja ő már a „civil” családi hármásban a „szentet”, hogyan bujkálnak képzeletében minduntalan, ha nem is háborgatják, a kategorikus párhuzamok, legendák, tanítások, hallomások, félfüllel hallott dogmák; mintha vizuális tartozékai, aléptípményei lennének művészetének, melybe bele kell építenie a csontvázat, az egésznek a tengelyét.

A drámát itt látjuk. A megoldások simának, egyértelműnek mutatkoznak, a műfaji kijelöléssel nincs baj. Az „Angyali Üdvözetek” (3) beszűkült méreteikkel: kis polgári szoba, tengerzöld háttérrel, az üres széken egy szál fehér rózsával, a különös angyal, ki félig strucclábon áll, félig röpül, minden kép egy-egy örvendetes-fájó rigmus: költészet, tudatalatti vágy, vizuális biztonság a tematikus bizonytalanságban... Képre kerül maga a falusi iskola is: a varjú-szárnyú angyal, mandarinsárga ruhában, úgy tipeg végig a havon, ahogy az iskolásgyerekek mehetek libasorban hajnalonta, mikor még fent ragyogott az égen a fehér hold... Anna Margit nem konfliktusokból gyúrja át a témát s nem is olyan drámai mélyről, ahogy Chagallnak rémlett fel a vityebszki „Angyal bukása” (1923-1947), — vagy a szent „Harlekin család”, behavazott házakkal, s minden további emléke, — őt csak könnyedén futja át valami borzongás, havas, tiszta, érintetlen emlékeket érint, melyeket nem mer „kicsomagolni”, felbontani: olyan, mintha a figurák kabátjára, jelmezére adna angyalszárnyakat, sapkára a koronát, szűk, bevarrott rongybábu-kezekbe tenné a jogart...

„Szentképeinek” sorozata csupa festői derű: a „Jó Pásztor” mandorlával, kankalinsárga cirádáival, a „Szentkép” fehér csipkeszegélyével valóban a XVII-XVIII. századi olasz szentképek „divatját” idézik, amikor kézműves igyekezettel, gondos akvarell- és gouache technikával, selyemre, pergamentre festették a kedvelt jeleneteket s szalmazsákkal, lombfűrész-kerettel, papírcsipkével fonták körül. „Kerestem ilyen szentképeket, de Rómában sem találtam...”, jegyzi meg Anna Margit. Szerencsére. Emlékeit — s ezek újból a „kívülálló” gyermekkor édes, édes emlékei voltak, egy különben csapásokkal s feladatokkal megterhelt élet elején, — visszaidézte tehát, felnagyította, mintha ezzel a tartalmat, a drámát is felkavarta volna bennük. Amit okvetlen akart és elért, az a kiragyogó, erőteljes piktúravilág lett, melybe visszahívni, életre kelteni a látszólagos konfliktusokon kívül eső témákat, az érzelmeket nem felbolygató, szinte passzív vonatkozásokat, ujjheggyel idézni ikonografikus tartalmakat, — művészetét átcsúsztatta az expresszionizmus legszélső peremére. Nem áll jogunkban számonkérni, milyen utakon éri el s milyen problémákkal keríti körül egy-egy művészetét azt az oázist, mely egyben művészetét is jelenti? Milyen fokig oázis ez, — milyen fokig revokáció, feléledése és jelentkezése a tudatalattinak, vagy csak friss, de mély-séges harmóniák magával az étellel, életigénylésű akciók?... Anna Margit alkotásainak szentképes, „művirágcsokros”, éremjelenetes keretein belül mint ha behegedt sebek, borzongatóan édes visszaemlékezések, a természetben újra megtalált ízek törnének fel s csobognának ebben az édeni-népi oázisban, ahonnan szárnyukra eresztette az egykori európai iskola enigmatikus, kaligrafikus, felröppenő kis csodáit...

BOZÓKY MÁRIA

A Szerkesztő levele

Az utóbbi hetekben némi mozgás támadt a magyar katolikus egyházban. Cikkek, tanulmányok jelentek meg, fölkelteve — talán nem túlzás: fölkararva — papok és világiak érdeklődését. A lapokhoz, ahol az írások megjelentek, és a Vigiliához is (ezek az írások nem ott jelentek meg), papoktól és világiaktól számos hozzászólás érkezett, okos és okatlan, érdekes és érdektelen, higgadtan építő és szenvedélyesen hadakozó levelek; már ahogyan ez ilyenkor lenni szokott. S mint ahogyan ez ilyenkor lenni szokott, ezt a váratlanul támadt mozgást, annak tartalmát és jellegét egyesek — hazai és külföldi olvasók és kommentátorok — félreértették, mások — nem kutatom, jóindulattal vagy rosszindulattal-e — félremagyarázták. Ezért érzem szükségesnek, hogy — noha eredetileg csak negyed-évenként szándékoztam egy-egy szerkesztői levelet írni — valamilyen formában megpróbáljam tőlem telhetőleg tisztázni minden olvasónk, hazaiak és külföldiek előtt azt, ami történt és történik: mind a tényeket, mind a szándékokat, mind a várható és remélhető, sőt már ki is bontakozó folytatást.

Lássuk először a tényeket. A Teológia szeptemberi számában jelent meg a mozgást elindító írás: Nyíri Tamás „Hogyan él a magyar papság?” című cikke. Természetesen ugyanilyen jogon, és ha a más társadalmi körülmények között más előjellel is, pontosabban más előjelű végeredményekkel föl lehetne tenni a „hogyan él a spanyol, az olasz, a brazil, a portugál, stb. papság?” kérdést is; nem hiszem, hogy a válasz döntően más lenne: mindenütt a világon égő és égető kérdés a papi életforma bizonyos „válsága”, vonzóerejének statisztikákban lemérhető csökkenése, s nem utolsósorban a papság helyzete, magatartása, alkalmazkodása az így vagy úgy, de mindenképpen szekularizált vagy szekularizálódó világban. De nekünk nyilvánvalóan elsősorban nem a más, hanem a magunk feje fájt. Ezért kérdezi a cím kérdő mondata: „Hogyan él a magyar papság?”

Erről sokat beszélünk a mi szerkesztőségünkben is. Arról, hogy van miért föltenni a kérdést; hogy a látszólag sima felszín alatt valóban vannak megoldatlanságok, feszültségek, és hogy ezekről mindig jobb beszélni, mintsem elhallgatni őket; kerestük a megközelítés leghasznosabb és legcélszerűbb módjait. Nyíri Tamás cikke azonban mégsem a Vigiliában jelent meg, hanem a jelentősen kisebb példányszámú és „internebb” jellegű Teológiában. Mégpedig a szerző elhatározásából. A cikk ugyanis nem végsőkéig kiérlelt igazságokat és nem minden mozzanatukban abszolúte vitathatatlan tényeket közölt, hanem elsősorban bizonyos, statisztikai valószínűségű tényeken alapuló aggodalmakat és javaslatokat. Közös elhatározásunk szerint amolyan teszt-próba volt: hogyan reagál ezekre a kérdésekre a magyar katolikus egyház, mind a papság, mind a világiak. Ebből a reagálásból kívántuk volna kitapintani, hiteles vallásszociológiai fölmérések híján, hogy mik a legaktuálisabb kérdések, milyen gondolatok érlelődnek a legbiztosabban, milyen gyümölcsei teremnek főként a laikátusban a zsinati szellemiségnek — tehát lényegében azt, hogy mit tehetünk, mit kell tennünk, és amit teszünk, azt hogyan kell tennünk. Ez a szépen — és azt hiszem, elég okosan és körültekintően kidolgozott — terv azonban, hogyan, hogyan nem, sajnos, megghiúsult.

Röviddel Nyíri Tamás cikke után ugyanis, a hetvenezer példányos Új Ember október 15-i számában a lapban megjelenő cikkek szokásos terjedelmét hatalmasan túlhaladó írás jelent meg: Cserháti József pécsi püspök „A magyar papság

lelkiségének mérlege" című és „Nyíri Tamással együtt a kép teljességéért” alcímű hozzászólása. Ezzel — azt hiszem, nyugodtan mondhatom, hogy sajnós — a Teológiai Figyelő-rovatában „eldugott” — ismétlem, teszt-próbának szánt — cikk egyszerre megkapta a magyar katolikusságban lehetséges legnagyobb sajtónyilvánosságot, és az akarva-akaratlanul mindig kissé „hivatalos” (vagy annak értelmezett) püspöki hozzászólással azt a súlyt, amit eredetileg sem a szerző, sem az írását közlő szerkesztő nem szánt neki. Így lett azután egy inkább kísérlet jellegű írásból (egy tervezett munka legelső lépéséből, a terepfölderítés első próbájából) máról holnapra olyan világérdekesség, amit aztán, a tények és szándékok ismerete nélkül, ki-ki úgy értelmezett, ahogyan akart, vagy — rosszabb esetben — ahogyan érdekei kívánták.

Ezek a tények; kissé hosszasan ismertettem őket, hogy világosan lássunk. Az egyház sehol sem a már megvalósult mennyek országa; földi intézmény mindenütt, történelmi zarándoklat a Cél felé, emberekkel, emberek vezetésével; az emberek pedig nem tévedhetetlenek. Hibák, hiányok, nehézségek, „problémák” nálunk épp úgy vannak, mint bárhol másutt a világban, ahol keresztény és katolikus nép él és egyház létezik. Mi sem vagyunk kivételek. Amikor elérkezik az ideje — és mindennek elérkezik az ideje, csak okosan, türelemmel, bizalommal, jóakarattal ki kell várni — a problémákról lehet, és ha lehet, kell is beszélni. Elérkezett az ideje, tehát beszélünk róluk. Ebben nincs semmi rendkívüli. Ez természetes. Ez hasznos. Az már kevésbé természetes, és semmiképpen sem hasznos, ha meginduló folyamatokba, problémák föltárásába és megoldási kísérleteibe olyanak szólnak bele, akik ezeket a problémákat nem ismerik, ezeket a nehézségeket nem élték át, s a mindig meglévő történelmi próbákat nem jól-rosszul megállták, hanem csak Isten tudja honnét és kinek drukkolva gíbiceltek hozzá.

Nincs itt semmi kontestáció, semmi földcsuszamlás, semmi forradalom. Munka van, és ezt szeretnénk tisztességgel elvégezni. Ki az, aki szántás közben nem botlik? Aki nem lép, nem tehet téves lépéseket. De az Isten nem azért adta a talentumot (és ez lehet egy történelmi helyzet vagy folyamat is), hogy elássuk, hanem, hogy megforgassuk és tőlünk telhetőleg kamatoztassuk.

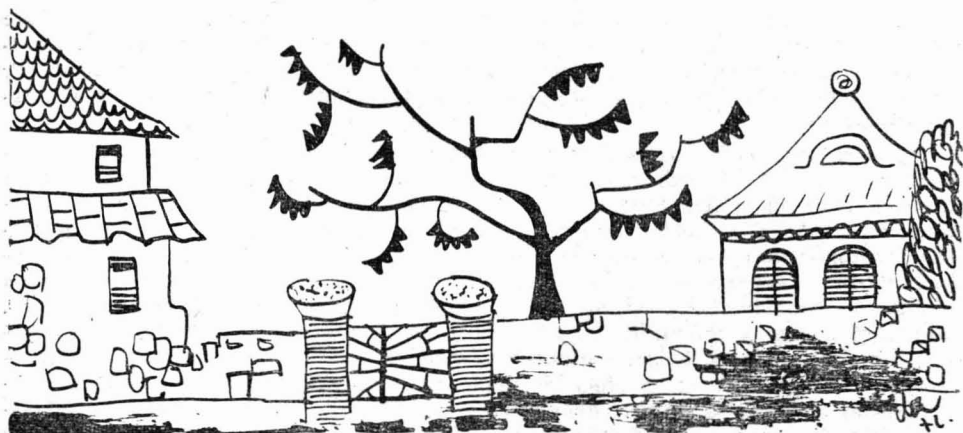
Hallottam vasárnap egy szép, elgondolkoztató szentbeszédet (és ez külföldön sem mindennapi dolog); éppen ezekről a talentumokról szólt. Miért ásta el az az egy a neki adottat? Mert félt, mert tele volt előítéletekkel. Jogosakkal? Lehet, hogy jogosakkal. De a jogos előítéletek is azért vannak, hogy meghaladjuk őket (Überwindung! — mondja a német, szép, tömör szóval), hogy bízzunk a Gazdában, éppen mert szigorú és igazságos, és merjük vállalni a kamatoztatás kockázatát: a küzdelmes szabadságot a páholyból ítélkezés helyett. Mert végül nem azé lesz az érdem, aki a páholyban tapsol vagy fütyül, hanem azé, aki a szívét-lelkét beleadva végigjátssza a darabot. Ott, ahol a számára rendelt színpad áll; azt a darabot, amelybe állították; és azokkal a partnerekkel, akik közé a Rendező állította.

Ennyit, sub rosa, barátsággal és nyíltan, a szót, illetve tényeket értés és értetés nevében. Az egyház nem a levegőben lógó absztrakció. A mi egyházunk itt és most van; olyan lesz húsz, ötven, száz év múlva, amilyené mi itt és ma megalkozunk. Ebben a szocializmusban, ezek között a föltételek között, ebben a társadalmi-történelmi (és számunkra egyúttal kegyelmi) valóságban. Mások — éppen ebben a számunkban adunk hírt róla — másként látják; mindenki a maga távlatait és problémáit szerint. Mi a magunkéi szerint. Látjuk és éljük, nem elásva, hanem forgatva a talentumot. De — hogy folytassam ezt a parabolisztikus képes beszédet — nem idegen valutákban akarjuk kamatoztatni azt, amit megforgatunk. Akár tetszik ez a világ tőzsdéin, ahol annyiféle talentumot kamatoztatnak, néha ágyúkra is, sajnós, akár nem tetszik; mert nekünk nem nekik kell elszámolnunk, nem a „világ fejedelmeinek”, hanem a Gazdának, a Fejedelmnek, az Úrnak, akit az evangéliumból ismerünk, és akivel nekünk itt és most kell találkozunk és másokat találkoztatnunk.

Ami elkezdődött, az persze nem áll meg. Folytatni fogjuk a munkát, nem hogy zavarjunk, hanem, hogy építsünk. Módunk van rá, hogy eredményeinkről és terveinkről a hierarchiával is beszélgetést folytassunk; ezt a módot nem fogjuk elszalasztani, és ezzel a lehetőséggel nem fogunk visszaélni. A bajról nem azért kell beszélni, hogy beszéljenek róla, hanem hogy orvosolják, akik, ahogyan csak tudják. Erről, azt hiszem, senkit sem kell meggyőzni. A papság nehézségei (főként adaptációs nehézségek); a hívő laikusok aktív szerepe; az egyházi szolgálat bizonyos mozzanatainak modernizálása (papnevelés, papi továbbképzés, stb.): — mindez megindul, megindult, és annál szerencsésebben halad majd, minél kevésbé zavarják olyanok, akik, mert nem velünk élnek, a mi dolgainkat igazán meg sem érthetik.

Ezért kérem, legvégül, hogy senki felebarátunk a mi bőrünk árán ne akarjon semmiféle pecsenyét megsütni; ezért kérem, hogy aki a mi dolgainkról beszél, először ismerje is meg a mi dolgainkat, és érezze legalább olyan felelősnek magát értük, mint mi, akik a dolgokat jól-rosszul csináljuk; ezért kérem legeslegvégül, hogy ne válasszon el bennünket egymástól a Világ ügyeiben való ilyen vagy olyan buzgólkodás (amely néha bizony az integrista papi köntöst is magára ölti), hanem inkább egyesítsen a valóságos jó ügy szolgálatában, vagy legalább megértésében, megértésére törekvésben az a szeretet és kölcsönös alázatosság, amelyre éppen most ad különös példát nekünk a magát mindenkinél kisebbé, kisdéd csecsemővé, egészen egyszerűvé, egészen hatalomtalanná és egészen a testvérünkkel alázó Isten, akinek — a mindig újjászülető kicsiny Jézusnak — a nevében kívánok minden hazai és külhoni olvasónknak szíves szeretettel boldog, lelkiismeretben nyugodt, szándékban tiszta karácsonyt és újesztendőt.

A SZERKESZTŐ

Menyhárt László: Fa a kerítés mögött (tusrajz)

BEVEZETÉS

EGY ANKÉT ELÉ

Szerkesztőségünk az év elején elhatározta, hogy a világ marxizmus és kereszténység viszonyával foglalkozó gondolkodói közül azokat, akiktől érdemleges válasz várható, megkéri, fejtsék ki röviden nézeteiket a kereszténység helyéről és jövőjéről a szocialista társadalmakban. A fölkérő levél így szólt:

„A Vigiliának, a katolikus értelmiségiek havi folyóiratának célja, hogy mind Magyarországon, mind másutt, közeli és távoli országokban előmozdítsa a kölcsönös megértés, a társadalmi haladás és a párbeszéd ügyét. Nagyon fontosnak tartjuk, hogy az elméleti vagy ideológiai kérdések kölcsönös ismertetésén túl hívók és nem-hívók — azok, akiknek más és más hitük vagy nézeteik vannak — a tettek síkján találkozzanak, sőt segíthessenek egymásnak, bár ugyanakkor világosan ismerik egymás fölfogását. E világméretű párbeszédnek egyik legfontosabb témája a kereszténység és a hit jövője. A kérdés elmélyítésére és minél átfogóbb tárgyalására kérjük szíves közreműködését.

Kérjük, írja meg nekünk tömören (2-3 gépelt lapon), hogyan látja a kereszténység helyét és kilátásait a szocialista társadalmakban, hogyan képzei el a kereszténység jövőjét. Hogyan tevékenykedhet a hívó olyan világban, melyben mindennapi jelenség a pluralizmus. Vannak-e a kereszténységnek a szocializmus keretei közt is fontos, megvalósítandó föladatai?”

Az ily módon konkretizált tervet már csak meg kellett valósítani. A megkérdezendők listájának közös megállapítása után a lebonyolítás technikai részét és megszervezését *Hegyi Béla* vállalta; köszönjük jó és eredményes munkáját.

Kérdésünkre reményeinket tetemesen meghaladó százalékban érkeztek válaszok. Ezt egyrészt a téma „izgalmasságának” tulajdonítjuk, másrészt — önhittség nélkül — a Vigilia és munkája iránt napról napra növekvő nemzetközi megbecsülésnek. Hálásan köszönjük minden közreműködőnek munkáját és kedvünkért vállalt fáradságát.

Voltak természetesen, akik egyáltalán nem feleltek fölkérésünkre, akár mert nem jutott el hozzájuk, akár mert nem értek rá, akár mert az ezrével keringő egyéb kérdőívekkel és ankétra hívásokkal együtt a papírkosárba dobták. Voltak, akik — egyébként közismert — agyonterheltségükre hivatkozva udvariasan kitértek. Ha tehát valaki hiányokat fedezne föl ankétunkban (fájlalná például a nyilván sok hasznos tapasztalattal rendelkező lengyel katolikusok távolmaradását), annak csak azt válaszolhatjuk: — Nem rajtunk múlt.

Akik közreműködtek, kivétel nélkül mind megtartották az effajta ankétok íratlan szabályait, és ragaszkodtak a megadott terjedelmi keretekhez. Egyetlen olyan válasz érkezett, amely mind jelentőségében, mind — némi-
leg — terjedelemben is túllép rajtuk. *Hans Küng* professzornak külön is köszönjük ezt a programadással fölerő, hitvallásnak beillő remek tanulmányát; méltóbb és igazabb írással aligha nyithatnánk meg következő évfolyamunkat.

És ezzel be is fejezhetném, ha nem érezném szükségét, hogy a következők elé rövid „használati utasítást” is függesszek. Szeretném hangsúlyozni, hogy az ankét válaszai a szerzők nézetét közlik, nem pedig a Vigilia másutt már többször is világosan leszögezett álláspontját. Úgy hisszük, olvasóink túlnyomó többsége van olyan érett, felnőtt keresztény, hogy az olvasottakat kellőképpen a helyükre tegye. Helyükre a szó szoros értelmében; mert ezekről a kérdésekről természetsszerűleg, sőt szükségszerűleg mindenki a maga társadalmi és egyházi környezete és tapasztalata szerint vélekedik, másként tehát egy jellegzetesen „technokrata” gondolkodású nyugatnémet, másként egy különféle forrongások és elnyomások közt élő dél-amerikai, másként egy Mounier örökségét képviselő francia és ismét másként egy olyan keresztény, aki a szocializmus nehéz és nemegyszer válságos szakaszaiban edződött egy-szerűvé, reálissá és a „kettős hűség” próbáját megállt kereszténnyé.

A szövegek német, francia és angol nyelven érkeztek; ezeket le kellett fordítani. Ezt a munkát *Bozóky Mária* (francia), *Doromby Károly* (német) és *Somogyi György* (angol) végezte el. A fordításokat aztán gondosan egyeztet-tük az eredetivel; az elérhető maximális hűségért *Nyíri Tamás* és a szer-kesztő felel. Elvszerűen kerültünk mindenféle „kozmetikázást” (amire a fordítás egyébként számos lehetőséget ad), s a lehető legnagyobb hűségre töre-kedtünk akkor is, ha az eredeti szöveg bármilyen vonatkozásban „rázós” volt. Ezzel tartoztunk a tisztességnek, saját szavahihetőségünknek, a szer-zőknek, s nem utolsósorban közönségünknek is. Az értelmes olvasók ugyan-is nem arra kíváncsiak, hogy az ügyes fordító és kontrollszerkesztő hogyan tud egy-egy szöveget manipulálni, hanem arra, hogy ki mit mond, ki ho-gyan látja azt, amiről a véleményét megkérdezték.

Tanulságot nem vonunk, nem is vonhatunk le. A körképnek nyilván megvannak a maga fontos tanúságai és tanulságai; szerintünk a legfonto-sabb a nézetek megismerése és az az érzékenység, mellyel a problémára ma világszerte reagálnak. Az olvasó minden bizannyal sugalmazások nélkül is nagyon jól látni fogja, hogy egyes helyeken, országokban, társadalmakban most éleződnek ki olyan kérdések, amelyeken mi, magyar keresztények töb-bé-kevésbé túl vagyunk, akár saját jószántunkból, akár a történelem szük-ségszerűségei folytán. Hogy a mi megoldásaink mennyire jók vagy nem jók, az nem ide tartozik; annyi kétségtelen, hogy funkcionálnak, és ez minden elméleti válasznál többet jelent. Éppen ezért tudhatunk mi, magyar keresz-tények, tapasztalataink alapján sok mindenben segíteni más országok és tár-sadalmak keresztényeinek, akik még előtte állnak annak, amin mi a törté-nelem adott fázisában már túl vagyunk. Ezt a „tapasztalatcserét” egyébként igénylik is; kezdeményezsünk: a mostani ankét úgy is tekinthető, mint en-nek a kereszténység jövője szempontjából egyáltalán nem mellékes „tapasz-latatcserének” az első lépése — a felek ismerkedése.

Kérjük, olvassák a válaszokat értelemmel, szeretettel, a kellő mérlegelés-sel, a más nézetnek (amennyiben jóhiszemű, de itt nincsenek rosszhiszemű nézetek) járó türelmes udvariassággal és figyelemmel.

Az ankétot karácsonyi ajándéknak szántuk, mindannyiunk hasznára, a megismerkedés jegyében. Most már igazán nincs más hátra, mint hogy mindannyiuknak mindannyian hasznos, szeretettel teljes, igazán keresztény, igazán emberi karácsonyt kívánjunk.

A KERESZTÉNYSÉG JÖVŐJE

A SZOCIALISTA TÁRSADALMAKBAN

ADISTA MUNKAKÖZÖSSÉG (Róma) Az Adista olasz katolikus hírlapigazgatóság, igazgatója Franco Leonori:

Általánosságban szeretnénk arról beszélni, hogy meggyőződésünk szerint miként kell kereszténynek lenni, miképpen kell a kereszténynek cselekednie és hatást gyakorolnia a történelemre, bármilyen legyen is a társadalom szervezete.

Mindenekelőtt meggyőződésünk, hogy a kereszténység, amely mentesült mindenféle dogmatikus* és bürokratikus lerakódástól, állandó forradalmi felhívást jelent, ami azonban semmiképpen sincs ellentétben a társadalmi rend szocialista megvalósításával.

A kereszténység éppen ezért nem lehet akadály a szocialista forradalomnak, sem a szocializmus felépítésének a forradalom után; ugyanakkor viszont a szocializmus, amely a maga hiteles értelmezése szerint arra törekszik, hogy az embert mindenféle elidegenedéstől megszabadítsa, természeténél fogva nem lehet tagadója azoknak az értékeknek, amelyeknek a keresztény hordozója. A keresztény ugyanis híven Krisztus üzenetéhez és gyakorlatához nem lehet másutt, mint a szegények és elnyomottak oldalán, nem javallhat mást, mint egy olyan társadalmat, amelyben megszűnt a kizsákmányolás, és az ember, minden ember, a legkisebb ember is, alakítója és résztvevője a történelemnek. Az osztályok közötti együttműködés, a munkások alárendeltsége a munkaadóval szemben, a magántulajdonnak és a termelő eszközök tulajdonának természetjogként való védelmezése valójában a hiteles keresztény szellem eltorzulása, amelyet az egyházi bürokrácia valószínűleg meg a századok során, és amely az alsó osztályok belenyugvását prédikálva „a népek ópiumává” degradálta a vallást.

A legújabbban és főleg a II. vatikáni zsinat nyomán sokan felfedezték az evangéliumi dimenziókat, vagyis annak szükségességét, hogy a szeretetnek *hic et nunc* kell cselekednie. Amikor ez a szeretet a társadalomban valósul meg, amikor mindenki számára az igazságot és a szabadságot követeli, akkor nem lehet nem feltételeznie a forradalmat.

A kereszténynek azonban nem feladata, hogy forradalmat csináljon, és nem lesz az továbbra sem; mint ahogy — úgy gondoljuk — mindenkor feladata kell hogy legyen minden marxistának.

A kereszténység lényegénél fogva a szabadság vallása, ezért egy szocialista társadalomban sem lehet más a célja, mint hogy mindenkor az ember mindenfajta elidegenedés alól való teljes felszabadítása érdekében dolgozzék, és hozzásegítsen a teljes, a totális ember megvalósulásához. Annak a kereszténységnek, amely megszabadult mindenféle állami, diplomáciai, gazdasági, hierarchikus, dogmatikus elnyomó struktúráról és hűséges az evangéliumi egyszerűséghez, szocialista társadalomban is az eszkatologikus szabadságot kell hirdetnie, attól a meggyőződéstől vezettetve, hogy az emberi történelemben nem valósulhat meg teljesen Isten terve és az élet végső értelme.

A keresztény, aki mentes mindenfajta integrizmustól, beleolvad azoknak az embereknek a közösségébe, akik harcolnak, dolgoznak, alkotnak, hogy ilyen módon a maga részéről is hozzájáruljon azoknak az emberi javaknak a megteremtéséhez, amelyeket más felfogású embertársai hoznak létre. A keresztény, aki testvér a testvérek között, elvtárs az elvtársak között, mindenkor az emberi értékekre mutat rá, mindenkor az elidegenedés új meg új formái ellen harcol, és mindenkor a teljes emberi szabadság irányába igyekszik haladni.

* A szót a munkaközösség mai, közkeletű értelmében használja, eszébe sincs tehát az egyház vallási dogmáinak tagadása.

A KERESZTÉNY ÉS A SZOCIALISTA FORRADALOM. Majd mindenütt, ahol a forradalom bekövetkezett, ahol hozzálátott a társadalom elévült struktúráinak a felszámolásához, ahol szocialista vagy szocializáló rendszerek rendezkedtek be, az egyház s a keresztények többsége nem támogatta ezt a változást, inkább meglepődtek rajta. Akadtak kivételek, csoportok és egyesek, akik meglátták az idők jelét. Sőt vannak olyan helyek, ahol az evangélium hirdetése mintegy előkészítette a forradalmat. Általában azonban a keresztény tömegek ellenségesnek mutatkoztak a forradalommal szemben. Jelenleg egyetlen színtéren próbálnak másképp alakulni a dolgok, Latin-Amerikában, ahol meglepően nagy a forradalmárok száma minden rétegben. Ám különösen Európában, de Afrikában is, mégpedig nagy mértékben, valamint Ázsiában és Észak-Amerikában, a szektákat kivéve, a hagyományos kereszténység a *status quo* őrzőjének bizonyult. A római katolikus és az ortodox kereszténység meg volt győződve az emberi társadalom számára évszázadokon keresztül javasolt erkölcsi és társadalmi rendszerének abszolút értékéről: a kezdeteiben liberális és individualista protestantizmus pedig annyira elpolgáriasult, hogy szociológiai szempontból majdnem azonosult a polgári társadalommal. Csak egészen természetesen, hogy azok a keresztények, akiket meglepett a forradalom, sőt gyakran már a társadalmi struktúrák békés átfejlődése is, mindegyikük teljes tagadással válaszoltak.

Meg kell adni azonban az igazat: ezeknek a negatívan reagáló, azaz „reakciós” embereknek a nagy többsége egy-egy ország úgynevezett „elitjét” képviselte. Nemcsak tisztességesek voltak s nyilvántartási lapjuk is tiszta; hanem a legtöbb esetben munkájukkal nagyban hozzájárultak a közjóhoz; mi több, ha őket magukat nem is zsákmányolta ki a rendszer, gyakran ők sem vettek részt a munkasztalety kizsákmányolásában, legföljebb „elhanyagolható” mértékben, — e tekintetben nem nagyon különböztek valamilyen szocialista ország bürokratáitól, technokratáitól és vezető értelmiségétől. Reakciók voltak, de nem ellenforradalmárok. Ezeknek a savanyú képű keresztényeknek egyetlen hibája ez volt: nem értették meg saját történelmüket, nem ismerték fel, hogy az Úr Jézus nemcsak Egyházát kormányozza, hanem ura is a világnak, melyben az igazságért és a békéért küzd, — esetleg az Egyház ellen. Ideológiai szempontból, ezeket a keresztényeket annyira determinálta az Újszövetség olvasása (melyet a görög idealista szellemben magyaráztak), hogy tökéletesen megelégedtek az Ószövetségnek és benne Istennek a választott nép fölött mondott ítélete olvasásáról. Ezért nem értették meg az Úr közbeavatkozásait a saját korukba: ez volt egyetlen, de félelmetesen súlyos hibájuk, — s igaza van *Karl Barth*nak, mikor azt mondja, hogy a tegnap és a tegnapielőtt derék és jó emberei közt, akik nem okultak s nem felejtették el semmit, kell keresni holnap és holnapután az emberiség igazi ellenségeit!

Nagy utat kellett megtenni ilyesfajta megállapításig. A közép- és kelet-európai szocialista országok egyházainak első reakciója az volt, hogy úgy érezték, létük értelmének nagy részétől megfosztották őket. Bizalmatlanul s olykor jogos, de mindig keserű kritikával nézték, hogyan vállal magára az állam vagy a szocializált társadalom olyan szociális és kulturális tevékenységet, mely régen az ő szervezeteikre és intézményeikre tartozott, s hogyan törekszik a párt és a kormány arra, hogy megfossza őket politikai befolyásuktól. Nosztalgiával látták, hogy tűnnek el egykori előjogaik. Mindebből súrlódások következtek, melyek egyes országokban újra és újra megismétlődnek, és közös jellemzőjük — a jóindulat kölcsönös hiányától eltekintve, — főleg a másik fél majdnem teljes nem-ismerése, aminek aztán egyformán kárát vallják. Ha megvizsgáljuk ezeknek a konfliktusoknak a mechanizmusát, azt látjuk, hogy a szemben álló felek majdnem mindig a másikkal valamilyen árnyképével viaskodnak; a keresztények a forradalom valamiféle *fantomja* ellen küzdenek, a forradalmárok pedig a kereszténység *paródiája* ellen.

A dolog akkor változik meg, mikor a keresztények végre megértik, hogy a forradalom saját programjuk egy részét valósítja meg. Kétségtelen, hogy a forradalom humanista jellege, — mint a termelési eszközök államosítása, az emberi kapcsolatok demokratizálása, az egyén gazdasági hatalmára alapozott antagonizmusok eltörlése, a szegénység, a nyomortanyák felszámolása, az oktatás, az egészségügy, stb. országos kiterjesztése — néha a gyakorlatban, sőt magában a forradalmi elméletben is bizonyos torzulásokat szenvedett, kivált az ún. „sztálinista”

korszakban. A keresztények viszont sokszor jobban szemük előtt tartották az általuk elfogadhatatlannak vélt módszereket, semmint az elért vagy elérendő célokat. Több megértést a szocialista forradalom eredményei iránt mindig ott tanúsítottak, ahol ők is részt vettek a dologban: tehát attól a pillanattól kezdve, hogy felhagytak megfigyelői magatartásukkal, és közreműködve a folyamatban levő változásokban, belülről nézték a forradalom gépezetét. Sohasem fogom elfelejteni, hogy már 1950-1953 közt — tehát abban az időben, mikor a „személyi kultusz”, egyes funkcionáriusok korlátozott bürokratizmusa és az „adminisztratív intézkedések” jellemezték a csehszlovák élet nagy részét, — volt alkalmam találkozni egyénileg elszigetelt protestáns parasztokkal (különösen Prága környéki vagy morvaországbeli csehekkel), de elég népes csoportokban magyar reformátusokkal is Dél-Szlovákiában, akik, egyáltalán nem konformista módon, kezdték felfedezni a szocializmusnak (jelen esetben a mezőgazdaság szocializálásának) igazságát és humanisztikus jellegét, s együtt dolgoztak, sőt sokszor együtt küzdöttek is a marxistákkal. Ez annál figyelemreméltóbb, mert az agrárpolitika abban a korszakban egyáltalán nem a rendszer legpozitívabb oldalát képviselte! Hasonló dolgok történtek gyárakban, iskolákban, sőt hivatalokban is, ahol különböző felekezetű keresztények törtek lándzsát a szocializmus építése mellett s kezdtek közreműködni struktúráinak létrehozásában és beindításában. Úgy tudom, a keresztényeknek ez a részvétele — a meggyőződéses keresztényeké, akiket így is ismertek —, nem öltött tömeges jelleget; mindazonáltal rendkívüli jelentősége volt abban, hogy az új szocialista társadalmakban a „keresztény jelenségek” iránt megváltozzék a légkör és a magatartás. Ez a részvétel „tanúságtétel” lett. Arra késztetett nem egy ateista forradalmárt, hogy a kereszténységről alkotott sematikus elképzelései fölülvizsgálása nélkül ugyan, de legalább tudomásul vegye a keresztény életet mint „enigmát”, s ráeszméljen, hogy a keresztény fogalma meghaladja a „vallás”, az Egyház, az idealizmus vagy a polgári ideológia kategóriáit. J. L. Hromádka ezt klasszikus módon így fogalmazta meg:

„Ateistáinkat szeretnénk találkozni a hit valóságával. Szeretnénk megmutatni, mit értünk Evangéliumon s hogy az élő Egyház jócskán túlhaladja a vallás hagyományos, gyakran elavult koncepcióit; hogy a názáreti Jézus Evangéliumában való igazi hit valami egészen más, mint amit a marxista ateisták gyakran vallásnak tartanak. Az Evangélium szabad, nyitva áll minden tudomány és kritikai kísérlet előtt az ember, a történelem s a természet megismerésére. Nyitott minden társadalmi és politikai átértékelés és átalakítás iránt — beleértve a forradalmi változásokat is. Urunk, az Öszövetség Istene, Jézus Krisztus Atyja, meg szabadít minden minden félelemtől, minden hanyagságtól s hagyományos kötöttségtől. A világba küld minket, amely kétségkívül bűnös, de bírja ígérletét arról, hogy tanúságot tehet az ő igazságáról... Csak így tudjuk csillapítani a dolgozó nép éhségét és szomjúságát, megvédeni az igazságot és az emberi méltóságot, olyan légkört teremteni, mely az új társadalmat megmenti a pragmatikus szárazságtól s az anyagi szükségletekből és a technikai civilizációból fakadó társadalmi elgépiesedéstől. Az igazi egyház küldetése megdöbbentően nagy, éppen a szocialista társadalomban. Az egyházi, nemzeti, felekezeti és ökumenikus testületek azonban sajnos olyan hatalmi szervezetekké lettek, amelyek nagyon is megfelelnek az egyházzal és a vallással alkotott ateista-marxista fogalomnak” (L. J. Hromádka: *Evangélium az ateisták számára*. Le Semeur, 1962. 1. sz. 366-7. o.; eredeti német kiadás. 1960, Unterwegs-K. Vogt, Berlin).

Erre vonatkozólag még egy utolsó észrevétel: a marxisták és a keresztények közti dialógus csak a keresztényeknek a szocialista forradalom iránt való magatartásbeli változásával lett lehetséges. — változással, mely „lent” kezdődött a gazdasági és társadalmi élet valóságában. Az 1947 óta Hromádka körül alakult csoportban igen hamar tudatossá vált az a tény, hogy az értelmi síkon való találkozásaink semmit sem érnek, ha egyidejűleg nem kíséri őket konkrét és gyakorlati dialógus.

YVES CONGAR (Párizs) az egyháztörténet professzora a Párizs melletti Le Saulchoir-i domonkos teológián:

KERESZTÉNYEK SZOCIALISTA NEMZETBEN. Fölösleges bizonyítani, mivel tény, hogy a keresztények küzdőtársak lehetnek a szocialista rendszer megteremtésében. Franciaországban a Vie Nouvelle-mozgalom, a Témoignage Chrétien-

csoport és hetilapjuk, továbbá a Notre Combat című orgánunk hivatalosan is a szocializmus mellett döntöttek. Számos keresztény harcol az Egyesült Szocialista Pártban. Egy püspöki bizottság dokumentumot tett közzé a szocialista opcióról, mely számos harcos keresztény munkás hitvallása. Bizonyára ismerik a Lettre című havi folyóiratot, Jules Girardi atya, Jean Guichard könyveit (Egyházak, osztályharc és politikai stratégiák, Párizs, 1972), Paul Blanquart atya cikkei.

Olvashattunk a latin-amerikaiak találkozójáról is („Keresztények a szocializmusért”, Santiago, 1972. április 23-30), és olvashattuk a záróközleményt is, mely, miután elemzi a latin-amerikai helyzetet, forradalmi elkötelezettségű programot vázol fel. Nem sokkal korábban, ugyancsak a chilei fővárosban, Fidel Castro kijelentette, hogy e vonalnak a keresztényeit nem csupán taktikai, hanem stratégiai szövetségeseiknek tekinti.

Tudjuk másrészt, milyen fontosságot tulajdonítanak a forradalmi pártok, különösen a szocialisták és a kommunisták annak, hogy megnyerjék a keresztényeknek ha nem is csatlakozását, de legalább a szavazatait és a közreműködését. Itt is csak tényekre utalok. Nem vitatkozom és nem értékelek. De miután a Vigilia felkért, hogy nyilatkozzam, — amit csak teljesen szabadon lehet tenni, különben mondataim nem lennének őszinték, — meg kell mondanom, mit vélek lényeges követelménynek, amit gyakran, még ha jóhiszeműleg is, sajnos félreismernek.

Ez a követelmény az, hogy a keresztényeket annak vegyék és fogadják el, akik. Igaz, hogy akadnak köztük, akik félreismerik a saját azonosságukat. Ezek egyszerűen ugyanolyan harcosok, mint a többi, talán valamivel bizonytalanabbak, ennyi az egész. Ez bizony nagy kár, mert hiszen a keresztények még a szocialista rendnek is tudnak valami sajátyszerűt adni. Megtörténik azonban olykor az is, hogy a szocialista hatalmak vagy szervezetek, effektíve és konkrétan, nem adják meg a keresztényeknek a szabadságot, hogy azok legyenek, akik. Partnereknek tekintik őket, de teljesen olyan partnereknek, akik egy mindenestül mások által meghatározott mozgalomnak semmi mást nem adhatnak, mint a csatlakozásukat. A kereszténység pedig a történelem folyamán, különféle országokban és kultúrákban létezett, s megvan a maga életszemlélete, gazdag és összefüggő értékrendje, mely igényt tart rá, hogy élön működhessék és kifejeződhessék. Enélkül a keresztényeket nem veszik annak, akik.

Nos, szocialista és kommunista részről megtörténik az együttműködésre felhívott keresztények iránti teljes tárgyilagosság és igazságosság hiszemében, hogy mégsem egészen tárgyilagosság és igazságosság irántuk. Erre két súlyos példát kívánok fölhozni a francia politikai életből. annak az 1972-es évnék a derekáról, amikor új parlamenti választásokra készültünk.

Ebben a perspektívában a francia szocialista és kommunista párt közös kormányprogramot dolgozott ki, melynek megvalósítását arra az esetre helyezték ki látásba, ha a választásokon koalíciójuk többséget kap. Ebben a programban szerepel az oktatás államosítása, amelynek Franciaországban van egy igen széles nemzeti, nyilvános és mellette egy „magán” (ún. szabad) szektora, mely utóbbiba nagyrészt felekezeti, túlnyomóan katolikus iskolák tartoznak. A közoktatás „laikus”, azaz nincs semmiféle hivatalos filozófiája és finom semlegességgel tiszteletben tartja a tanulók vallási vagy filozófiai meggyőződését. Ezt a „laicitást” általában meg is tartják, noha egyes tanárok elkerülhetetlenül közölnék bizonyos eszméket, vagy bírálnak bizonyos álláspontokat (a nyilvános oktatás filozófiai tanárainak tekintélyes része marxista). De lássuk, hogy szól az említett kormányprogram: „Az igazi laicitás, mely a tudományos szellemen és a demokrácián alapul, a valóság teljes és kritikai ismeretét adja, és magában foglalja az élet és az emberi valóság minden oldalát”.

Ha van a szavaknak értelmük, — s ezeknek a szavaknak súlyos értelmük van — akkor ez azt jelenti, hogy a világi oktatás nem hagy lehetőséget a metafizikának vagy vallásos hitnek a szintézisre és a lét végső értelmének megadására, hanem olyan filozófiának a tanítása lesz, amely a *valóság* teljes és kritikai ismeretét adja vagy véli adhatni, ami magában foglalja az emberi valóság és az élet minden oldalát. Máskeppen, ha egy polgár a keresztény hitet akarja gyakorolni, az nem lehet más, mint valami álom, költészet vagy ideológiai lehet. Erre azt kell mondanom: Önök fölhívják a keresztényeket, hogy csatlakozzanak Önökhöz a szocializmus építésében, de nem azoknak tekintik őket, akik, és akik lenni akarnak; hanem annak óhajtják venni őket, akik Önök. Ezzel nem érthetek egyet.

Egy másik példát ugyanabból a kormányprogramból. Itt arról van szó, hogy a jelenlegi keresztény iskolák néhány százezer oktatóját átvesszik az ezentúl az állam monopóliumát képező közoktatásba, diplomájuk, címük, rangidősségük és képesítésük szerint. Van azonban egy kivétel: kivéve a papokat, szerzeteseket és apácákat. Ezek, miután az „Egyház apparátusát” alkotják, nem taníthatnak, még ha idáig diplomájuk és megkívánt felkészültségük alapján tehették is, sem földrajzot, sem történelmet, irodalmat, nyelveket vagy matematikát. A francia kommunista párt helyettes főtitkára, Georges Marchais nyilatkozott is erre vonatkozólag (Témoignage Chrétien, 1972. aug. 10. 6. o.). Úgy véli, teljesen tárgyilagos és igazságos. Egyes olvasók azonban mindebben egyértelmű diszkriminációt látnak; egyikük odáig megy, hogy ezt a „rasszizmushoz hasonló tünetnek” látja. Egy másik azt mondja, egyetért Georges Marchais-val; de — teszi hozzá — „akkor ugyanúgy kell minősíteni a Francia Kommunista Párt megyei vagy járási titkárait is. A kommunista vezetők... a kommunista apparátus tagjai. Ahogy az egyházi apparátus tagjai, úgy ők sem vehetnek részt a közoktatásban”.

A két példa ér, amennyit ér. Annyi érdemük mindenestre van, hogy a valóságból, sőt az aktualitásból — a francia aktualitásból — vettem őket. A helyzet a történelem és a körülmények szerint minden országban más és más. Egy azonban kétségtelen: ha a keresztények együttműködését kívánjuk, annak kell venni őket, akik. Olyan embereknek, akiknek számára hitük az élet és a világ végső értelmének magyarázatát jelenti. Az a tény maga, hogy *végső* elvről van szó, megengedi, hogy a maga síkján föltétlenül tiszteletben tartsák a racionális tudomány és technika saját jellegét és igazát. De ugyanakkor az is szükséges, hogy a keresztényeknek meg legyen a tényleges lehetőségük hitük élésére és kifejezésére. Másként mássá minősítik át őket, elutasítják azonosságukat.

FREDERICK CHARLES COPLESTON SJ (London) a londoni Heythrop College principálisa, filozófiatörténet és vallásbölcselet tanára. Legismertebb műve a nyolckötetes „A History of Philosophy”, fontosabb tanulmányait „Contemporary Philosophy” címen tette közzé:

BESZÉLHETÜNK-E MÉG EGYÁLTALÁN KERESZTÉNY KÜLDETÉSRŐL?

Az ember mindig egy adott történelmi helyzetben él, mely nyilván befolyásolja és lehatárolja cselekvési szabadságát. Ugyanakkor mindig el tud képzelni egy jobb és emberibb társadalmat, melyben a szociális igazságosság eszményei tökéletesebben megvalósulnak. El tud képzelni olyan eszményeket, amelyek nem csupán az őt körülvevő társadalomra, hanem az egész emberiségre vonatkoznak. Mondanunk sem kell, hogy keresztények és nem-keresztények együttműködhetnek az ilyen közös társadalmi eszmények megvalósításában. Persze fölmerül a kérdés: vajon e közös törekvés keresztény résztvevői — ki tudja, miért — továbbra is egy olyan valláshoz ragaszkodnak-e, amely már egyszerűen nem jelent kiutat a modern ember számára — vagy a keresztény vallásnak nagyon is fontos küldetése van-e ebben a modern világban. Csak két összefüggő gondolat fölvetésére szorítkozom.

Először is, mikor az ember társadalmi eszményeket tűz ki, túllépi az adott történelmi szituációt, és annak csupán egy eszményi cél vagy eredmény előszobájaként tulajdonít jelentőséget. Az adott helyzetet tehát a látomással értelmezi. Ez a látomás pedig úgy kibővíthető, hogy az emberi történelmet mint egészet (persze befejezetlen egészet), vagyis a teljes kozmikus folyamatot magába foglalja. S ehhez a keresztény embernek mindig van mit hozzátennie. Néha azt képzelik, hogy a kereszténységgel együtt jár e világ megvetése és a belőle való menekülés. meg hogy a kereszténység el akarja terelni az ember figyelmét az ebben a világban sürgető feladatoktól egy másik világról való elmélkedés felé. Másrészt a kereszténységet azzal is vádolják, hogy adott társadalmi rendszerekkel, az éppen uralkodó államrenddel azonosul. (A két vád persze összekapcsolható.) Valóban voltak szakaszok a keresztény egyház történetében, amelyek mindkét vélemény alátámasztására alkalmasak — de elegendő egy pillantást vetnünk például Teilhard de Chardin írásába, hogy lássuk: a valóság keresztény szemlélete nem szükségképpen ellenlábasa e világnak, vagy éppen adott rendszerek statikus tükörképe. Egy pluralista társadalomban teljes képtelenség a világegyetem bármiféle értelmezésének kincstári előírása — a valódi párbeszéd viszont lehetővé válik. És a világegyetemről való keresztény látomás — amely a világban élő emberrel kezdődik, hiteles humanizmust és társadalmi idealizmust testesít meg, és a valóság egyete-

mes távlataiban csúcsosodik ki — azt hiszem, minden valódi párbeszédben továbbra is megvilágosító és ösztönző erőt tanúsíthat. Nincs okunk föltételezni, hogy egy szabad és nyílt párbeszédben ezt kizsorítja, vagy egyáltalán kizsoríthatja egy olyan szemlélet, amelynek látóhatárát a halál és az ember eszményeinek végső kipusztulása vonja meg.

Másodszor: úgy vélem, a keresztény vallás egy nagyon is nélkülözött életvitellel járulhat hozzá a modern társadalomhoz. Sok évvel ezelőtt a francia filozófus, *Henri Bergson* hívta föl a figyelmet arra, hogy a mi modern civilizációnk anyagi síkon milyen sietve egységesíti a világot. Aztán azzal érvelt, hogy ez az egyetlen „test” — a mi technikai civilizációnk — egy „lélek” kiáradását igényli. Ezt az igényt különféle országokban egy sereg fiatal ma nyilvánvalóan érzi. Igaz, többnyire nem nagyon bíznak abban, hogy majd az intézményes kereszténység hatalma fog megfelelni várakozásuknak — ahogy általában semmilyen konkrét politikai megoldásban sem igen bíznak. Ez a bizalom-hiány azonban arra szólítja fel a keresztényeket, hogy megmutassák: vallásuk nem elavult külső formákhoz köti és nem a múlt bilincseibe béklyózza őket, hanem képes belülről megújítani önmagát, és olyan életvitelt tud képviselni a világban, amely meghaladja a szekuláris humanizmus erejét.

Persze sok keresztény teljesen gyanakvó és bizalmatlan a gondolkodás és a cselekvés bármely alakulása iránt, minthogy az eltérést jelent attól, amit a hagyományban meg a neveltetésben megszokott. Ez tökéletesen érthető. Csakhogy magatartásuk akaratlanul is azok kezére játszik, akik ideig-óráig hajlandók elvisselni a kereszténységet — föltéve, hogy ósdinak és elavultnak, divatjamúlt gondolatok és intézmények hűséges házas társának mutatkozik — de akik egy önmagát megújító kereszténységet, mely közvetlenül a konkrét helyzetekben lévő emberekhez szólna, veszedelmes kihívásnak tartanának. Az is lenne — az ő szemüvegükből. A kereszténység azonban nem fenyeget semmiféle valódi társadalmi idealizmust. Ellenkezőleg: beépítheti ezt az idealizmust egy értelmet adó valóságismerletbe, és képes a Lélek erejével „lelket” lehelni a modern civilizációba, hogy megmentse az új társadalmi formákat az elkorcsosulástól és megmerevedéstől. Véleményem szerint a mi modern pluralista társadalmunk nagy lehetőséget kínál a keresztényeknek. Megszabadítja őket attól az ármányos kísértéstől, hogy külső támaszokat keressenek — amilyen a pillanatnyi hatalom —, és segíti őket ehelyett a Lélekre támaszkodni, mely mindent megújíthat. A kereszténynek azonban meg kell értenie, hogy a teremtető megújulás egészen más, mint a múlthoz való visszatérés.

CLAUDE CUENOT (Párizs) a párizsi Teilhard de Chardin Alapítvány igazgatója, a Teilhard műveit kiadó Comité Général tagja, tudományos munkatársa és főkönyvtárosa az Institut Pédagogique Nationalnak, az Acta Teilhardiana szerkesztője, több jelentős Teilhard-ról szóló könyv szerzője:

A KERESZTÉNYSÉG SZEREPE ÉS HELYE A SZOCIALISTA TÁRSADALMAKBAN. Ahogy a francia „filozófus”, Jankélévitch mondaná, akinek jó meglátásai is vannak, szkizmatikus körben, azaz a szakadás korszakában élünk, melyben a kereszténység és a marxizmus áll szemben egymással. Am mindketten „beteg emberek”. A három felekezetre — protestánsra, katolikusra és ortodoxra — oszlott kereszténységet, mely belső válság támadta meg és meghátrál mind a marxizmus előtt — jellemző a munkáspapok szomorú esete —, mind az iszlám előtt, mely a kereszténységnél sokkal jobban megfelel a félig civilizált népeknek. A marxizmus is három árnnyalatra bomlott: a jugoszlávra, az „ortodox”-ra (Oroszország, a „csatlós” államok, a keleti kommunista pártok) és Mao-Ce-Tung „puritán” marxizmusára (mely nagy mértékben eléggé elkonfucianusodott). Kína és a Szovjetunió közt fegyveres konfliktus lehetősége sejlik föl, erre azonban nem egyhamar kerül sor. A marxizmus, szemben a kereszténységgel, állandóan teret nyer, különösen Dél-Amerikában és Délkelet-Ázsiában, ezekben a térsívekben azonban mindig előadódhat a Kína és a Szovjetunió közti versengés.

Úgy tűnik, viszonylag alkalmas a helyzet arra, hogy a kereszténység és a kommunizmus közeledjenek egymáshoz. Ha csak a katolicizmust vesszük, úgy látszik, a római politika hajlik a baloldal felé (megnyilatkozások a béke mellett, szó esik a békéről, a népek felszabadítása érdekében, antikolonializmus, egyelőre ugyan bátortalan, de mégis tagadhatatlan szociális gondolkodás). Úgy hírlík, a fiatal je-

zsuita nemzedék Franciaországban kapcsolatot keres a P. S. U.-val (Egyesült Szocialista Párt), mely baloldalibb a marxistáknál. Közismert, hogy az olasz marxisták többsége katolikus. A Vatikán keresi a modus vivendi-t az ún. „csatlós” államokkal, egy-egy kinos csalódás ellenére is. Kezet nyújtott Kínának is. A tények készítették erre a politikára. Lengyelország például az a különös ország, ahol a katolikus többséget ateista kisebbség kormányozza. Kikerülhetetlenül jelentkeznek bizonyos gyakorlati problémák, amelyeket katolikusoknak és marxistáknak közösen kell megoldaniuk. Itt van aztán egy *tény*: Teilhard de Chardin, a nevezetes jezsuita szerint, aki keleti országbeli értelmiségiek érdeklődését is fölkelte, az emberek Istent csakis a konvergencia útján találhatják meg, a közös munka, a technikai haladás és a Föld építése által. A Szovjetunióban kezdetben voltak „istenépítők”. Teilhard szerint Isten nem épít, *Ő van*, — de emberi sikon minden úgy történik, mintha mi építenénk Istent, pontosabban Krisztust.

A szocialista társadalmakban a kereszténységnek fontos helyet kell elfoglalnia. Három meglehetősen különböző fázist különböztethetünk meg: a tényekét, a „realista” fázist; a kölcsönös gazdagítás fázisát és a konvergencia fázisát. A „realista” fázis a jelenlegi két fél egymásnak lényegük szerint való kölcsönös megismerése. Aki katolikus, az nem képzeleget: a marxizmus, struktúráját tekintve bizony ateizmus, de különbséget kell tenni a párt ateizmusa és az Állam közt, mely sem nem ateista, sem nem deista. A kölcsönös gazdagodás fázisa már el is érkezett. A kommunistáknak meg kell érteniök, hogy a XX. század katolikusa már nem deztál a Földről: megbarátkozott vele. A katolikusok viszont sokat tanulhatnak a marxistáktól: nyilvánvaló — legalábbis elvei szerint —, hogy egyedül a marxizmus hozza meg a társadalmi igazságot, és hogy minden igazi demokráciának szociálisnak kell lennie. Nyilvánvaló, hogy az ember saját munkája által épül, és hogy a történelemnek éppen ezért értelme és célja van.

A konvergencia fázisa majd később jön el, ami föltételezi, hogy keresztények és marxisták felülemelkedjenek magukon, mert konvergálni csak önmeghaladással lehet. Amikor majd a marxisták lemondanak dogmatizmusukról, materialista metafizikájukról, tükrözési ismeretelméletükről, harcos ateizmusukról, a keresztény egyházak iránt való ridegségükről: övék lesz a Föld. Azon a napon pedig, mikor a keresztények szétörlik dogmáik kalodáját, integrizmusukat, mely semmivel sem csekélyebb a kommunistákénál, kapitalizmussal való alattomos szövetségüket: beragogyják a marxizmust és vallásos és személyesítő lelket adnak neki, amit a marxisták önmaguk föladása nélkül elfogadhatnak.

JEAN-MARIE DOMENACH (Párizs) az Emmanuel Mounier alapította nagytekintélyű francia katolikus folyóirat, az *Esprit* főszerkesztője:

1.) A keresztény egyházak gyorsan fejlődnek. Ami a legfontosabb, a katolikus egyház nem tekinti többé magát a szocializmussal szembenálló erőnek. A XIX. század végi elmarasztalások elvesztették értelmüket. Olyan osztályszolidaritást fejteztek ki, mely osztályok számos országban eltűnőben vannak. Mounier ezt mondotta huszonöt évvel ezelőtt: „Mindaddig a botrány fog uralkodni a világban, míg a keresztény tömegek nem küzdenek minden fenntartás nélkül együtt a szegények és az elnyomottak tömegeivel”. Franciaországban jelenleg mind több és több keresztény küzd az igazságért és a szabadságért. Élen jártak a gyarmatosítás elleni harcban; ma ott látjuk őket a szakszervezetek első soraiban, valamint az emigráns munkások, a foglyok, stb. embertelen bánásmódja elleni számtalan megmozdulásban. Ha azt kérdeznék tőlem, mi az, ami a legjobban megváltozott Franciaországban huszonöt év óta, azt mondanám: az Egyház. Annyira, hogy magatartása már-már nyugtalanítja a hatóságokat, akik már nem látják benne a fennálló rend hűséges támogatóját.

Így, ha majd a szocializmus megvalósul Franciaországban, a keresztényeknek nem lesz szükségük arra, hogy helyüket követeljék a nap alatt, azt már megérdemelték.

2.) Mindig az ellen voltam s mindig az ellen tiltakoztam, hogy a keresztények politikai elkötelezettsége keresztény pártokban és mozgalmakban nyilvánuljon meg. Az Egyháznak, természetesen, fel kell mondania a „fennálló zűrzavarral” való hosszú lejáratú társulást, s olyan álláspontot kell elfoglalnia, mely konkrétan az

Igazság mellé állítja. Kívánom azonban, hogy mind kevésbé legyen szükség ilyen magatartásra, s hogy az Egyház ne szövetkezzék újból semmiféle hatalommal. Az Egyházat fokozatosan mentesíteni kell a politikától, amit csak úgy lehet elérni, hogy a *híveket* tesszük politikusokká. Amilyen fokban váltják át ezek az evangéliumi indításokat a politikai elkötelezettségre, olyan fokban válhat az Egyház újból azzá, aminek mindig is lennie kellett volna: a keresztények élő közösségének kifejezőjévé, a hitet a társadalmi gyakorlattal összekötő szükségszerű kapcsolat megnyilvánulásává. De ehhez még sokat kell fejlődünk. Mint ahogy az ESPRIT legutóbbi tematikus számában mondtuk, *az Egyházat újra ki kell találnunk*. A konstatálás nem sokat ér; sokkal fontosabbak azok az új közösségek, melyek újra megtalálják az egyház értelmét, s melyeknek a hagyományos plébániákhoz kapcsolódva sikerül talán felépíteniök a pénztől, a hierarchiától s a megrögzött szokásoktól megszabadult Egyházat.

3.) Mit értünk szocializmuson? Ami engem illet, én a szocializmusban az erőfeszítést látom, hogy megfékezze az új fatalitásokat: mindenekelőtt a közgazdaságot, melynek az egyén és a társadalom valódi szükségleteihez kell igazodnia. Ráadásul az utolsó huszonöt évben a technika és a fogyasztás fejlődése mélységesen megváltoztatta társadalmainkat s kiterjesztette az elidegenedés, következképp a felszabadítás területét is. Most már tudjuk, hogy a gazdasági struktúrák és a politikai intézmények megváltoztatása nem elégséges ahhoz, hogy valójában megváltoztassuk az életet. Hazánkban ma az alapvető kérdés a munka értelmére s az élet minőségére vonatkozik. Soha az értékeknek ilyen szoros kapcsolatuk nem volt még a politikával. Hogy megszabaduljunk a termelés uralmától, melyet még csak erősít a fogyasztásban való elidegenedés, meg kell határoznunk életünk célját és rangsorolnunk kell szükségleteinket. Nem vakon még többet követelni, hanem mindenekelőtt tisztában lenni azzal, milyen javakhoz is akarunk hozzájutni. Nem tudunk hatáson küzdeni a termelés, a városi zsúfoltság, a kulturális elsilányosodás, a faji elkülönítés és az elszennyeződés fátumai ellen, csak ha ki merjük jelenteni, hogy mindenekelőtt azért küzdünk, amit nem lehet súlyra mérni, azért, ami az életünk leglényege: az örömet, a szépséget, a nyugalomért, az elmélyülésért, s mindenekelőtt a közösségért, azaz a békességben és jólétben való együttélés lehetőségeért.

Ez annyit jelent: szellemet kell vinni a politikába, konkrét civilizációs tervvel kell kifejeznünk korunk nagy valóságát: azt, hogy ha olyan rendszer idegeníti el, amelynek nem látja többé az értelmét, az élő ember fuldoklik és szorong. Az igazságért küzdeni annyi, mint a dolgok értelméért küzdeni. Azt hiszem, ezen a téren sok mondanivalójuk lehet a keresztényeknek, ha őszintén akarják, hogy a szocializmus valóban megváltoztassa az életet.

GASPAR ELIZONDO (Mexikó) újságíró, az Informations Catholiques Internationales mexikói képviselője — Biblia Arte Liturgia — vezetője:

Latin-Amerikában kétségtől mind jobban és jobban tapasztalható, különösen az ifjúság körében, egy szocializmus felé irányuló mozgalom. Döntő volt az a támasz és rokonszenv, melyet a latin-amerikai egyház fontos tényezői tanúsítanak ennek a mozgalomnak, ezeknek a heves vágyaknak az irányában.

De milyen szocializmusról van szó? Legutóbb áprilisban a Santiago di Chile-i összejeövetelen „a szocializmusért küzdő keresztények” a marxista ihletésű szocializmus, vagy legalábbis a társadalmi valóság marxista analízise iránt vonzódtak. Ennek a választásnak a mélyén ott él a vágy, hogy megmutassák, milyen határozott és komoly az elkötelezettségük. Nem akarják, hogy félénk és romantikus forradalmároknak nézzék őket.

Ennek ellenére, ahogy egynémely kijelentésükből kitűnt, vannak közöttük, akik nem ismerik a marxizmust és nem is érdekli őket. Inkább valamiféle saját vágyaik szerint valót szeretnének csinálni. Szerintük a Kelet-Európában eddig létrejött szocialista rendszerek az eredeti marxizmusból lényeges pontokat adtak föl, és az osztályharcot tekintik az egyetlen hatékony eszköznek a jelenlegi gazdasági struktúrák átalakításához, ha majd a kizsákmányolt tömegek hatalomra jutnak. Vagyis egyedül a proletárdiktatúrával lehet a termelőeszközök kollektív köztulajdonba vételét megvalósítani.

Nem értik, hogy némely kommunista országban hogyan vezethetett a proletárdiktatúra túlzott etatizmushoz s azt remélik, hogy Latin-Amerikában ez a „diktatúra” mely evangéliumi szellemben valósul meg.

Nem törődve a végeláthatatlan hermeneutikai kérdésekkel, és tisztán taktikus szempontból, a meglévő rendszerrel való nyílt szembehehelyezkedés még nem vezetett eredményre Latin-Amerikában. A kormányok minden esetben erősebbnek mutatkoztak, a paraszti tömegek annyira nyomorultak, hogy nehezen tudnának forradalmi akcióra szervezkedni. A munkásosztály kijutott a nyomorból a szegénységre, ami elhítteti vele, hogy helyzete mind jobb és jobb lesz a rendszeren belül.

Ha ennek ellenére valamiféle marxista ihletésű, komoly és veszélyes forradalmi megmozdulás támadna, az Egyesült Államok késedelem nélkül szétzúzná.

A tények azt mutatják, legalábbis ez ideig, hogy lehetnek más utak is, mint például Chilében és Peruban. Nem olyan radikálisak, ahogy egyesek, még keresztények is szeretnék, de létrejöttek, és ezeknek az országoknak a konkrét történelmi valóságában élnek. Most már nem csupán elméletek, feltevések vagy állásfoglalások, hanem valóságok, melyek miután életre támadtak, megerősödésükért és kiterjeszkedésükért küzdenek.

A küzdelem lényegében a nagyobb társadalmi igazságosságért folyik. Ez az egész Latin-Amerikában szélteben-nosszában élő heves vágy napról napra erősödik s forradalmi formákat ölt; mindazonáltal a helyzetek s a fejlődés fokai annyira különbözőek Latin-Amerika országaiban (gondoljunk csak például Hondurasra és Chilére!), hogy utópia lenne ugyanazt a megoldást javasolni minden esetben. Valószínűbb, hogy minden nemzet, a konkrét körülményeknek megfelelően igyekszik majd megtalálni saját formáját, mely hol az uralmon levő rendszer egyszerű megszelídítése lesz, legyen az kapitalizmus vagy akár feudalizmus, hol viszont a marxizmushoz igen közel álló szocialista rendszer lehet.

Olyan nemzeteknél, mint a mexikóinál is, hitelesen szocialista változások épp oly elképzelhetetlenek, mint mondjuk Lengyelország visszatérése a kapitalizmus-hoz. Mexikó politikájának és belső küzdelmeinek egyik tényezője, akár akarjuk, akár nem, az Egyesült Államok politikája és belső küzdelmei.

A kereszténységnek a szocialista társadalmakban való szerepéről szóló kérdésre válaszolva, azzal kezdeném, hogy nem éltem egyetlen ilyen társadalomban sem, ami azt jelenti, hogy ítéletemet csakis hitelesnek elfogadható információkra alapozom. Meggyőződésem, hogy a kereszténységet eddig minden szocialista országban többé vagy kevésbé támadták az egyháznak és a keresztényeknek a jobboldali erőkkel való kétségtelen szövetekezése miatt, de a marxizmus ateista elveiből következőleg is. Ha ezt nem akarjuk tudomásul venni, magunkat csapjuk be.

A keresztények és marxisták közt folyó párbeszéd eredményeként — remélem és kívánom —, ki fog alakulni talán egy kevésbé élesen vallásellenes szocializmus, melyben a keresztények együttműködhetnek, ami mindkét fél javára válik; a szocialisták letesznek a materializmus türelmetlen képviselőtéről, a keresztények pedig a gazdagokkal és hatalmasokkal való szövetekezéssel. Kölcsönösen megtisztítják egymást.

Az eljövendő évek kereszténysége, úgy hiszem, deklarikalizált kereszténység lesz. A klérus annyi század óta gyakorlatilag hatalmába kerítette az egyházat, és a laikusokat az egyszerű szemlélő szerepére degradálta. A papi hivatás inkább foglalkozás lett, mint szolgálat, az intézmény mérhetetlenül megnőtt a papságtól támogatva és a papságot támogatva. Ez a struktúra összeomlóban van, helyette ismét kezdjük tudatosítani magunkban, hogy az „Isten népe” vagyunk, és kezdjük kis alapközösségekben élni vallásunkat.

Ezek a kis közösségek az életbe hitelesebben beleygőkerezett liturgikus életet élhetnek, s megtalálhatják bennük a szükséges táplálékot ahhoz, hogy a pluralista világban másokkal együtt éljenek és dolgozzanak. Élő hitünkről pedig nem szavakkal, hanem tettekkel fogunk tanúskodni.

IRING FETSCHER (Frankfurt am Main) Frankfurt am Main (Nyugat-Németország) Goethéről elnevezett egyetemének professzora, az egyetemhez tartozó Politikai Tudományok Intézetének igazgatója:

KERESZTÉNYEK FELADATAIRÓL A SZOCIALISTA TÁRSADALMAKBAN.
HAT TÉZIS. 1.) A kereszténység és a szocialista társadalmi rend nem összeegyeztethetetlen dolgok. A kereszténység történeti fejlődése során inkább csak habozva és ellenkezve alkalmazkodott a kapitalista termelési módhoz, amely egyáltalában nem felelt meg a kereszténység eredeti szándékainak.

2.) Eltérően a tisztán kontemplatív vallásoktól, a keresztény hit az embernek a többi emberrel és az életet lehetővé tevő természettel szembeni gyakorlati magatartására irányul. „A gyümölcsseikről ismeritek meg őket” — ez azt jelenti, hogy csak az emberi magatartásban és az emberi magatartás révén nyilvánul meg a hit lényege. Helyesen értelmezve tehát a keresztény hit nem a világból való menekülésre szólít fel, hanem a világ megaladására és az emberek világának emberibb tételére. Eppen ezért minuenfajta humanizmussal — a szocialista humanizmussal is — együtt tud haladni.

3.) Az emberek egymás iránt érzett szeretetének és részvételének az osztálytársadalmakban *alibi* funkciói is lehetnek. Tény az, hogy az alamizsna osztogatás gyakran csak a gazdagok rossz lelkismeretének elaltatására és főként a szegények és kizsákmányoltak indulatának megnyugtatóására szolgált. A forradalmi szocialisták a részvetet csak ezen az alapon bírálták és ítélték el. Egy szocialista társadalmi rendben, ahol az embernek ember által való kizsákmányolása strukturálisan lehetetlenné vált, a részvételnek, a segítőkésznek, az emberek közötti szeretetnek nincsenek többé alibi funkciói, nem szolgálnak többé figyelemeltérést. Ezzel egyidejűleg egy ilyen társadalomban (legalábbis potenciálisan) az ember készsége arra, hogy jóságos, segítőkész és résztvevő legyen, és ennek megfelelően cselekedjék, nem von többé olyan „büntetést” maga után, mint a versenyen alapuló teljesítményi társadalomban. Az emberek akkor — amint azt Berthold Brecht *A szecsuaní jóemberben* megfogalmazta — „egyszerre lehetnek jók önmagukhoz és másokhoz”.

4.) Egy olyan társadalom, amelyben nincsenek antagonisztikus osztályok és nincsenek kapitalista kizsákmányoló viszonyok, bár *lehetővé teszi* az emberi szolidaritást és segítőkészséget, de nem *garantálja* is egyben. Ez az oka annak, hogy a legtöbb szocialista társadalmi rendben az emberek erkölcsi nevelésén is fáradoznak. Az a humánus magatartás, amelyet a keresztény hit motivál és hangol, ezen a téren előnyben van, vagy legalábbis hasznosan kelhet versenyre a tisztán evilágilag motivált magatartással.

5.) Ha a humanista társadalomban „az ember istenének az embernek kell lennie” (Ludwig Feuerbach), akkor az embertársak istenségének ilyen felfogását az anyagelvű gondolkodás begyakorlása megnehezíti. Ha az emberben nem látunk egyebet, mint egy másodlagos jelzőrendszerekből felépült és bonyolult kibernetikai szabályozóköörökkel differenciált állatot, amely a más állatfajtákkal szemben nagyobb alkalmazkodóképessége és környezetének átalakítására képes ereje révén van előnyben, akkor nem látható be, miért tekintsük embertársaink életét „szentnek” és létét sérthetetlennek. Ha azonban még a legdeformáltabb és a természet által a leghátrányosabban sújtott ember is „az Isten képmása”, akkor ez a felfogás megtanít bennünket arra, hogy tiszteletben tartsuk érinthetetlenségét és „célunk” lássuk őt és nem csupán eszköznek (a termelés növelésére, vagy esetleg a „kultúra fejlesztésére”). Az ember istenképmás volta csak ott és akkor hihető, ahol (tartalmában és magatartásában is) a hívő keresztény cselekvésében jut kifejezésre. A „lélek halhatatlanságáról” szóló felfogásnak sem szabad a test szenvedéseinek alábecsüléséhez vezetnie. Eppen a kereszténynek kellene — ellentétben a szélsőségesen spiritualista vallások híveivel — az ember testiségét és a test isteniségét (amint az az Isten megtestesülésében kifejezésre jutott) komolyan vennie. Amit a más emberekért tenni tudunk, az mindig egyformán érinti testüket és lelküket. A pszichoszomatikus gyógy mód, amely a lelki és testi szenvedés összefüggéseit fölfedezte, igazolja ezt a felfogást.

6.) A keresztények és nem keresztények békés együttélését és együtt munkálkodását egy szocialista társadalomban úgy kellene felfogni, hogy az békés versengés az embertársak szolgálatában. A nem kereszténnyel szemben sem a gőg, sem a leereszkedés nem illő magatartás. A kereszténységre és a keresztény egyházakra vonatkozó kritikus nézeteket számtalan történeti tapasztalat indokolja, és csak a szocialista keresztény gyakorlati magatartása korrigálhatja ezt a felfogást. Ha a történeti materialista meg van győződve arról, hogy a keresztény vallások csak ideológiai felépítményei a társadalmi-gazdasági alapoknak, akkor ezeknek a vallásoknak lényegét azokkal a funkciókkal téveszti össze, amelyekkel ismételtén ténylegesen bírtak (és sokfelé még mindig bírnak). A vallásnak, mint vigasztalásnak és igazolásnak egy igazságtalan és rossz társadalmi rendben, valóban feleslegessé kellene válnia, amint sikerül megvalósítani az igazságot és jó társadalmat. A kereszténynek azonban mégis aktívan részt lehet és részt kell vennie egy ilyen társadalom felépítésében. Nem fog attól félni, hogy egy igazságos és a

minden ember szabad kibontakozását lehetővé tevő társadalomban „a vallás elhal”, mert meg van győződve arról, hogy a keresztény vallás több és más, mint ideológia (még ha a történelem során gyakran vállalt is magára ideológiai funkciókat és mindmáig őriz is ideológiai momentumokat). A keresztény tehát nyugodtan belemehet egy olyan „fogadásba”, amelynek szövege körülbelül így hangozhatnék: „Te, történelmi materialista, úgy hiszed, hogy egy kommunista társadalom felépítése, amelyben minden egyes embernek szabad fejlődése mindnyájuk szabad kibontakozásának feltétele, a vallás mint feleslegessé vált fölépítmény, magától el fog halni. Én ezzel szemben meg vagyok győződve arról, hogy a keresztény vallás minden ideológiai funkciójának és mozzanatának eltűnésével tisztábban és erősebben láthatóvá és elevevebbé válik a maga lényegében, mint valaha. Mint-hogy a keresztény vallás lényegéről szóló ellentétés felfogásaink mindegyike tudományelméletileg csak hipotézis, vállaljuk azt, hogy mint minden más hipotézist, ezt is a gyakorlat próbájának tesszük ki. Én a magam részéről nem félek ettől a próbától.”

FRIEDRICH GEORG FRIEDMANN (München) a müncheni egyetemen az észak-amerikai művelődéstörténet professzora és ugyanott az Amerika-Intézet igazgatója:

A kérdések, amelyeket levelükben hozzám intéztek, s amelyekre egészen röviden válaszolni szeretnék, sok embert egy életen át foglalkoztattak. Én magam is, aki a bencések által nevelt zsidó emberként a kereszténység külső szélén állok s onnan nézek a központ felé, amely olykor fellelkesít, olykor visszataszít, csak azt mondhatom, hogy ezek a kérdések személyesen és társadalmilag is nagy jelentőséggel bírnak számomra. Végleges választ, vagy akár jövőndő prognózist nem tudok adni.

Abból indulok ki, hogy a kereszténység az emberi lét értelmével foglalkozik; hogy Krisztus ezt a létértelmet emberré levésével, halálával, feltámadásával testesíti meg; hogy egy meghatározott pillanatban emberként lép be a történelembe és azt ezáltal az ember üdv történetévé teszi.

Az első kérdés ez lenne: az üdv történet, mint történet össze van-e kötve uralmi formákkal? Konkrétan: vajon a látható egyház története nem egy berendezkedett intézmény története-e, amely sajátos uralkodási formákat valósít meg befelé és segítségben részesít más intézményeket és uralmi rendszereket kifelé? Vajon az egyház tanításai egy hamis tudat kifejeződései-e? Vajon álomszerű viselkedésük fordításban tükröznek-e fennálló viszonyokat, hogy ezáltal elviselhetővé tegyék őket? Vajon az egyház vezető emberei engedték-e, hogy minden időben mindenfajta rendszer a saját fennmaradásának szolgálatába állítsa őket?

Ami a jövőt illeti, elméletileg lehetséges, hogy abból induljunk ki, az üdv történetnek nincs köze a szó szokványos értelmében vett történelemhez. De abból is kiindulhatnánk — ami nekem személyesen rokonszenvesebb lenne —, hogy egy uralkodásmentes társadalom egy uralkodásmentes egyházat is lehetővé tesz, mi több, előmozdítaná annak fejlődését. Semmiképp sem jelentene megoldást számomra egy „időtilen” szektásság történelemtagadása, amely utópisztikus álmokba menekülve zárkózik el a világ valóságától; vagy valamiféle vallásos rajongás a világon belül, ami viszont, mint például a „Jesus people” mozgalom, figyelmen kívül hagyja a valóságot.

Egy második kérdés abból a megállapításból eredne, hogy a szocialista és nem szocialista országokban egyaránt hasonló állapotot látunk, nevezetesen azt, hogy a kereszténységnek és az egyháznak bealkonyult. A szocialista államokban ezt a bealkonyulást úgy tekintik, mint a dialektikus materializmus szándékolt következményét, a nem szocialista államokban úgy, mint a materialisztikus életvitel nem szándékolt következményét. A kérdés az: mitől függ azoknak a szimbolikus formáknak érvényessége és kötelező volta, amelyeket a maguk összességében kultúrának nevezünk, beleértve egy kultúra vallásos aspektusait is? Mi rombolja szét az ilyen formák érvényes és kötelező voltát? Vajon az emberi lét értelme ki tud-e fejeződni és meg tud-e valósulni szimbolikus közvetítés nélkül?

Elképzelhető lenne, hogy a létnek ez az értelme a nem elidegenedett munkában — látszólag szimbólumoktól mentesen, vagy olyan szimbólumokban, amelyek eddigi tapasztalatunk számára ismeretlenek — megnyilvánul. Csakhogy nem elidegenedett munka mindmáig nem létezik, és ki tudja, hogy ha lenne ilyen, az nem lenne-e azonos a halálos unalommal, amely semmiféle erőt nem képes többé teremtő cselekvésre indítani.

Harmadik és utolsó kérdésem abból a megállapításból ered, hogy a nem szocialista államokban éppúgy, mint a szocialistákban az uralkodó nézeteket nagy mértékben határozzák meg olyan szituációk, amelyek jellemzőek voltak a XIX. századra, de nem felelnek meg többé saját századunknak. Úgy látszik, vezető férfiak Nyugaton éppúgy, mint Keleten, elismerik ezt. Napról napra egyre több olyan veszélynek ébredünk tudatára, amelyek az egész civilizált világot fenyegetik: anarchizmus és általános eldurvulás, a környezet elszennyeződése a termelés hamis primátusának következtében. A termelési folyamatok fokozódó egybefonódása, a technológiai folyamatok és berendezések növekvő komplexitása napról napra hajlamosabbá teszik a magasabb ipari fejlettségű országokat arra, hogy politikai pszichopatak álforradalmár cselekedeteinek színhelyévé váljanak. Ugyanakkor fennáll a veszély, hogy a munka többé nem humanizálja a természetet, hanem mint emberi lakóhelyet megsemmisíti azt. Az emberi lét értelmére irányuló kérdés, amelyet a XIX. században még joggal értékelhettünk, mint kulturális föl-építményt, mint kísérletet arra, hogy a munka világának figyelmét eltereljük a valóságról, ma, ha helyesen értelmezzük, kikerülhetetlen szerephez jut abban a harcban, amely egyszerűen az emberiség továbbéléséért folyik.

Kérdés: vajon a szocializmus és a kereszténység nem egyformán üdvösségtan-e, tehát kísérlet arra, hogy a lét értelmét kifürkésszük? És vajon nem mind a kettő cselekvésre irányuló tanítás is egyben, attól a meggyőződéstől fűtve, hogy az igazságot élni kell? És vajon azok az igazságok, azok a célok, amelyekre mind a kettő irányul, végső soron nem egymást kiegészítők-e, ha ugyan nem azonosak?

Amint látják, csupa kérdés. Olyan kérdések azonban, amelyeket ma nyilván sokan tesznek fel közülünk.

ERNST JOSEPH GÖRLICH (Bécs) tanügyi főtanácsos, fró, a filozófia doktora, a bécsi PEN-Zentrum elnökségi tagja. Két jelentős műve: *Ungarn. Eine geistige Länderkunde* (Verlag Glock a Lutz, Nürnberg) és a *Felix Romanikkal* közösen írt *Geschichte Österreichs* (Verlag Tyrolia, Innsbruck):

KERESZTÉNY JÖVŐ — A KERESZTÉNYEK JÖVŐJE. Senki sem tudja a jövőt megjósolni. A tudatos keresztény számára viszont áll a tény, hogy az Úr egyháza az Úr ígéretének megfelelően az idők végéig fennmarad. A kereszténynek éppen ezért semmi oka sincs arra, hogy pesszimistikusan tekintsen a jövőbe.

A kereszténység legfőbb parancsa — ugyancsak az Úr szavai szerint — a „szeresd Istent mindenek fölött!” Krisztus azonban egy másik parancsot is hozzáfűzött. Egy második parancsot, amely az Úr szavai szerint éppoly fontos, mint az első. Ez így hangzik: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!” Krisztusnak ez a parancsa tehát egyenrangú az istenszeretetre vonatkozó parancssal. Egy ember, aki nem szereti úgy felebarátját, mint önmagát, nem lehet igazi keresztény úgy, ahogyan azt az Úr értelmezi.

Ezzel a keresztény helyzetéről a jelenben és a jövőben már el is mondtunk mindent. A kereszténység semmiképp sincs elválaszthatatlanul összenőve valamilyen külső formákkal, vagy bizonyos, immár a múlthoz tartozó társadalmi rendszerekkel. Ha egyszer a kapitalizmust röviden és valószínűleg ezzel a mondattal jellemezték: a kapitalizmus az ember elnyomása az ember által, akkor ebből a mondatból már világosan kitűnik az is, hogy a felebaráti szeretet keresztény parancsa szöges ellentétben áll az így jellemzett kapitalista gazdasági renddel.

Sajnos még sokan hiszik, hogy a kereszténység bizonyos formái, amelyek pedig nem alkotják a lényegét, azonosak ezzel a lényeggel. Ennek a téves felfogásnak a következménye, hogy sokan szkeptikussá váltak a kereszténységgel szemben. Teljesen bizonyos, hogy a kereszténységnek újra meg újra meg kellett változtatnia bizonyos külső formákat, ha feladatát továbbra is teljesíteni akarta. Ahol viszont nem változott meg, ott evilági küldetése látta ennek kárát. Nem véletlen, hogy az elmúlt századokban Krisztus tanítása általában csak a fehér (európai-amerikai) népek között terjedt el. Az európai ruha, amelyet a kereszténység évszázadokon át hordott, megakadályozta, hogy más kultúrákban és más társadalmi rendszerekben a fejlődés pozitív elemeként ismerjék fel. Aki azonban átlát az elmúlt idők külső formáin, az egyszerre felismeri, hogy a kereszténység voltaképpen lényege csak rejtve fedezhető fel bennük. Aki az istenszeretettel egyenrangú felebaráti szeretetre vonatkozó parancsot teljesíti, azt keresztény szellem alakította, még akkor is, ha ő maga nem keresztény, sőt talán nem is teista.

Másrészt a keresztény mindenütt együttműködhet az emberiség továbbfejlesztésében, sőt közre is kell működnie ott, ahol a felebaráti szeretet parancsát valósítják meg. Egy ember, aki más embereket elnyom, nem lehet jó keresztény — még ha annak tartja is magát — sőt általában nem lehet még keresztény sem.

A kereszténység jövője, helyesebben az egyes keresztények jövője a gyorsan változó világban attól fog függeni, milyen mértékben lesznek képesek hozzájárulni ahhoz, hogy a felebaráti szeretet parancsa — „szeresd felebarátodat, mint tennemagadat!” — az egész lét alapjává váljék. A kereszténység nem ismer olyan meghatározott külső formákat, amelyekben ezt a parancsot valóra kell váltani. Afelől viszont, hogy az olyan társadalmi rend, amelyben az embernek lehetősége van arra, hogy embertársait elnyomja, önmagában keresztényellenes, keresztény körökben nyilván nem szabadna még kétségnek sem felmerülni.

Az bizonyos, hogy nem lesz többé „keresztény” társadalom a régebbi értelemben, sőt nem lesz „keresztény” állam sem, ahogyan gyakran álmodtak róla — kérdés, hogy egyáltalában valaha volt-e ilyen „keresztény” állam (még az ún. középkor is csak a felületes szemlélő szemében hasonlít ilyen „keresztény” államra) — de mindig is lesznek keresztények, akik az Üdvözítő parancsának értelmében úgy szeretik a felebarátjukat, mint önmagukat, és embertársaiknak nem elnyomói, hanem testvérei lesznek. Minél több ilyen ember kész arra, hogy az igazi kereszténység szellemében az Úr parancsát kövesse, és nemcsak szájával, hanem szívével, egész érzés- és gondolatvilágával a felebaráti szeretet parancsának szolgálatába áll, annál becsebb lesz közreműködésük a jövő társadalmi rendjének felépítésében. Nem tudom elképzelni, hogy egy nem keresztény, még ha úgy hiszi is, hogy a keresztény tanítást el kell utasítania, ne tisztelné az olyan keresztényt, aki ennek a felebaráti szeretet-parancsnak megfelelően él. Ebben az értelemben van jövőjük a keresztényeknek. Az ilyen keresztények jövőjét biztosítottak is látom. Ezek nem mondanak csődöt az őket körülvevő világban, még ha ez az őket körülvevő világ más is, mint amit gyakran elképzelünk. Együttműködés hordozói ők egy olyan eljövendő időben, amikor ember nem nyomhatja el többé embertársait.

WILHELM KÖSTER SJ (Uppsala) az uppsalai (Svédország) Credo című katolikus hetilap főszerkesztője, az Academicum Catholicum tanára:

A MAI KERESZTÉNYSÉG. A keresztények feladata az, hogy Krisztust jelenlévővé tegyék a világban. Lényegében mindig ugyanez a feladat, függetlenül attól, hogy a keresztény plurális vagy egységes környezetben él-e, és függetlenül attól, hogy a társadalmi rend, amelyben áll, kizárja-e a keresztény alapelveket, vagy megengedi őket. A kereszténynek mindenütt ott kell a világot nyugtalanítania, ahol a világ önmagának elegendő akar lenni. A kereszténység történelmi tényekre vezet vissza eredetét. Semmiféle gondolati rendszer, semmiféle társadalmi rend nem tudja az emberek iránti feladatát ellátni, ha adott tényeket figyelmen kívül hagy. A kereszténynek mindenestre feladata hát, hogy mindenkori környező világát megóvja attól a feltevéstől, hogy Krisztus nem létezett és hogy az embernek nincs szüksége megváltásra.

Ezen az alapvető feladaton kívül semmiféle recept, semmiféle általános érvényű modell nincs a keresztény tevékenységre. Ehhez túlságosan különböznek egymástól az egyes helyzetek és történelmi idők. A keresztények felelősségvállalásának módját a társadalmon belül a helyi adottságoknak megfelelően kell megtalálni. A különböző személyek ennek során különböző hivatásokat követnek majd. Amellett nem mindig az a kevésbé hatékony, ami rejtve van.

Két akadály teszi nehezzé a keresztény számára feladatának teljesítését. Az egyik a környező világból, a másik magából a keresztényből adódik.

Egyrészt a világ nagyothall, ha Krisztus üzenetéről van szó. Minden igazi keresztény megtapasztalja ezt egyszer. A világ kísértést érez arra, hogy bezárkózzék a kereszténnyel szemben, és hogy hite miatt kikapcsolja őt. Emiatt azonban a kereszténynek nem kell elbátortalanodnia. Krisztust is figyelmen kívül hagyták, s végül még ki is végezték. Ugyanezt a jövőt jósolta övének is.

Másrészt az okoz aggodalmat, ami a kereszténység bensejében fenyeget, nevezetesen a hitben való gyengeség. Bizonyos értelemben azonban ezzel is mindig számolni kell, hiszen a keresztény is ember, és egyetlen ember sem él egészen úgy, ahogyan a meggyőződése megkövetelné.

A jelenben azonban főként három olyan kísértés van, ami a keresztényeket fenyegeti, és ami több, mint a szándék és a cselekvés között mindenkor fennálló szakadék konkretizálódása.

1.) Bizonytalanná vált az *erkölcsi normatudat*. Ez példászerűen jelentkezik az emberhez méltó szexuális és házassági erkölcs iránti természetes érzék eltűnésében: liberalizálódási tendenciák uralkodnak a kultúrálamok törvényhozásában (a válás és a terhességmegszakítás megkönnyítése); a fogamzásgátlással szemben való ellenállás a katolikusok soraiban is megrendült.

2.) Megingott az *igazságégetosz*. Az egymásnak ellentmondó világnézetek azzal a kísértéssel járnak korunk embere számára, hogy mindenfajta igazságigényről lemondjon. A pszichológia és a szociológia a be nem avatottak körében olyan benyomást kelt, hogy az álláspontok nem egyebek, mint a környezet és az izlés kihatásai. A türelemről szóló nem világos elkezelések sokak tekintetét kódósítják el azzal a ténnyel szemben, hogy mindenfajta világértelmezés valamiképpen az általánosérvényűség igényét hordozza; hiszen mindegyik a tényeknek akar megfelelni — igaz akar lenni. A keresztény hit a maga univerzalitási igényét kezdettől fogva kifejezetten megfogalmazta. Ezért is van az, hogy a kívülállók számára kezdetől fogva botránykő. Manapság már a keresztények is kételkedni kezdenek meggyőződésük igazsága és küldetésük egyetemessége felől.

3.) Az *egyház tudat* megbénult. A mai embernek nehéz bizalommal lenni valami vagy valaki iránt. Idioszinkráziája van minden tekintéllyel szemben, így az egyház tekintélyével szemben is. Az eszmény a „demokratikus”. Minden problémát többségi szavazattal kellene megoldani. Egyrészt sokan élnek abban a tévhitben, hogy a nagyobb számú szavazat garantálja a döntések helyességét és magasabb értékét. Másrészt a törekvés arra, hogy lehetőleg mindenbe beleszóljanak, komoly esetben sokaknál aláássa azt a készséget, hogy a többséghez alkalmazkodjanak. Bármilyen bizonyossággal igazolja is tekintély voltát valamilyen intézmény, sokan, keresztények is, gyengeségnek tartanak mindenfajta bizalmat.

A *nem keresztényekkel való találkozásnál* mindez alapvetően jelentkezik, amint a kereszténységnek a világban való szerepét nem értelmezik félre egy csoport egoizmusának kérdéseként. Ha közelebbről megnézzük, kiderül, hogy a fentebb említett bajok — az erkölcsi tudat, az igazságégetosz és a szolidarizálódásra irányuló bizalom gyengülése — nem sajátos keresztény válságjelenségek, hanem mindenfajta kultúrát és társadalmi rendet fenyegetnek. A szocialistának, a marxistának és az ateistának is meg kell követelnie az erkölcsösséget, az igazságra és szolidaritásra irányuló akaratot. Itt tehát egy mindenkire érvényes kiindulási bázis körvonalai rajzolódnak ki.

Minden bizonnyal fontos a keresztény, mint keresztény számára, hogy a kereszténység üdvös és üdvözítő befolyása fennmaradjon a világban, hogy a megváltásban mindazok részesedjenek, akik erre törekszenek. De még ezt megelőzően fontos számára az erkölcs, a töretlen igazság tudat és a közösségre való törekvés, amely magába zárja azt a bátorságot is, hogy alá vessük magunkat az igazolt tekintélynek; hiszen ezen alapul a keresztény hit. Ami azonban a keresztény számára a hit előfeltételeként fontos, annak fontosnak kell lennie a nem keresztény számára is, bármilyen meggyőződést valljon is.

Minden sajátosan keresztény az emberihez kapcsolódik. Ez a keresztényt alkalmassá teszi a dialógusra. A keresztény reflexió lényegében Krisztusra való reflexió. A Krisztusra való reflexió azonban lényeges részében mindenkor az emberre való reflexió. Éppen ezért lesz a keresztény, még akkor is, ha nem az ő sajátos ügyéről van szó, valódi partnere mindazoknak, akik az ember érdekében fáradoznak.

A. G. M. VAN MELSEN (Nijmegen) a nijmegeni (Hollandia) egyetem professzora:

A KERESZTÉNY HIT JÖVŐJE. Ebben a keresztény hit jövőjéről szóló néhány sorban nem vállalkozunk arra, hogy megvitassuk a keresztény egyház(ak)nak a közeli vagy távoli jövőben lehetséges sorsát. Valami más érdekelt minket, nevezetesen az az alapvető kérdés, vajon a keresztény hitnek lehet-e jövője egy olyan világban, amelyet bizonyos, már napjainkban is érezhető áramlatok eredménye fog meghatározni. Vajon hagynak helyet majd egyáltalán ezek az áramlatok a keresztény hit számára? Amikor föl tesszük ezt a kérdést, eltekintünk azoknak az etikai és világi „keresztény” értékeknek lehetséges maradandóságától, amelyek a

múltban akkora hatást fejtettek ki, hogy a jövőben aligha fogják teljesen elfelejteni őket. Amire itt gondolunk, az a keresztény hit magja: a hit a teremtésben, a bukásban, a megváltásban és az örök életben.

A jövő formálásában fontosnak tűnő áramlatok egyrészt a tudomány további — mélységében és elterjedésében egyaránt számottevő — fejlődése, másrészt ezzel szoros összefüggésben az élet minőségében bekövetkező további növekedés, nemcsak materiális, hanem általános értelemben. Tegyük fel, hogy a jövőben egy olyan társadalom valósul meg, amelyben minden emberi lénynek alkalma nyílik saját lehetőségeinek kiaknázására, s ezzel egyszersmind a többieknek is segít kiaknázni a magukét. Nem bocsátkozunk annak részletezésébe, hogy ebben az ideális társadalomban hogyan valósul meg az élet materiális és egyéb rétegeinek, vagy a személyes lehetőségeknek mások lehetőségeivel való egyensúlya. A kérdés nem az, hogy egy ilyen társadalom mennyire valósítható meg, hanem az, hogy egy ebben az irányban ható áramlat vajon fokozatosan a keresztény hit belső ürességét mutathat-e ki. Ezt a nézetet támogatja az a feltételezés, hogy a keresztény hit az emberi nyomorúságon és tudatlanságon alapszik. Minthogy az ember képtelennek látszott életét itt a földön megjavítani, a túlvilágon keresett vigasztalást. Nem tudta megmagyarázni a világot és irányítani történelmét, ezért kész volt elfogadni a mindentudó és mindenható Isten eszméjét.

Nem kétséges, hogy a múltban a keresztények szabályszerűen meg voltak győződve arról, hogy a földi életet aligha lehet megjavítani, és úgy gondolták, hogy ezt a meggyőződésüket a keresztény hit tanítása (a bűnbeesésről) alátámasztja. Az sem kétséges, hogy sok keresztény számára a megváltás fogalma gyakorlatilag összekeveredett az élet nyomorúságától való megszabadulás fogalmával. Ezért föltételezhető, hogy mennél inkább sikerül az embernek megjavítania az élet minőségét, annál kevésbé fog Istenre és a túlvilágra gondolni. Következésképp a keresztény hit szépen elenyészik. A dolgot azonban másként is föl lehet fogni. Azt is föl lehet tételezni, hogy mennél inkább megszabadul az ember az anyagi és társadalmi szükségétől, annál fogékonyabb lesz lelki szüksége iránt. Lehetséges, hogy az Evangélium valódi üzenete jobb megértésre talál, amikor az embert kevésbé foglalják le majd közvetlen szükségletei, amikor több alkalma lesz arra, hogy ön-maga legyen. Azt mondhatni, hogy a rászoruló felebarátaink megsegítésére vonatkozó evangéliumi tanítástól — mely napjainkban magában foglalja a társadalom szerkezetének megjavítását is — függetlenül már pusztán az Evangéliumnak ez a jobb megértése is a földi élet minőségének megjavítása mellett szóló érv a keresztények számára.

Mindaddig nem beszéltünk a keresztény hit belső értékéről. Pedig csak ez az érték döntő a keresztény hit jövőjének szempontjából. Az a tény, hogy e hit már annyi kulturális és társadalmi változást túlélt, s talán túlélő jövőendő változásokat is, csakis annyiban fontos, amennyiben a keresztény hit valóban segítheti az embert belső értéke révén. Mi ez az érték?

Ha a keresztény hit igazságon alapszik, akkor az ember bízhat abban, hogy létének és tetteinek értelme és értéke meghaladja a pusztán evilági értelmüket és értéküket. Az a „transzcendencia”, amelyről a keresztény hit beszél, teljesen különbözik a „transzcendencia” szó evilági értelmétől. Egy nagy ember tettei átlépik a tér s idő minden emberi tevékenységet jellemző korlátait, és többek között azt mondhatjuk, hogy ilyen tetteknek történelmi jelentőségük van. Nélkülük más lenne a történelem. Az a transzcendencia azonban, amelyről a keresztény hit beszél, más természetű. Ez a transzcendencia nem tagad semmiféle emberi értéket — ellenkezőleg, minden értéket az emberi távlatok határára túl erősít meg. Az emberi törekvéseket főleg a siker kilátásai irányítják: siker a szerelemben, a tudományban, a művészetben, az üzletben, a politikában, a sportban, mások megsegítésében, a termelékenység növelésében, a technológiában, a nevelésben, az új társadalom fölépítésében, a vallási vezetésben és mindenben, amit csak helyesen vagy helytelenül fontosnak gondolunk az emberi életben. A keresztény hit azt tanítja, hogy Isten szemében tetteink belső értéke nem csak a siker tekintetében méretik le. Ezt az értéket az a szellem határozza meg, amely egész életünket és tetteinket átjárja. Hogy a világ elismeri-e ezt az értéket, az nem számít. Ez el- len lehetne vetni persze, hogy a belső értéknek ez a felfogása nem jellemeztessen keresztényt, hanem egyszerűen emberi távlat is. A keresztény felfogás sarkpontja azonban az, hogy az emberi létnek és emberi cselekedeteknek erről a belső értékről nem csupán elvontan beszél, hanem azt tanítja, hogy ez az érték a legnagyobb konkrét valóság, mert minden egyes emberi lény Istenhez való viszonyának való-

ságával kapcsolatos. A keresztény hitnek ezt a tanítását figyelembe véve nehéz belátni, miért is vesztené el jelentőségét az ember számára az emberi eszményeknek itt a földön való beteljesülésével. Ellenkezőleg, mennél emberibbé sikerül tenni az életet, annál sürgetőbbé válik a mi és a minket megelőző generációk — vagyis a hozzájuk tartozó minden egyes személy — élete végső értelmének kérdése.

S még egy kérdés: Az emberi élet transzcendens értéke nem azt jelenti-e, hogy a keresztényeket — amennyiben valóban azt hiszik, amit feltételeznek róluk — nem túlzottan érdekli, hogy mit is csinálnak, s következésképp a munkájukhoz való elkötelezettségük sohasem maradéktalan? Mert végül is nem számít, hogy földi távlatokban sikerül-e nekik valami, vagy sem. Nem ez a magyarázata annak, hogy a keresztények a múltban nem nagyon foglalatossá váltak a földi élet minőségének javításával, mert a transzcendentális távlatokban ez a minőség nem volt valami fontos? Nem hiszem, hogy ez volt a fő ok. A fő ok az volt, hogy a múltban tényleg alig volt kilátás a földi élet minőségének megjavítására. De ha egyszer ez a kilátás föltárult, a keresztényeknek minden erőfeszítést meg kell tenniük a minőség megjavítására és annak tisztázására, hogy ez milyen mértékben lehetséges. Talán még azt is mondhatjuk: minthogy a keresztény felfogás szerint a látható siker nem számít, a közvetlen siker hiánya nem ok arra, hogy az erőfeszítést ne folytassuk.

Ha a keresztények komolyan veszik transzcendentális hitüket, akkor egy dolog világos számukra: sohasem lehet valamiféle versengés a földi élet megjavítására irányuló világi erőfeszítéseik és életük transzcendens értéke között. A transzcendencia valódi jelentését azonban nem könnyű megragadni. Ezért is mondtuk az imént, hogy ez a jelentés talán világosabb lesz számunkra, mikor az élet minőségét már megjavítottuk.

ROBERT DE MONTVALON (Párizs) a Terre Entière című francia katolikus folyóirat főszerkesztője:

Ha csak röviden is, válaszolni szeretnék a föltett kérdésre.

A nyelv korlátai sajnos megakadályoznak abban, hogy folyóiratukat olvaszam. De hogyan ne érezné az ember annak sürgető voltát, hogy találkozzunk egymással — úgy értem, önök, akik Magyarországon dolgoznak és mi, akik Franciaországban dolgozunk?

Azt kérdezik, mit merünk gondolni (mert hiszen merészség kell az előrelátáshoz) a kereszténység és a szocializmus jövőjéről és kapcsolatukról.

A legfontosabb amit megállapíthatunk, hogy a kereszténység is, a szocializmus is válságon megy át, ami azt jelenti, hogy mind a kettő felhívást kapott arra, hogy önvizsgálatot tartson, mielőtt (és mert) történetének új korszakába lép. Mi sem áll távolabb tőlem, mint az a gondolat, hogy ennek a válságnak a megtagadással vagy a meghátrálással kell járnia. A válság éppen ellenkezőleg a *hűség próbája*. Nem arról van szó, hogy kevésbé, hanem, hogy egyre bátrabban legyünk hűek.

Persze a bátorság szó is félreértést okozhat. Nem arról van szó, hogy a gesztus szépségeért legyünk bátrak; hanem arról, hogy a keresztény igazságot és a szocializmus igazságát szembesítsük kortársaink, tehát voltaképpen mindnyájunk igényeivel, vágyaival, tévedéseivel, ellentmondásaival, gondolkodásmódjával, felelősségeivel, sőt kudarcaival is.

A hűség tehát semmiképpen sem visszafordulás. Sokkal inkább *visszatérés a forrásokhoz*, tehát azokhoz az alapvető eseményekhez, amelyeknek a szocializmus és a kereszténység létét köszöni. Vajon nem kell-e állandóan visszatérni a forrásokhoz, hogy megszabadítsuk a hordalékoktól, amelyek folyását akadályozzák, hogy szabadabbá tegyük azokat a vizeket, amelyeknek a világot ma és holnap öntözniük kell?

A *hátrafordulás gondolata teljesen idegen a kereszténységtől*, amiről világosan szólnak a négy evangélium utolsó lapjai és a keresztény hívő nép belső tapasztalatai is. A keresztény hit nem létezik, csupán Jézus által, Jézus viszont azért van, hogy elérkezzék az üdvösség az időben és az időkön túl. Semmi értelme tehát, hogy szembeállítsuk az eredetet az aktualitással, a forrást a jelennel (ha el kellene választani őket, semmi egyéb sem maradna a kezünkben, mint egyrészt az elavult, másrészt a jelentéktelen mindennapi banalitás). A keresztény számára a hűség azt jelenti, hogy a Názáreti Jézus rabbinak élete, halála és föltámadása so-

ha nem szűnik meg bőségben teremni a virágokat és gyümölcsöket, de nem megpróbáltatások és válságok nélkül.

A kereszténység vilagszerte újra csírázni kezd. Kérdéseikre az egyik válasz az, hogy *ezt a csírázást ismerniük kellene* azoknak, akik nem keresztények, ha komolyan akarják megítélni a kereszténységet és párbeszédet akarnak kezdeni vele. Ettől még elegendő tavol vagyunk. Az ideológiai provincializmus és a nemzeti provincializmus egyesült erővel akarja lebeszélni a jóakarátú embereket arról, hogy a másikkal úgy találkozzanak, *amilyen*. Sietek hozzátenni, hogy van egy vallási provincializmus is, és ez még kevésbé védhető, mint az előbbieket, minthogy elmentetben áll az igazi hittel.

A nem keresztény olvasó talán úgy találja majd, hogy túlságosan hízeglő szavakkal festettem a keresztény hűséget. Egy marxista azonban jól tudja, hogy a gyakorlat nincs mindig az elmélet magaslatán (ami nem akadályozza meg, hogy olykor a leggyanúsabb gyakorlat is ne tetszelegne a kizárólagos igazság mezében). És itt most ugyanúgy feltenném a kérdést a *szocialista hűséggel* kapcsolatban. Miben áll ez? Miként képzelik el a szocialisták ennek megvalósítását? Hogyan értelmezik a visszafordulás nélküli visszatérést forrásaikhoz, a szocializmus történeti „istenségeinek” relativizálását, s a jelen jogát arra, hogy egészen új módon kérdezzük meg őket — röviden, a lemondást a múltnak multként való ünnepléséről, és a jelen kétféle értelemben is új kezdeményezési területnek tekintését: egyrészt leleplezve azt, amit a történelem elhomályosított (a történelem nem csupán haladás, vagy legalábbis a haladásnak drága ára van), másrészt új igazságokat fedezve fel?

Semmiképp sem akarom azt állítani, hogy ha a kereszténység és a szocializmus tudomásul veszi a jelen válságot és hűségesnek és leleményesnek bizonyul, most már könnyen megindíthatják a könnyű dialógust, ami lehetővé teszi számukra, hogy könnyen haladjanak együtt tovább. Éppen ellenkezőleg, hangsúlyozni szeretném, hogy azonosságuk oly mértékben kérdéses, hogy a keresztények és szocialisták sokat emlegetett dialogusa, ha nem vigyázunk, könnyen kibúvó is lehet. Tudjuk, hogy vannak áldialogusok is, amikor a partnerek egyike igyekszik anektálni a másikat. De vannak olyan bágyadt dialógusok is, állítólag „nyílt” partnerek között, amelyek nem érnek többet egy bankett utáni csevegésnél.

Immár általánosan elfogadott tény (és ez nagy szerencse), hogy a keresztény lehet szocialista és a szocialista keresztény. Ezt kimondani: a kezdet kezdete. Ezek után elsősorban azt kell tisztázni, *mi ma a szocializmus és mi ma a kereszténység*. A legfelvetesebb vizsgálódás is megmutatja, hogy a szocializmusnak lehetnek halványabban és szigorúbban körvonalazott formái, lehetnek dogmatikusabb és problematikus formái (problemátikus szocializmusnak azt nevezem, amely önmagának vet fel kérdéseket). Ami a kereszténységet illeti, az hol meg van merevedve, és mintegy bele van ragadva a világ archaikus szemléletébe, hol pedig szorgosan keresi a választ arra az óriási kérdésre: milyen legyen az, aki ma hitet tesz Jézus, a Megváltó mellett? Nem lehet tehát dialógus keresztények és szocialisták között, ha nem azzal kezdődik, hogy a partnerek becsületesen meghatározzák, hogy kik, és ha nem készítenek végül mindegyiküket azonosságuk tudatának megújítására.

Menjünk még tovább! A keresztények és szocialisták dialogusa nem öncél. És nem is az alkalmas pillanat arra, hogy különleges beszélgetésben tetszelegjünk. Az épület, amelyet nem minden nagyraavágás nélkül a nyugati racionalizmus épített fel, repedezik. Ez a racionalizmus — amelyet nem kell mindenáron az oktalansággal helyettesíteni — rányomta bélyegét a szocializmusra éppúgy, mint a kereszténységre, és kiszáritotta őket.

Fel kellene tehát állítani azoknak a feladatoknak programját, amelyeket ma minden embernek el kell végeznie, mert ez a mi szabályunk. Ez azonban már meghaladná ennek a válasznak kereteit. Most megelégednék azzal, hogy befejezésül kifejezést adjak annak a meggyőződésnek, hogy bár a kereszténységnek nyilvánvalóan meg kell szabadulnia ódivatú ruházatától és el kell kerülnie, hogy tisztán történeti célú zsugorítson egy olyan hitet, amely a történelmet beteljesíti és ítéletet mond fölötte, még azért korántsem merítette ki termékenységét a történelemben. Minden bizonytalán át kell kelnie a sivatagon. És már el is kezdte az átkelést. De annyi ellenkező látszat ellenére az Evangéliumnak, amely egyszerűen alapvető igazságokat mond, értelme lesz az elkövetkező században. Nem kezdjük-e megkísérlni, hogy gyökerében ragadjuk meg a világot és az embert? Azért vetődik fel ma a kereszténység és a szocializmus azonosságának kérdése, mert a kérdések kérdése ma az ember azonossága.

OSWALD VON NELL-BREUNING SJ (München) a frankfurti Goethe egyetem volt professzora, a katolikus szociális tanítás legismertebb szakértője:

A Német Szövetségi Köztársaságban tett látogatása alkalmából *Helder Camara* brazil érsek szenvedélyesen sikraszállt a szocializmus mellett. Ez arra indított egy újságíró, hogy megkérdezze a német püspöki kar elnökét, Döpfner bíborost, mi erről a véleménye. Döpfner bíboros azt válaszolta, hogy a brazil érsek nyilván ugyanazt értette szocializmuson, amit mi a katolikus szociális tanításon értünk. Figyelemreméltó nyilatkozat ez, hiszen még csak röviddel ezelőttig is úgy festett, mintha a szocializmus és a katolikus szociális tanítás nem találhatná meg az egymás felé vezető utat. Vajon ma úton vannak-e már, hogy találkozzanak?

A mai világban különböző fajta szocializmusok vannak. Az NSZK-beli, az angliai, a skandináv államokbeli szocializmusnak, bár sok közös vonása van, mégis lényegesen eltérnek egymástól; még nagyobb az eltérés az afrikai és ázsiai szocializmusok esetében, amelyek a nyugat-európai államok szocialista mozgalmával együtt a frankfurti szocialista Internacionálét (1950) alkotják. Ismét más az a szocializmus, amely a kommunizmust megelőző fokozatként értelmezi önmagát. Mindezeknek az olykor éles ellentété fokozódó nagy különbségeknek ellenére van ezeknek az irányzatoknak egy közös vonásuk: ki akarják küszöbölni a kizsákmányolást, és amennyire lehetséges, az ember ember által történő elnyomásának minden fajtáját. És éppen ebben vannak összhangban a keresztény, és különösképpen a keresztény szociális tanítással. Csak egy „szocializmus” volt, amely ezen a téren másképp gondolkodott és mást is akart, az ún. nemzetiszocializmus; ez egyetlen fajta uralmát akarta az összes többire kiterjeszteni; és éppen ezzel bizonyította be, hogy bár a „szocializmus” nevet bitorolta, valójában valami egészen másra törekedett. Mindazok, akik joggal nevezik magukat szocialistának, egymás között és a keresztény tanítással is megegyeznek abban, hogy elítélik a kizsákmányolást és az embernek ember általi elnyomását, és mindkettőt ki akarják küszöbölni a világból.

Egy *tanítás*, legyen az keresztény vagy szocialista, csak *követelheti* a célt, a világ megváltoztatását; a cél valóra váltásához *mozgalomra* van szükség. Az ilyen megváltoztatási törekvésekkel szemben mindazok, akiknek eddig birtokolt pozíciókat kellene átadniuk, ellenállást gyakorolnak. Egv tanítás szavai *magukban* rendszerint nem elegendők ahhoz, hogy ezt az ellenállást legyőzzék. Ennek ellenére mégis jelentősen hozzájárul a tanítás a változáshoz: megrendíti ugyanis az ellenfél belső biztonságát és ezáltal döntően gyöngíti ellenálló erejét. Az NSZK-ban évtizedek óta megfigyelhető, ahogyan a keresztény szociális tanítás, bár nagyon lassan, de állandóan előre haladva megrendíti a társadalmi reakció pozícióit, és a tarthatatlan pozíciók védelmezőit belsőleg bizonytalanná teszi; ezáltal lehetővé vagy legalábbis jelentősen könnyebbé tette a haladó erők számára, hogy a szociális haladás terén egyik lépést a másik után tegyék meg. A reakció némelyik pozícióját — egy alkalommal így fogalmaztam meg ezt — csak akkor lehetett megostromolni, amikor a keresztény szociális tanítás szociál-etikai érvekkel már ostromra éretté lövöldözte. Amellett nem szabad elhallgatni, hogy a keresztény szociális tanítás nemritkán túl későn kezdeményezett és némely esetben talán még csak a szavát sem emelte volna fel anélkül az erőteljes lökés nélkül, amit a szocialista mozgalom adott, és anélkül — ezt nyomatékkal ki kell emelni —, hogy Marx Károly a kapitalista osztálytársadalomra vonatkozó analizisével rá ne nyitotta volna szemét a fennálló tényekre és igazságtalanságokra.

Voltak (és vannak) szocialisták, akik félreértették az alapvető szocialista törekvéseket és elárulták őket; éppen így voltak (és vannak) keresztények (persze katolikus keresztények is), akik félreértették és elárulták az alapvető keresztény törekvést. Az, hogy az ilyen szocialisták és az ilyen keresztények ellentétbe kerülnek egymással, az egyáltalán nem csodálatos, de nem is mond semmit. A szocializmus alapvető törekvése, hogy kiküszöbölje az embernek ember által való elnyomását, alapvető törekvése a keresztény és különösen a katolikus szociális tanításnak is, amelyet mindenkinek, aki keresztény akar lenni, vallania kell. A szocialista állam és keresztény állampolgárai között bekövetkezhetnek konfliktusok; ezek a konfliktusok azonban mindenkor csak olyan dolgokra vonatkozhatnak, amelyek idegenek a szocializmus alapvető törekvésétől. Azt az alapvető törekvést, hogy *ember ne nyomhasson el embert*, közösen vallja az is, aki komolyan akar keresztény lenni és az is, aki komolyan akar szocialista lenni.

HUGH O'NEILL (Swansea) a Newman Association tagja, a metallurgia nyugalmazott professzora Swanseaban (Anglia):

FEJLŐDŐ KERESZTÉNYSÉG. Aki a kereszténységet Krisztusban élő egyház-közösségnek tekinti, fölismeri, hogy az — mint minden épkezíáz szervezet — fejlődésen megy át. 1924-ben, mikor egy angol egyetemi csoportot vittem a Pax Romana budapesti kongresszusára, káplánunk a Szent István bazilikában prédikált, és arra buzdította az egybegyűlteket, hogy sose dőljenek be divatos szólamoknak, hanem bátran merítsenek a szocializmusból, mikor a társadalom megjavításának lehetőségeit tanulmányozzák. Egy osztrák küldöttől akkor megtudtam, hogy a kortárs püspöki füleknek ez nagyon kihívó beszéd volt — maig viszont már elég fejlődés történt ahhoz, hogy általánosan elfogadják.

Angliában a mi Szocialista (Munkás) Pártunk hivatalosan nem egyezett meg az ateista Kommunista Párttal, így most egyfajta keresztény szocializmust tapasztalunk ki. Eredendően demokratikus úton bizonyos iparágak köztulajdonba mentek át, és kiépült a társadalombiztosítás szociális rendszere. Mindez nem jelentett összeütközést az egyházi tekintéllyel, mely főntartja ugyan az ember magántulajdonhoz való jogát, de embertársai nagyobb javának veti azt alá. Hiszen az egyház példát is adott az önkéntes keresztény kommunizmusról monasztikus rendjeivel és a XVII. századi Paraguay jezsuita településeivel, amelyek minden bizonynyal *Morus Tamás* Utópiáján alapultak. Morus pedig igazi keresztény humanistaként hevesen bírálta korának néhány egyházi személyiségét — 1935-ben mégiscsak kanonizálták.

A XVI. századi reformáció kísérletet tett az egyháznak egy világi társadalomba való beillesztésére, és ez az állam-egyháziság elvéhez vezetett. Most pluralista társadalmunk van, amely egynél több végső alapelvet fogad el, és a II. vatikáni zsinathoz hasonlóan sok változást idéz elő. Pluralista alapon például Angliában most van egy törvény, mely bizonyos esetekben megengedi az abortuszt, amit az egyház változatlanul kárhoztat. Az egyház viszont továbbra is betölti küldetését a megértés új légkörében élő olyan keresztény csoportok között, amelyek kiállnak a meg nem született gyermek jogai mellett, és föllépnek az 1967-es törvényből eredő bármely visszaélés szemben.

Az egyháznak át kell hatnia a világot, mert „egy világtól elkülönült vallással szembekerülve, az ember kisütötte egy vallástól elkülönült világ eszméjét”. A II. vatikáni zsinat leszögezte: „Az időbeni fejlődést mindenképpen meg kell különböztetni Isten Országának ügyétől, de az időbeni fejlődés — amennyire csak hozzájárulhat az emberi társadalom jobbá alakításához — nagyon is Isten Országának érdekében áll” (Az egyház a mai világban). Fölismerve, hogy a modern társadalmi fejlődés általában még mindig XIX. századi tudományos szemlélettel társul, a kiváló tudós, *Michael Polanyi* azon kesereg, hogy a XX. században ez a szemlélet veszélyezteti az ember „szellemi lény” fogalmát azáltal, hogy gépként kezeli, és ezzel aláássa az emberi felelősséget. Ez a tudományos szemlélet olyan furcsa logikához vezethet, mint a biológus Jacques Monod-é, aki a *Véletlen és szükségszerűségben* mind a célt, mind a végső okokat tagadja, mégis úgy beszél az élő szervezetről, mint amely „meghaladja a fizikai törvényeket — még ha engedelmeskedik is nekik —, s így együtt váltja valóra saját céljának keresését és betöltését”. Monod belátja, hogy az ember isényvel olyan végső értékeket is, amelyekre a tudomány fűtül — a nagy fizikus *Werner Heisenberg* pedig már azért emel szót („Túl a fizikán”), hogy lépteinket ezek felé az értékek felé egy „központi renddel” való vallásos kapcsolatban irányítsuk. S az érvelés — az egyház részvételével — folytatódik.

Mint technológus értékelem azt az óriási fejlődést, ami a tudomány ipari alkalmazását követte, de az ipari társadalmat Nyugaton most zavartnak, sőt peszszimistának látom. *M. Eliade* („A tűzhely és a tűzpróba”) úgy véli, hogy a XIX. század óta „a munka elvilágiasodása valóságos nyílt seb a modern társadalom testen”, mert a korábbi társadalmakban a munkának „liturgikus kiterjedése volt, (mint) egy szent sajtásokkal rendelkező rítusnak”. Sok fiatal a keleti vallások felé fordul, s nemrég a pápa — mikor buddhista vezetőket fogadott — a katolikusokat és buddhistákat egyaránt bátorította a párbeszédre, hogy megértést kereszenek az emberi létet körülvevő misztériumok terén. Kommunista országok vezetői is fölkeresik a pápát. Ilyen légkörben a zárandok egyház küldetésének tág

tere van, különösen a megtestesülés tanának kifejtésében. Az igazi keresztény valóság annak állítása, hogy az emberi életben nem a baj és nyomorúságé, hanem a reményé, igazságé, szereteté és jóságé az utolsó szó.

HARALD PAWLOWSKI (Frankfurt) a Publik-Forum című nyugatnémet katolikus hetilap fő-szerkesztője:

KERESZTÉNYSÉG ÉS PLURALIZMUS — KISÉRLET EGY VÁLASZADÁS-RA. Ha a kereszténység jövőendő lehetőségéről szeretnénk valamit mondani, ezt a helyzet elemzésének kell megelőznie. Milyen eredmény adódik ebből az elemzésből? Az ún. „pluralisztikus” társadalom előre halad. Ennek a társadalmi mozgásnak élvonala az iparilag fejlett országokban található: az Egyesült Államokban, Európában, a Szovjetunióban és Japánban. A társadalmi pluralitás (nem a „pluralizmus” mint a kapitalista liberalizmus egy késői formája) átjárja a kapitalista és szocialista rendeket is, anélkül, hogy felváltaná őket. A pluralitás felé haladás az iparilag fejlett társadalmak három területén folyik.

Először: a vélemények és ellenvélemények sokfélesége vetődik fel, az alternatívák szaporodnak. A folyamat ellenzői ezt a tényt lebecsülve „véleményanarchiának” vagy ideológiai zűrzavarnak nevezik. Az „igazságok” nagy mennyiségét kínálják fel, a kisebb igazságokat nagyként, az utolsó előttiakat mint végső igazságokat dicsérik. A tetőpont az az igazság, hogy valójában csak viszonylagos igazságok vannak, tehát alapjában véve nincs semmilyen. Az igazságnak csak bizonyos elemei léteznek, egy nagy halom mozaikkö, de nincs meg a nagy összefüggő mozaikkép, amely a tiszteletreméltó ikon szerepét vállalhatná. Az ember olyan vízben úszik, amelyben nincsenek cölöpök. Tehát nem bízhatja rá magát egyébre, mint az úszni tudására.

Másodszor: az érdekek sokfélesége szerez érvényt magának. Gazdasági, társadalmi és kulturális érdekek kerülnek összeütközésbe. A társadalmi osztályok tagjainak helyzete döntően megváltozik: az osztályszervezetek nincsenek többé abban a helyzetben, hogy érdekeket totálisan képviseljenek, hiszen az egyes ember többé nem egyetlen érdek, az osztályérdek hordozója, hanem a különböző, egymásnak ellentmondó érdekek sokféleségéé munkájában is, szabad idejében is. És ezzel még nincs is vége. A különböző érdekeket társadalmilag egyesületekké szervezik; az egyes ember érdekei egy érdekvédelmi testület tagjaivá válnak és ez a testület megfelelő bürokratikus szervezetet épít ki. Ezek az új társadalmi hatalmak befolyást gyakorolnak az egyes személy sajátos érdekeire, ápolják és intézik azt. Az érdekvédő irodák versenyre kelnek az állami és pártbürokráciával. A szervezett érdekek elsősorban is „igazságként” mutatják be magukat. Azt mondják: Krisztus, és közben az eladandó vég vászonra gondolnak; azt mondják: Marx, és valójában a hatalomra gondolnak. Az ideológiák és érdekek összekeverednek, az elmélet és a gyakorlat fölcserélődik.

Harmadszor: a tekintélyek sokfélesége lép fel. Minden specialista a maga szakterületén a tárgyhoz kötődő tekintéllyel bír. A szakmától idegen tekintélyt a specialista elutasítja, sőt, az ilyen tekintély egyenesen nevetségessé válik. A specialisták partnerszerű együttműködését meg kell szervezni, ha a fejlett iparral rendelkező társadalom működésképes akar maradni. A specialisták, és nem a hiópik az igazi motorjai az „ésszerű” tekintéllyellenes mozgalomnak, vagy az új baloldálnak.

Mit eredményez tehát az elemzés? Az iparilag fejlett országok „plurális” társadalma az ideológiák, érdekek és szaktekintélyek egyre nagyobb mérvű pluralitását mutatja. Az ideológiai monopóliumok elveszítik egységes érdekerületüket, és a monopóliumok egykori „urai” társas viszonyban dolgozó koordinációs specialistákká válnak, különféle szakemberek közreműködésével.

Mi a jövője ezek után a kereszténységnek ebben a plurális társadalomban? A keresztény magatartásnak kétféle aspektusát kell itt figyelembe venni: az egyik az „aggiornamento”, a másik a „profétaság”.

Mint kortársak, a keresztények a vélemények és kultuszformák „keresztény” (vagy katolikus) uniformitását egy keresztény pluriformitással váltják majd fel. Az ún. „katolikus” ügvről és annak védelméről már csak ott lesz majd szó, ahol az egyház „monopolizált”, tehát elmaradott társadalmi formákba ütközik. Az egyház hierarchikus vezetőinek olyan mértékben kell majd a társas vezető stílusra áttérniük és koordinációs specialistává válniuk, ahogy a politikai társadalom is „pluralizálódik”. Ebből a szempontból a „haladás” és ezzel együtt a kereszténység jövője a politikai társadalom magatartásától függ.

Mint *próféták* a keresztények a társadalmon belül tanúságtevői lesznek annak a folyamatnak, amely minden ember keresztény testvériessége felé halad; magukévá fogják tenni mindazoknak az embereknek érdekeit, akiknek a társadalomban nincs vagy csak nagyon gyenge a képviselőjük, és újra meg újra a „megkülönböztetés szellemének” hordozói lesznek.

A keresztények nem fogják hagyni, hogy a „teológia” szellemi szigetének emigránsai legyenek, és nem lehetnek a „bensőség emigránsai” sem, hiszen teológiájuk nem egyéb, mint az isteni és emberi közötti szétválasztás leküzdése. Teológiájuk ugyanakkor minden humán tudomány lényegi magja. Ezáltal a keresztények képesekké válnak arra, hogy különbséget tegyenek a nem manipulálható és a feladhatatlan „értékek”, valamint a másod- és harmadrangú *vélemények* között. A keresztények fel tudják ismerni majd, milyen *érdekek* vannak ellentétben a humanizálódással, és hogy melyek azok az alapjában véve neveléses *tekintélyek*, amelyek útját állják a folyamatnak, amelynek célja, hogy az embert az aszociális érdekek szövevényéből kiszabadítsa.

Az egyház a jövőnek ilyen aspektusából nézve a keresztények számára a Krisztussal (és ezáltal minden kereszténnyel) való szolidaritást és azonosulást jelenti az ember „emberivé tételének” érdekében. Arról van szó, hogy mindazokat levegyük a keresztéről, akiket odaszögeztek, és előkészítsük a „föltámadást”.

GUSTAV A. WETTER SJ (Bécs) jelenleg a filozófia professzora a római Gregoriana egyetemen, tudományos kutatásának fő tárgya a marxizmus, erről a témáról 1968-ban a budapesti Hitstudományi Akadémián is tartott előadást:

NÉHÁNY SZÓ A KERESZTÉNYSÉG HELYÉRŐL A SZOCIALISTA TÁRSADALMAKBAN. A kérdések közül, amelyekre vonatkozólag állásfoglalásomat kérték, csupán egyet szeretnék kiragadni, nevezetesen hogy milyen helye van a kereszténységnek a szocialista társadalmakban; a rendelkezésre álló hely ugyanis a legszükszavúbb rövidséget követeli.

Azok a nehézségek, amelyek a kereszténységnek a szocialista társadalmakban való otthonossá válását akadályozzák, javarészt onnan származnak, hogy a kereszténység az európai országokban hosszú évszázadokon át „államvallás” volt. Mint ilyen nemcsak egyik formája volt a „társadalmi tudatnak”, hanem annak domináló formája, ami egyrészt rányomta bélyegét a társadalomra, másrészt ez a társadalom őt magát is messzemenően alakította. Ez a magyarázata annak, hogy a hittartalmak filozófiai-teológiai rendszerezésébe sok olyan elem bekerült, amelyek nemcsak valamiképpen a kornak, hanem a társadalomnak is függvényei voltak, és gyakran szolgáltak bizonyos körök érdekeinek igazolására, tehát „ideológiai” jellegűek voltak. Korunk mélyreható kulturális és társadalmi átalakulási éppen ezért az elé a szükségszerűség elé állítják a kereszténységet, hogy gyökeresen gondolja át önmagát, visszanyúlva a „hit magjához”, ahogyan az a kinyilatkoztatás forrásaiban van lefektetve, és ahogyan az az egyház tudatában századokon át továbbadott.

Mindenekelőtt arról van tehát szó, hogy ha az új társadalmi formákra való áttérés nehézségeit le akarjuk győzni, akkor különbséget kell tenni a kereszténység mint társadalmi tudatforma és a kereszténység mint hit között. A hitnek mindig újra meg kell fogalmaznia magát társadalmi tudatformaként is. Tisztán szociológiaiul nézve, az egyház mint társadalmi organizmus nem tud fennállni egységesítő társadalmi tudat nélkül. És mint ahogy egy társadalmi organizmus struktúráinak az azonoság megőrzése által megszabott határokon belül mindenkor alkalmazkodniok kell a különböző történeti korszakokhoz, úgy az egyház társadalmi tudatformájának is a hit azonosossága által megszabott határokon belül újra meg újra változásokon kell átesnie. A hitnek ilyen újrafogalmazásaikor bizonyos hittartalmak olykor véglegesen tisztázódnak, és ezáltal minden időkre szóló érvényre tesznek szert. De az is megtörténhet, hogy a hittartalom ilyen megfogalmazásainál bizonyos pontokban az egy adott korszakban uralkodó nézetek és előítéletek befolyást gyakorolnak az egyházi tudatra és bizonyos Theologoumenákhoz és az egyházban széles körben elterjedt nézetekhez vezetnek, amelyek később aztán elveszítik jelentőségüket, vagy éppen tarthatatlannak bizonyulnak.

Ha mindezt a kereszténységnek a szocialista társadalomban elfoglalt helyével kapcsolatos problémára alkalmazzuk (és itt most kizárólag a marxista jellegű szocializmusról szólnak), akkor néhány jelentős következtetés adódik.

A kereszténység számára mindenekelőtt annak szükségessége merül fel, hogy újra meg újra felülvizsgálja: a „hagyományosnak” tekintett tanításból mi tartozik a megváltoztathatatlan hitmaghoz, és mi benne az időleges járulék, vagy éppen ennek a lényeges hittartalomnak eltorzítása az egyház mindenkorai társadalmi tudatának keretében. Ezáltal a kereszténység számára minden további nélkül lehetővé válik, hogy bizonyos olyan magatartásokat feladjon, amelyeknek alapján egy szocialista társadalmon belül rendszerint vitatják beilleszkedési jogát. Olyan magatartásokról és felfogásokról van itt szó, mint például egy fönnálló társadalmi rend szankcionálása azon az alapon, hogy ez a rend megegyezik az „örök” isteni renddel; a magántulajdon bizonyos felfogásai, amelyek ezt a magántulajdont az emberek közötti elnyomás eszközévé tették; a túlvilág kihegyezett fölfogása, egy olyan térbeli és időbeli transzcendencia értelmében, amelynek fényénél az „evilági” terület érdektelenné és jelentéktelenné válik, olyasféle átmeneti állapotá, amelyen a lehető leggyorsabban át kell haladni anélkül, hogy túl sok időt fordítanánk rá, vagy elköteleznénk magunkat iránta —, tehát minden olyan magatartásról, amely megfelelkezik a keresztény embernek arról a felelősségéről, hogy a „földi várost” emberhez méltó világgá alakítsa át.

Másrészt a szocializmus felől tekintve, a kereszténység mint társadalmi tudatforma és a kereszténység mint hittartalom között fentebb tett megkülönböztetésből fontos következtetések adódnak. Míg a fiatal Marx számára nemcsak a vallás, hanem a „tisztá elmélet” valamennyi formája, tehát a filozófia, az erkölcs, a jog stb. a hamis tudat értelmében „ideológiának” tekintendő, a későbbi marxista filozófia már kezdett különbséget tenni minden egyes tudatformán belül annak igazságtartalma és ideologikusan eltorzított tartalma között. Így például, ami az erkölcs területét illeti, az osztálytársadalomban csak az uralkodó osztály erkölcsé „ideológia”, míg a kommunista erkölcs egy „általános emberi erkölcsöt” képvisel, és ezáltal a minden emberre és minden időkre szóló érvényesség követelményével lép fel. Ugyanez áll a filozófia és a művészet területére is. Csak a vallás lenne kivétel, ez ugyanis a társadalomtudat olyan formája lenne, amelynek egyáltalán semmiféle igazságtartalma nincs, és a valóságot lényegében torzított formában tükrözi. A vallásról szóló ilyen felfogásban azonban van egy logikai következetlenség. Ha már az ember a vallást mint a társadalmi tudatforma specifikus formáját elismeri, akkor ebből logikusan következik, hogy egy esetleges igazságtartalmat is el kell ismerni benne. A társadalmi tudat egyes formáit ugyanis nem az „igaz-hamis” kritériumával, hanem a valósággal kapcsolatos vonatkozásainak sajátossága szerint különböztetjük meg. Az „igaz-hamis” kritériuma arra szolgál, hogy az egyes tartalmakat a társadalmi tudat egyes formáin belül értékeljük. Ha már most a vallást mint a társadalmi tudat egyik önálló formáját a filozófia, az erkölcs és a jog mellett elismerjük, akkor nem szabad a többiektől az „igaz-hamis” kritériumával megkülönböztetni, hanem csak úgy foghatjuk fel, mint amit a valósággal kapcsolatos vonatkozásának sajátossága határoz meg. Az „igaz-hamis” kritériuma így a vallás esetében is csak arra szolgálhat, hogy annak területén belül különbséget tegyen a valódi és az ideológiailag eltorzított tartalmak között.

Itt tehát — legalábbis a keresztény vallás tekintetében, (hogy milyen mértékben áll ez más vallásokra, arról itt most nem lehet vitázni) — a fent leírt különbségtétel a kereszténység mint társadalmi tudatforma és a kereszténység mint hit között, értékes szolgálatot tehet. Ez a megkülönböztetés lehetőséget ad arra, hogy a társadalmi tudat e formáján belül is különbséget tegyünk az ideologikusan eltorzított elemek és az alapvető hit mint valóságtartalom között. Ilyen módon megteremtődnek egy olyan platform, amely lehetőséget ad arra, hogy a szocializmus és a kereszténység viszonya elveszítse antagonisztikus jellegét. Ezáltal persze ismét egy sor elméleti probléma vetődik föl, mint például az a kérdés, mi a vallás sajátos, különleges vonatkozása a valósághoz, továbbá a fentebb említett kérdés, hogy az előző gondolatmenet alapjául szolgáló különbségtétel minden vallás esetében érvényes-e, vagy csak némelyek (mondjuk a kinyilatkoztatási vallások) esetében, vagy egyáltalában csak a kereszténység esetében, és így tovább. E rövid hozzászólás keretében azonban nincs mód rá, hogy ezekben a kérdésekben elmélyedjünk.

KIRÁLYOK IMÁDÁSA

Írta BORSOS MIKLÓS

„... És mikor látták volna a csillagot, igen nagy örömmel örvedezének és béménvén a házba, megtalálák a Gyermeket Máriával, az ő anyjával és leborulván, tisztességet tőnek neki és az ő kincseiket előhozván, adának neki ajándékokat, aranyat, tömjént és mirhát.”

Királyok imádása... Ez a címe Leonardo da Vinci képének, mely a firenzei Uffiziben függ, az új rendezésben végre jelentőségéhez méltó helyen. Megrendülten álltam a csodálatos mű előtt, harminc év múltán. Az annyszor megfestett kedvelt témát is arra használta fel ez a nagy szellem, hogy az emberélet értelmét keresse. Az első, ami feltűnik és ami az összes e tárgyat ábrázoló képtől megkülönbözteti, hogy teljesen mellőzött minden külső pompát, gazdag ruhákat, hercegeket, királyokat, udvari népet és pórokat, ami minden ilyen képet oly gazdaggá tett. Ehelyett csak fejek, alakok köpenybe, egyszerű palástba öltöztetve, és az emberi lélek legnagyszerűbb kifejezései az arcokon, melyeken végigvonultatja életművének valamennyi arcát, alakját.

A kép befejezetlen — de ezt csak nagyon viszonylagos értelemben fogadhatjuk el. Mert lehet-e befejezetlen olyan mű, ami minden vonatkozásában a tökéletesség, a szárnyaló nagyság maradéktalan szépségét, szellemét árasztja? — Nem. Ez a kép befejezett és tökéletes. Szerkezete és kompozíciója is egyedülálló. Két képmezőre osztva, az alsó előtéri sötét, barna foltban különül el a felső, világos képmezőtől, félkörívben foglalva össze a drámai feszültséggel telített jelenséget. A két képterületet két fa köti össze, majdnem a közepén, egy babér és pálmafa, melyeket a kép többi részétől eltérően, botanikai tökéletességgel, követhetetlen részletességgel is teljesen egységesen festett meg. A mű középpontjában az Anya ül, karján a Gyermekek, önmaga világító fényében, mosolyogva tekint a gyermekekre, ki baljával egy kehely után nyúl, mit az öreg bölcs térdelve nyújt feléje mintegy szimbólumaként a későbbi átváltozásnak. Ez a kinyújtott kis kar viszi a kompozíciót a középtől jobbra, ahol a térdelő öreg alak után sötét, gomolygó ember-tömeg mélyről jön fölfelé, mintha a majdani hegyi beszédet halló emberek lennének, arcukon megváltó szavakat szomjazva, sírva, meglepetve, — mintha hallanák a mai napig is teljesíthetetlennek tűnő szavakat: „Szeresd ellenségedet...”

Egy felvillanó kéz viszi tovább a tekintetet a sötét kör peremén elhelyezkedő szellemarcokra, — angyalok szárnyak nélkül, királyok korona nélkül, mindenki egyformán ember e képen, s e szépségek kórusa egy lovas alakban folytatódik, aki suttogva beszél egy másikkal, előttük pásztorformájú ember emeli le kalapját, végtelen jámborsággal, kezében ajándékuul hozva a mindennapi kenyeret. Majd világító csoport következik, szemben a túloldali sötét alakok csoportjával, s e világító embercsoport előterében, kehellyel a kezében, térdel a fiatal korában festett Verrocchio-képen lévő angyal-alak, kezében a majdani kehellyel, melyet a Getsemáné kert szenvedő éjszakáján nyújt feléje. E világító csoportot egész a kép szélén Leonardo sötét, hatalmas palástba burkolt önalakja zárja le, töprengve, gondolkodva áll, tekintete arra a hátát, fejét meghajtó öreg emberre esik, aki az emberi alázat legmegrendítőbb ábrázolása és mely pontot tesz, lezárja az egész körívű csoportot.

S mi történik e belső drámai mozgalmasságú jeleneten kívül a kívülvilágban? — Baloldalt, romok között lovasok, férfi alakok meztelenül, sietős mozgalmasságban jelennek meg. S az árkádok fölött egy kristálytisztán ép lépcső vezet föl különös formájú, ismeretlen rendeltetésű oszlophoz és edényhez, hasonlóan a káldeus csillagászati eszközökhöz, melyek mintha a tudomány jelképei lennének. S e lépcső felső harmadán ott ül töprengve a meztelen ember. A két fa lombjától jobbra eső térben pedig folyik az embervadászat. Vérebek rohannak meg egy magányos lovast, ki lován meztelenül, sisakosan, karddal és pajzzsal küzd a túlerővel. E figura teljesen azonos a mi Szépművészeti Múzeumunkban levő bronz lovas figurával. A sziklás táj háttere a természet közönyével nyugalmat áraszt. Pillantásom újra talán a kép legszebben festett részére esik, a fehér ló fejére, mely, mint görög márvány tündöklök fel és adja meg azt a zeneien festői alaphangot, ami elárad a csodálatos művön, — melyhez fogható nagyságot Johann Sebastian Bach Karácsonyi oratóriumában érezhettünk csak.

ZENEI JEGYZETEK

(OJSZTRAH — ABBADO — MENUHIN) Két hétig korunk legnagyobb művészeit láthatta-csodálhatta a budapesti közönség. Először Claudio Abbado lépett pódiumra a Wiener Philharmoniker élén, s hallatlanul érdekes, szuggesztív vezénylési módjával ismét elbűvölte a jöttét már rég váró hangversenylátogatókat. Abbado mindenestől korunk gyermeke. Az érzelmek kicsit hűvösen hagyják, a lényegyet igyekszik feltárni, a zenei összetevőket megmagyarázni, az egyes frázisok, rejtett hangsúlyok értelmét földérténi és a hallgató elé tárni. Szinte alkotóelemeire bomlik keze alatt egy-egy szimfónia, s az a csodálatos, hogy az analízissel együtt a szintézis munkáját is elvégzi, s izzig-vérig modern, vibrálóan ideges, értelmes képet épít fel. Soha olyan mélyre nem hatolt még karmester a schuberti tragédia értelmezésében, mint ő, a Befejezettlen szimfónia dirigálása közben. Hová tűntek keze alatt azok a romantikus manírok, melyek már-már elburjánzottak a szimfónia hagyományos értelmezésében? Hová azok a patetikus gesztusok, melyek sokáig Schubert igazi arcát is elfödtek előlünk? Egészen új értelmezésben, a lényeg keresésével és a rejtett összetevők megragadásának ritka képességével tolmácsolta Abbado Schubertet, s olyan élménnyel ajándékozta meg lelkes hallgatóságát, melyet a nagy ovációval fogadott Beethoven Hetedik sem múlt felül, s Brahms II. szimfóniájának már-már démonikus lendülete sem. Pedig a nagyhírű zenekar ezúttal nem tündökölt, sok volt a pontatlanság, a félrecsúszott hang, a fúvósok pedig kilátástalan küzdelmet vívtak hangszereikkel. Mindez azonban alkalmoszerűvé, lényegtelenné vált e sugárzó egyéniség fénykörében, amely vonzásába kerítette minden hallgatóját, s meggyőzőtt arról, hogy a bécsi klasszikusok mindig tudnak újat mondani, ha szívvel és ésszel vallatjuk partitúrájukat. S azt is igazolta — és Budapestén talán ez volt a legnagyobb diadala —, hogy Webern méltó folytatója e klasszikus iskolának. Az öt zenekari darab szinte klasszikusan tiszta, csiszolt hangzásban szólt meg keze alatt, a közönség pedig lélegzetviasszafojtva érezte, hogy voltaképp történelmi pillanatot részes, hiszen tanúja lehetett annak a percnak, amikor az avantgard „klasszicizálódik”, ahogy történt és történik ez a költészetben is vagy a képzőművészetben.

David Ojsztrahon nem fog a múltó idő. Most is olyan derűs, fiatalos és elegáns, mint negyedszázada volt, most is oly magától értetődő természetességgel lesz úrrá az anyagon, mint akármikor ezelőtt, s most is azzal a tündöklő fénnel, apollói tökéletességgel tolmácsolja a legnagyobbakat, mint bármikor eddig. Ebben a hegedűszóban nincs probléma. Minden megoldása tökéletes, valamenyny hangja mögött egy felülmúlhatatlan szépségeszmény aranyfedezete van jelen. Ezt a zenélést, s a mögüle felsejlő tökéletességet olyan alkálommal fogalmazta meg Sík Sándor, amikor ugyancsak Mozart egyik hegedűversenyét játszott a Ojsztrah, s külön érdekessége e versnek, hogy épp tíz esztendeje íródott

Mozart hegedűverseny,
Ojsztrah játszik Stradivariusan.
Alázd meg magad, szeleburdi versem,
Némulj ímára szám.

Csak egy pillantás, befelé, magadra,
Ahol e percben bűg a végtelen,
Még egy szívdobbanás és megjelen
Lelked vásznán a boldog Isten arca.

A Hangversenyzenekar élén Ojsztrah Mozart „másik” arcát is felidézte. Ekkor már nem hegedűvel a kezében, hanem mint karmester. Talán paradox ezt mondani, de vendégcsereplésének a Jupiter szimfónia dirigálása volt a fénypontja. Csodálatos szépségben, a hangok tündöklő pompájában tártul ki a műzenei szövete, s lágy lírai pasztell színei, kiegyensúlyozott, fenséges nyugalma a megnyugvás nagy eposzáinak mutatta, az életmű summájának, s a kor betetőzésének. Az áttört, éteri hangzás talán csak a záró részben vastagodott meg, de még így is az utóbbi évek egyik legszebb Mozart-tolmácsolásának lehattunk részesei.

Még visszazengett lelkiünkben Bach-amoll hegedűversenyének az a végsőig lekerekített finom tisztasága, ahogy Ojsztrah szólaltatta meg, s máris rácsodálkoztunk egy egészen más Bach-képre, Yehudi Menuhinéra. Szemünk előtt szenvedett és tisztult meg egy ember. Fülünk hallatára született meg maga a mű, először kicsit tétován, tapogatózva, aztán egyre magasabbra szárnyalva, egy már-már dionüoszsi mámorban, amelyben az ember ráébred önön legyőzhetetlen nagyságára és erejére. Menuhin kétségtelenül a nagy szenvedők közé tartozik. Élete is azzá tette, hiszen a tündöklő csodagyermekség után egyszercsak rászakadt a nagy felismerés: ezen az úton nem

járhat tovább. S akkor lépésről lépésre kellett megint megküzdenie mindazért, amit azelőtt anyanyelvi fokon beszélt. És nagy szenvedő abban a vonatkozásban is, hogy szíve egyúttal dobban minden nélkülözővel, kiszolgáltatottával. Amikor kitört a második világháború, táborról táborra járt, hogy hegedűjével enyhítse a katonák szenvedéseit. Európa felszabadítása után pedig közvetlenül a harcolók után jött, s egyik hangversenyt a másik után adta, hogy segítsen az elnyomorodott, elfásult emberi lelkeken, hogy a sokat szenvedett milliókat megajándékozza a szépség ígézetével. Párizsban két nap alatt rendbe hozták az Operát, mert ott akart játszani, s olyan tömeg gyűlt össze, mint annak előtte soha. Olyan forró lelkesedéssel ünnepelték a nagy művészt, hogy majdnem elkéste azt a katonai repülőgépet, melyen Amerikába kellett volna utaznia. Végül a pilóták szakították ki az ünneplők karjaiból. És hálásan ünnepelték az éhez-
ő indiákat, akikért ugyancsak hangversenyezett, a haláltáborok lakói, akik közé elsőik között sietett. (S ami talán a legerdekesebb: Churchill annak idején az anyagi segítség mellett azt is kérte Amerikától, hogy küldje el Menuhint, hogy hangversenyezzenek a katonáknak.) Nem egyszerűen muzsikussá hát, hanem jelenség, aki különös érzékkel rezonál a zene legmélyebb és legemberibb töltésére. Talán ezért válhatott Bartóknak annyira adekvát tolmácsolójává. Sokan leírták már, hogy a magyar zeneköltő először idegenkedve, bizalmatlanul és barátságtalanul fogadta Menuhint. Am az első taktusok után megváltozott a véleménye, majd elragadtatva így dicsérte játékát: „Azt hittem, csak akkor játszá-
k így a műveket, mikor szerzőjük már hosszú ideje halott”. Menuhin pedig sok egyéb mellett ezt írta Bartók zenéjéről: „Egynek éreztem magam kérlelhetetlen és bonyolult ritmusaival, azonosulni tudtam absztrakt s mégis rendkívül kifejező melodikus vonalvezetésével. Magaménak éreztem harmóniáinak hallatlanul gazdag és kifejező világát — ezt a néhol egyszerű, máshol problematikus vagy éppen ironikus világot —, és mindennek felett egynek éreztem magam műveinek világos, tiszta szerkesztésmódjával, kivitelezésével, amelyben nem találhatni lényegtelen részleteket, s amelyből mindenkor hiányzik az érzélgősség leghalványabb nyoma is”. Természetesen nem véletlen, hogy Menuhin zenekari estjének Bartók I. hegedűversenye volt az egyik legsikeresebb száma, s amikor a közönség rá-

adást követelt, egyszerre köszönte meg a kitűnő előadást, s köszöntötte a Bartók-kultusz egyik legnagyobb zászlóvivőjét.

(LEMEZFIGYELŐ) Ritka alkalmat kapott a Hanglezemgyártó Vállalattól a tenetséges zongoraművész, Kiss Gyula, amikor a Rádiózenekar kíséretében lemezre vehette Mozart c-moll zongoraversenyét (K. 491.) s az úgynevezett „Koronázási” koncertet. Mindket lemezen Lehel György vezényli a zenekart. Mozart zongoraversenyei alighanem a zeneirodalom csúcspontjait jelképezik, s e csúcson olyan kiváló és bizonyos vonatkozásban felülmúlhatatlan zongoraművészek uralkodnak, mint Edwin Fischer — akiről Vas István emlékezett meg oly szépen a televízióban —, Walter Gieseking vagy Arthur Rubinstein. Aki meghallgatja egy poros öreg lemezről Edwin Fischer lábzan égő, romantikus hevületű, s mégis oly plasztikusan finom Mozart-tolmácsolását, az bizonyos lehet benne, hogy érzelmileg többet nem kaphat erről a világról. S aki megszerzi Gieseking valamelyik lemezét, tudhatja, hogy ez maga a tökéletesség. Szó sincs róla, hogy Kiss Gyula játékát az övékhez lehetne hasonlítani. Am mégis nagyon szép, s még további finomodást ígérő tolmácsolás az övé. A c-moll koncert zokogó líráját például máris pompásan átérzi, s ezt a tüneményes szépségű művet, kivált csodálatos lassú tételét igen jól adja elő. Hasonló elismerést és méltánylást érdemel a „Koronázási” zongoraverseny feszes megoldása, bár az első tételben néhányszor indokolatlanul ingadozik a tempó s a lemeznek ez a része felvételtechnikailag sem tökéletes. A c-moll zongoraverseny hátoldalán a Tátrai vonósnégyes és Kovács Béla az A-dúr klarinétötöst szólaltatja meg (K. 581.). S ha volt már felvétel, amely „kritikán felüli”, s amelyet csak a legteljesebb elismerés illethet — hát ez az. Eszményi vonóshangzás, csodálatosan puha és tiszta klarinéthang, s mindehhez a zeneirodalom egyik remeke. Ennél többet e lemezről aligha mondhatunk. (LPX 11461 és 11511)

Az operaműfaj rajongói bizonyára rég várták már a Varázsfuola keresztmetszetét. Mostanában érett vagy érik be az a generáció, mely Pataky Kálmánék óta először rendelkezik azzal a ritka adottsággal, hogy Mozartot is tud énekelni. Réti József, László Margit, Agai Karola és Melis György jónéhány operáját vitték már diadalra, s rendkívül szép hanggal áldotta meg a sors Gregor Jó-

zsefet is, akinek csak az a balszerencséje, hogy szerepeihez Székely Mihály tündöklező basszusát asszociálja a haligató (bár Gregor hangszíne inkább Kórhé Endréével rokon, s ez az elődje sem volt éppen utolsó Mozart-énekes!). A Varázsfuvola e felvétele bizonyára best-

sellerré válik, még akkor is, ha talán a mű a maga egészében többet mond el a mozarti humanizmusról, mint kiragadott részletei. Kevésbé lelkesítő a lemez címlapja. (LPX 11539)

RÓNAY LÁSZLÓ

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

Csehov darabjai a századvégi orosz élet mozdulatlanságának drámái; a drámák nem hagyományos, alapvetően lírai konfliktusai a jövő értelmes életébe vágyódó hősök lázadó szembenállását jelentik a szürke jelenbe-záró, életnyomorító létezéssel. A nemrég felújított Ivanov a csend drámája volt, a kitörési kísérlet utáni lassú haldoklás, a Sirály a jellemet deformáló alkalmazkodás, a megalkudni nem tudó önpusztítás és a megalázó életet is vállaló múltból-kiszakadt drámája, a Ványa bácsi a munkába menekülő narkózis; a Három nővér a szépség pusztulása, az illúziók végső összeomlása, de egyben tétova lépés is a megsejtett jövő felé. A Cseresznyés kert már a múlttal való leszámolás és a kilépés az új életbe.

A kortalan Csehov-drámák közül is talán a legidőtlenebb a Három nővér. Véletlen helyen, véletlen időben, módon összeverődött emberek tétova keresését mutatja a dráma; azokét az emberekét, akik nem tudják, sorsuk mért vetette éppen abba a városba őket, ahonnan szorongó szívvel messzire elvágódnak. A három nővér tábornok apjuk házáat örököelve maradt ebben a hűvös, távoli városban, sóvár vággyal fordulva szülővárosuk, Moszkva felé. Olga, a legidősebb nővér tanárnő, szenvedő rabja a kisvárosi orosz iskola lélektelen formalizmusának, a középső, Mása házasságban szenved a vidámkodó, reménytelenül kisszerű Kuligin mellett, s a legfiatalabb, Irina, télen gyötrődését akarja felcserélni munkával, hivatással. Nagy közös álmuk Moszkva, a gyerekkori fények városa, amelynek távoli jelzései töltik be lelküket. Olga számára menekülést jelent ez az álom a testét-lelkét fogyasztó robot elől, s talán férjét Moszkvában, bármilyet, csak becsületes ember legyen; Irina számára viszont a kiteljesedett életet jelenti, ahol a férfi várja, s valami értelmes tevékenység. Mása számára csupán a szép

távoli álom Moszkva, ahol a tehetséges, tudósi reményekkel induló Andrej bátyjuk egyetemi tanár szeretne lenni. „Öböl partján zöld tölgyfa törzse, aranylánc-cal kötözve áll...” — Mása lelkéből szakadnak fel ezek a fájdalmas dallamú sorok, a mesék egyszerű és csodálatosan összetett színeiből szőtt világot jelentik, amelyet magának teremt a szomorú való elől menekülő fantázia; olyan világot, mely nincs, sohasem volt, de a lélek hinni akarja, hogy eljön valaha. Így látjuk általában Mását: merev mozdulatlanul, a dermedtség halálnyugalmú pózaiban, csak szavai, félmondatai jelzik, hogy fáradt testétől lelke milyen messze van. Jent repdes valahol a tölgyfa lombjaiban.

A dráma indításakor Olgát már kezdi megtörni a kisvárosi tanári élet, de még reménykedve fordul a május elején már fákat virágoztató, verőfényes Moszkva felé; Mása fájdalomba süppedt némasága csak lassan oldódik a jelenet során, egyedül Irina lelke száll fel ujjongva, szabadon. Különböző szintről indul a dráma elején a nővérek sorsa: a legmélyebbről Másáé, valahonnan középről, ahol sok a szenvedés, de még lehet megváltás, Olgáé, s csak Irina sorsa szárnyal fel a magasba, még kerülve a fájdalom vizeit. S ezek a különböző szintekről induló sorok egy szinten találkoznak a dráma végpontján, a kétségbeesett összefogódzás viágra kérdező szomorúságán. Úgy találkozik a darab végén a három nővér élete, hogy Olgáé alig változva, csupán a reménytelenség egyre bizonyosabb jegyeivel terhelve süllyed erre a mélypontra, Irina élete a magából zuhan le úgy, hogy ennek a zuhanásnak a számára érzelmileg közbülső Tuzenbachba való fogódzás az első jele, s a kitörés reményét elvágó halálos végű párba pecsételi meg sorsát; Mása életének Versinyin megismerése ad fényt, hogy aztán az ő élete is bezáruljon a dráma eleji képbe.

Az első felvonás elvágódó, de még az öröm jegyében összeálló társaságába a messzi Moszkva jelzéseit hozza el a be-

lépő új ütegparancsnok, Versinyin. Az ő megérkezésével a dráma horizontja kitágul; a gátlásait sértegetésekben oldó Szoljonij és a delíriumos élete roncsain agonizáló Csebutikin helyett Versinyin felel Tuzenbach világot tapogató szavaira. Tuzenbach sosem dolgozott életében, mikor hazajött a katonaiskolából, inas húzta le lábáról a csizmát, de most értelmetlenné válik számára eddigi henye élete, az emberi energiákat felszabadító munkában keresi az értelmesebb, etikusabb létezés lehetőségeit. Versinyin a még távoli jövőről álmodik, de a maga életét még nem képes ehhez a megérzett jövőhöz igazítani. Megadóan tűri felesége hisztériáit, gyöttrő rohamai elől a nővérek társaságába menekül. Tuzenbach szkeptikusabban itéli meg a jövőt, de a jelenben megpróbál változtatni sorsán. Valami nagy, mindenséget átfogó egésszé áll össze a vita: Versinyin a szebb, igazságosabb, boldogabb jövő képét festi, amelynek végtelenbe szökkenő tornyához a jelen emberei rakják munkájukkal a téglákat, Tuzenbach viszont az új, jövőbeli élet tragikumára figyelmeztet, az élet tragikumának folytonosságára, hiszen az új, kitágult lehetőségű jövőben a tér, idő, halál zsarnoki törvényei továbbra is uralkodnak.

Az első felvonás egy térben-időben elvágyódó, de mégis örömben oldódó társaságot mutat, amely a maga bonyolultan lüktető tudatával a nővérek szalonjába fogja be a végtelent, a második felvonásban a házba befészkelődött Natasa már felbomlasztja a társaságot, s kiűz a házból minden örömet; a harmadik felvonásban csak a várostűz riasztó lobogásainál verődnek össze az emberek, hogy aztán az utolsó felvonásban elváljanak örökre.

Versinyin megérkezése, Andrej fellobbanó szerelme még megtartotta a reménykedésben az első felvonást, a második felvonásban az eddig csak rossz izléséről ismert Natasa durvasága eluralkodik a házban; önző, állatias lényének nem állít akadályt sem a kövéredő Andrej papucs-lomhasága, sem a nővérek puha ellenállása. Zsarnoki uralma nem változtat a dráma alapvető konfliktusán, a belső küzdelemben, amely a hősök az élettel vívnak, csupán színezi azt, jelenlétével elmélyítve az élet tragikumát. Jellemző, hogy a cseledekre zsugori durvaságával förmedő, ostobán előkelősködő, barátokat elűző Natasa még anyai minőségében is milyen undorító: Irina szobáját kisajátít-

ja a „cukros Bobik” számára, s a nagy emberek százait sújtó tűzvész idején is csak attól fél, hogy a gyerekei valami betegséget kapnak a sok befogadott szerencsétlen embertől. Már csak Versinyin és Mása kettőse visz emberi meleget a zavartság, fájdalom képeit mutató felvonásba, Irina postai munkája egyáltalán nem hozta meg a munka felszabadultságát, Andrej is keserűen méri fel sorsát, a moszkvai katedra végleges eltékozlását. Szétszóródás, bolyongó egymást keresés után Irina sikolya már a semmit ostromolja; — „Moszkva!... Moszkva!... Moszkva!...”

Ez a sikoly könyörgő fájdalommal nehezedik a tűzvész okozta megpróbáltatások után: Irina érzi, mint távolodik el egyre inkább az igazi élettől, hogy válik értelmetlenné számára minden, már Tuzenbach szerelmét is elfogadja, csak hogy megválhasson régi életétől. Mása és Versinyin egymást kereső szerelmén is sebet üt az idő: már a levegőben lóg az ezred távozásának híre. A tűzvész felvonása már nem a nagy beszélgetések izgalmait hozza, hanem az elemi erővel kitörő emberi fájdalmakat: Csebutikin nihilista summázását, a „talán nem is élek már és csak úgy rémlik nekem, hogy megyek, eszem és alszom” filozófiáját, az önmagát áltatni próbáló Andrej bocsánatkérő megadását, Irina kétségbeesett fohását.

A dráma vége a széthullást mutatja: Tuzenbach csak szeretne munkájával elébe menni a jövőnek, kioltja életét a golyó, Versinyint Lengyelországba hurcolja a mundérban vezénylő sors, Andrej siralmas némasággal tolja Natasa vezényszavára a gyerekkocsit, s a magukra maradt nővérek fájdalomba dermedten fogódnak egymásba. Pattog a katonazene vidáman, hangját egyre távolabbról hozza a szél, s az együttmaradottaknak már csak Tuzenbach vigasza marad hátra: — „úgy érzem, ha meghalok, én valahogy még mindig részt veszek az életben.”

A Vígyszínház mostani felújítása a dráma eredeti jelentéséhez képest is egyetemesebbé tette az előadást. A rendező Horvai István — 1954-es, Madách színházbeli értelmezésétől eltérve — most a szépség pusztulásának lírai látomása helyett az illúziók összeomlását helyezte átgondolt, ironikusabb rendezése központjába, a kitörési kísérlet drámaiságának sodrására bízta az előadást. Az ismertebb, líraibb Kosztolányi-fordítás helyett Háy Gyula visszafogottabb,

szikárabb mondatai szóltak; a nyírfás, patriarchális melegségű szobák hagyományos színpadképe helyett a szovjet vendégtervező, David Borovszkij kopott fák emlékét árasztó deszkapalánkkal vette körül az egyszerre salonként, ebédlőként és kertként játszó színpadi teret. A bezártság fojtogató atmoszféráját teremtette meg ezzel, az elvágyódó szépségnek menhelyet adó szalon helyett börtönt, amelyből nem is igazán Moszkvába, hanem az elérhetetlen életbe, egy más létezésbe próbálnak kitörni a szereplők. De egyértelműen szimbolikus jelentése ellenére ez a játéktér nem „szóval meg”, nem kezd funkcionálni mindjárt a darab elején, hagyja, hogy a nővérek drámája értelmezze, töltsen meg gazdag jelentéssel; így kezd el sugározni a rendező üzenetét egy csendből fel-felébredő, majd az őszi falevelekkel végleg betemetett pianinó, egy ravattalá változott kerevet, a könnyörtelen, értelmetlen magány burkaként lebegő esernyő, a morbidan fölényes kívülrőlást jelző emelvény. A kitörés drámája az első felvonás szellemi izgalmaiban gazdag, intellektuális vonalvezetésű rendezése után a második felvonás felgyorsult ritmusával a farsang-hangulatot ellenpontozó hirtelen megdermedés képére vált át; a szaggatott liktetésű, tragikus jelzésekkel terhes harmadik felvonás — rendkívüli kimunkáltságú, fojtott szerelmi jeleneteivel — a reményét vesztett lélek tombolásának poklává változtatta a színpadot. A negyedik felvonás a „minden elvégeztetett” csendje, könny nélküli temető képe, különös búcsú-szertartás a sosem élt halottak fölött.

Ha valami zavartságunk, hiányérzetünk mégis maradt az izgalmas rendezés, előadás után, akkor az az illúziókkal szembenező, halál-forgatagú táncukkal a teljes reménytelenségben is lázadó nővérek sorsának bizonyos eszmei-dramaturgiai nivellálásából adódik, az önmagából, önmagáért is értelmet nyerő szépség szándékosan túlzott visszafogásából.

A három nővér — Wieber Marianne kitűnő felvezetésében — a dráma elején fehér ruhában jelenik meg, aztán a még reménykedő második felvonásban kékre vált át a színezés, majd a tűzvész idején pirosra, hogy aztán mindent kifejezzen a záró kép feketéje. Egymásba fogódzó közös sorsot mutat, s mégis külön életet játszik a három nővért megszólaltató színész. Ruttkai Éva Mására tökéletes színészi remeklés. A der-

medtség, fanyar ironia bezártságából a belső erő sugárzásának, a soha ki nem teljesedhető életnek magaslatába emeli a játékok, hogy aztán alázuhanjon a süket csendbe, a megsemmisülésbe. Mindezt az önsajnálatát legparányibb gesztusa nélkül, egy más élet lehetőségeit ismerő, de abban csak szemével, mozdulataival, félmondataival résztvevő ember fájdalommal. Pap Éva játéka hozza a legnagyobb meglepetést a szépálmú, lírai Irina hagyományos megjelenítéséhez képest; neuraszténiásan érzékeny, kétségbeesetten drámai csehovi hősnőt formál, akinek lényében felmutatja az enerváltságot, a kisszerűséget is. Békés Rita Olgája hétköznapias finomságával, szenvedő, életet fenntartó akaratával is más értelmezést nyert, más szint, helyet kapott a nővérek hagyományos értékskáláján.

Tordy Géza visszafogott, tiszta játékka teljesen egybevágott a rendezői fel fogással, izléssel, Tuzenbachja a csendes dráma, felerősödött önironia megvalósítása; alkotóan járult hozzá az önmagukat kívülről is szemlélő szereplők elképzeléséhez. Darvas Iván kitűnő Versinyinje az intellektuálisan vonzó, etikus magaslatoakra emelkedő férfi alakjában megmutatta a megadó belenyugvást, a lélek ernyedtségét is. Nagyszerű volt Tahi Tóth László Andrej-alakítása: kesernyős, groteszk sugárzása a testben-lélekben kövéredő csehovi figura telitalálata, egy a nővérekre is leselkedő szomorú metamorfózis felmutatása. Béres Ilona Natasáját nem növesztette a rendezés az eredeti csehovi szándéknál féltelmezetesebben a testvérek sorsa fölé, életnyomorítóan praktikus, ragadozó magatartását a színésznek mintha nem elégé belülről, hanem gyakran külsőleg eszközökkel adta volna vissza. Benkő Gyula Kuliginje karakterszínészi remeklés volt, minden mozzanatában precíz, kimunkált játék. A modern rendezői értelmezésben nagy szerepe volt Mádi Szabó Gábor Szoljonijának, — aki otromba viccelődései mögül mindvégig féltelmezetesen érezte az önmaga lényegét kifejezni nem tudó, s ezért abszurdá váló pusztító erőt — s Páger Antal vérfagyasztóan nyugodt, nihilista életét kedélyesen szétteregető Csebutikinjának. Kőműves Erzi öreg dajkája a múzeumivá kövült régi jószág egy darabja volt, Kozák László Ferapontja pedig a megszokott komikus vénember helyett háborzongatóan abszurd megjelenítés.

CZÉRE BÉLA

KÉPZŐMŰVÉSZET

MARC CHAGALL-TÁRLAT. Az orosz származású, fél évszázada Franciaországban élő, nyolcvanöt esztendőes mesternek: *Marc Chagall*nak októberi budapesti kiállítása — bár (a horribilis biztosítási költség miatt) a reprezentatív Chagall-festmények („Bella fekete kesztyűben”, „En és a falu”, „A részeg katona”, „Önarckép hét ujjal”, „A zöld rabbinus”, „Vitebszk fölött”, „Purim”, „Keresztrefeszítés”, „Dávid király” stb.) mindegyikét nélkülöznünk kellett — művészeti életünk ünnepi eseménye volt. A bemutatott hét — jobbra a mester idősebb korában alkotott — festmény („Bercyrakpart”, „Jesse fája” stb.) éppen csak ízelítőt nyújtott „korunk egyik legnagyobb hatású művészeként” (Herbert Read) szimbolikus és látomásos piktúrájából, a grafikai anyag rendkívüli bősége és magas színvonala viszont felülmúlta várakozásainkat.

Megcsodálhattuk a „Holt lelkek” című Gogol-regény illusztrációit, a *La Fontaine*-mesékhez, a „Daphnisz és Chloé”-hoz, Boccaccio novelláihoz, az „Életem” című önéletrajzhoz és mindenekelőtt: a Bibliához készült metszeteket és rajzokat, amelyek az 1948. évi Velencei Biennálé grafikai nagydíját hozták meg Chagall számára. (A Szentírás-illusztrációkon hosszú évekig dolgozott; sokáig időzött Palesztinában és Szíriában, hogy magába lélegezze a Szentföld atmoszféráját. A Biblia végül is — Oto Bihalji-Merin joguszólav marxista esztétikus véleménye szerint is — „Chagall személyében páratlan tolmácsra talált.”)

A kiállítás — amelyen két gobelin és két templomi üvegablak, továbbá plakátok, gyönyörű Chagall-albumok, a mesterrel foglalkozó monográfiák és a művész arcvonásait megörökítő jobbnál jobb fotó-portrék sokasága volt még látható — alkalmat adott arra, hogy megállapíthassuk: Marc Chagall munkásságát, formanyelvét erős szálak fűzik a fauveizmushoz, a kubizmushoz, az expreszszionizmushoz, sőt még némileg a szürrealizmushoz is, művészetének fő táplálója azonban nem a XX. század elejének nyugat-európai avantgarde képzőművészete, hanem az ifjúkori vitebszki milió iránti fájdalmas nosztalgia, valamint a XVIII. századi orosz- és Lengyelországban létrejött misztikus zsidó vallásfilozófia: a *chaszidizmus* és a Krisztus iránti szeretet s tisztelet. (Krisztus alakját igen-igen gyakran jelenítette meg a mester; a Krisztus-ábrázolások egész pályá-

ját végigkísérik.) A már idézett Bihalji-Merin joggal írja „Husadik századi művészportrék” című esszékötetében: „Chagall lénye legmélyén istenkereső maradt.”

A *Frank János és dr. Uryné Erdey Ibolya* által rendezett műcsarnoki kiállítás — a festmények csekély száma ellenére — nagy élménnyel ajándékozta meg a magyar művészbarátokat; a tárlat meggyőzően igazolta a katalógus előszavában olvasható méltatást: „A tiszta, adakozó, örökifjú szívű mester művészetét páratlan költői gazdagság jellemzi.”

BERNÁTH AURÉL GYŰJTEMÉNYES KIÁLLÍTÁSA. Bernáth Aurél Kossuth-díjas festőnek a Budapesti Történeti Múzeumban — a budai várban — megrendezett visszatekintő kiállítása az elmúlt esztendőök legarányosabb, legökonomikusabb, legszebb hazai tárlatainak egyike volt. *Bertalan Vilmos és Cifka Péterné* rendezők az idős mester életművének csupán kisebbik hányadát mutatták be; ezt a döntést csupán helyeselni lehet, hiszen ily módon a közönség figyelme zavartalanul irányulhatott Bernáth művészetének olyan nagyszerű darabjai felé, mint a „Starnbergi tó” (1926), a „Genovai kikötő” (1927), a „Csendélet hegedűvel” (1929), a „Téli táj varjakkal” (1929), a kontemplációt sugárzó „Önarckép sakkasztáblával” (1930), a mesteri szerkezetű „Reggeli jelenet öltözködő nővel” (1931), az elrövedő tekintetű „Kikötőmunkás” (1932), az istennői fenségű „Vénusz” (1932) vagy a puritán előadású „Anyám” (1933). Hogy e festmények a két világháború közötti magyar festészet standard-művei közé tartoznak, ezt súlyos hiba, vétkecs elfogultság lenne kétségbevonni. — még ha nem is értünk egyet a művésznek — mintegy harminc esztendő óta sűrűn és nyomtatékosan hangoztatott — kombattánsan konzervatív esztétikai, művészetpolitikai nézeteivel és kései — e kombattáns konzervatívizmussal összhangban álló — neoakadémikus munkáival.

Bernáth — a 20-as évek végén és a 30-as évek első felében festett *chef d'oeuvre*-jeiben — „a szín árnyalataival kifejezhető szubjektív hangulatok legelmélyültebb, legdelikátabb tolmácsolója volt. Egy-egy alapszín — barna, kék — finom tónusaiba ágyazva varázsol! elő egy érzékeny álomvilágot” (*Kopp Jenő*). Derengő koloritú, a szemlélőben sokféle asszociációt keltő, sejtelmes képei — amelyeken kivételes szuggesztivitással fonódik egybe a költészet és a valóság — még a bernáthi piktúrával szemben sok tekintetben kritikus Lehel Ferencet

is lefegyverezték: „Egy csendélete — tokjában nyugó hegedűvel — lenyűgöző áhítatot ébreszt; önarcsképe — gyermekével a karján — az élet minden metafizikai titkát fölkarvarja; nehéz nem meglátni képeinek átszellemültségét” — írta egyik cikkében — 1934-ben — Lehel. Bálint Endre — aki ugyancsak sok fenn-tartással viseltetik Bernáth művészeti eszményei iránt — szintén magasra becsüli a posztnagybányai mester számos alkotását: „Bernáth Aurél »Pusztai országút« című képeinek megható atmoszférája és bánatos hangulata emlékezősek sorát indítja el sivár országutakról, a lapuló föld fölött kóválygó, szinte hallható csendről és távoli kocsizörgésről...”

Az olaj- és pasztellfestmények mellett

mintegy húsz akvarellt, gouache-t és grafikai lapot is kiállított a két rendező. Kiemelkedik ezek közül a művész barátjának és művei gyűjtőjének: Szilasi Vilmos professzornak szénnel rajzolt arcképe (1927) és a „Nyár” című friss, hamvas vízfestmény (1932), az ifjúságot és a szabadságot jelképező boldogan száguldó csikóval.

A sok színes reprodukciót tartalmazó katalógus előszavát Bertalan Vilmos műzeumigazgató írta. Sorait avval fejezi be, hogy „Bernáth értékelése még ma sem lezárt”, annyi azonban bizonyosnak tűnik, hogy „a művész neve elé joggal illeszthetjük »a nagy magyar festő« megjelölést.”

D. I.

RÁDIÓ MELLETT

(A KILÁTÓ LEGUTÓBBI MŰSORA ÜRÜGYÉN) „Bemutatni” általában azt szokás, akit nem (vagy alig) ismerünk. Éppen ezért hatott meglepően a KILÁTÓ — a Rádió világirodalmi híradója — októberi programjában már a cím is: „Bemutatjuk Ernesto Cardenal nicaraguai költőt”. Hiszen Ernesto Cardenal művei immár négy alkalommal is szerepeltek a Magyar Rádió műsorán (legutóbb ez év októberében, másfél héttel a KILÁTÓ adása előtt). Valamennyit (nemcsak az adott versekre, hanem a költő személyére és munkásságára is kiterjedő) ismertetés (ha úgy tetszik: bemutatás) vezette be. A KILÁTÓ ismerető-fordítója, Képes Géza viszont más képet adott Ernesto Cardenalról, mint ami a korábbi adásokban elhangzott.

Képes Géza azt írja, hogy Ernesto Cardenal „a líra, hősi epika és satíra művelője”, aki „1925-ben született, Nicaragua fővárosában, Managuában. Már ifjúkorában részt vett hazája forradalmi megmozdulásaiban, több ízben be is börtönözték. Később szerzetes lett, de radikális nézeteiből semmit sem adott fel. Jó példája ő a közép- és dél-amerikai alsópapság és főleg a fiatalok elszánt forradalmi magatartására.” Hazájából sikerült elmenekülnie, „Cardenal ma már külföldön hirdeti népének a szabad élet-höz való jogát”. Nos: kissé „leszüketelt” jellemzés ez.

Ernesto Cardenal valóban 1925-ben született (nem Managuában, hanem az ugyancsak nicaraguai Granadában). Valóban részt vett az 1933 óta uralmon lévő Somoza-rendszer elleni mozgalom-

ban. Az 1954-ben kirobbant felkelés leverésekor (egyszer és nem többször) bebörtönözték, társát kivégezték, őt iszonyatosan megkínózták. Később sikerült elmenekülnie. 1957-ben hátat fordított a közvetlen politikai akcióknak és agitációknak. 1960-ban belépett az USA Kentucky-államában lévő Getszemáni trappista kolostorba. Novíciusmestere Thomas Merton volt. Akik tudják, mit jelent a „konverzió”, azok előtt nem kétséges, hogy a „konvertitát” mennüire alavetően, testre-lélekre-hatóan átforgatja, magasabb lélektípusra, léletszemléletre emeli a kegyelem. Az imádkozó Cardenal életébe, „történetébe” — mint Paul K. Kurz SJ írja — is „beleavatkozott” Isten. Hogy hogyan, arról maga a költő vall „Élet a szeretetben” („Vida en el amor”) című könyvében (amely a kolostorban írt elmélkedéseinek, lelki feljegyzéseinek gyűjteménye és Thomas Merton előszavával látott könyvalakban is napvilágot). Az önként vállalt szerzetesi hallgatás — a „trappisták csöndje” — Cardenalnak számvetést és önvizsgálatot is jelentett. És ebben a külső csöndben befelé Istennel beszélgetett. Eljutott a szemlélődésnek arra a misztikus magaslátára, ahol mindent Isten szemszögéből, Istenhez való viszonylatában szemlél a lélek. (Mennyire jellemző például, ahogyan Somozáról, Nicaragua diktátoráról ír: „Isten a nicaraguai diktátort is szereti, de mint nicaraguai diktátort nem szereti.”) Cardenal valóban nem adta fel radikalizmusát — abban az értelemben, ahogyan az Evangélium tanítása is radikális. Mint ő maga mondomta 1970 decemberében — az uruguayi Marcha című lapnak adott interjújában —: „Most, amikor egyre inkább átadom

magam a vallásos életnek, pap és többé-kevésbé szerzetes vagyok, hiszem, hogy a kereszténységnek forradalminak kell lennie, mert az Evangélium forradalmi." Jogosult ugyan „a felebarátunk védelmét szolgáló” erőszak, „de az Evangélium az erőszakmentességet tekinti a keresztény ember legfőbb kötelességének: legyőzni a rosszat jóval, a gyűlölséget a szeretettel”.

Ami pedig Cardenal „elmenekülését” illeti: két évi noviciátus után — egészségi okokból és lelki megfontolásból — elhagyta a Getszemánit és Kolumbiába ment. Ott egy bencés kolostor tagjaként elvégezte a teológiát, majd visszatért hazájába. A managuai székesegyházban szentelték pappá, 1966-ban. (Korábban még Kolumbiában megszerezte a doktortitlust is lírai költészetből.) Ma is Nicaraguában él, a Nicaraguai tó egyik szigetén, Solentinamén, ahol — néhány szerzetestársával együtt — keresztény

kommunát létesített. „Egy alig népes területen, írástudatlan indiánok között tevékenykedik Cardenal, s vele több társa, századunkban ugyanúgy, mint a középkori bencés szerzetesek. Művelik a földet, tanítanak, anélkül azonban, hogy valamiféle monostort akarnának alapítani. A keresztény közösség új formája ez. A munkát az indiánokkal közösen végzik — írja P. Kurz (Orientierung, Zürich, 1972. július 15). Cardenal világhírét különben nem a „Nulla óra” című (Nicaragua népi hősének, Sandinónak szabadságharcáról szóló) valóban nagy költeménye alapozta meg, hanem a „Vágd szét a szögesdrótot” címmel megjelent — és eddig több mint 14 nyelvre lefordított — kötete, amelyben a szegények igazságát, a modern ember istenélményét és közösségi érzését szólaltatja meg a zoltárok nyelvén.

BALÁSSY LÁSZLÓ

A Vigilia a nagyvilágban

A Vatikáni Rádió 1972. október 3-i magyar adása elemzően foglalkozott Nyíri Tamás professzornak a Teológia 1972 szeptemberi számában megjelent cikkével („Hogyan él a magyar papság?”); október 24-i adásában pedig ismertette Cserháti József pécsi püspöknek az Új Ember 1972. október 15-i számában megjelent cikkét, melyben a püspök Nyíri Tamás Teológia-beli tanulmányára reflektált.

Hegyí Béla, a Vigilia belső munkatársa lapunk képviselőjében részt vett a Párizsban 1972. szeptember 27-től október 2-ig tartott Teilhard-szimpozícionon, melyet a Fondation Teilhard de Chardin és a Foyer International de Paris közösen rendezett. A szimpozícion tárgya „Merre halad az élet?” volt, amelynek keretében Norbert Ségard („Mit akar a neveléstudomány?”), R. P. Leroy SJ („A bölcsesség próbája”), Joël de Rosnay („Teilhard után — az egység felé”), Madeleine Barthélemy-Madaule („Egység, ahogyan mi szeretnénk”), François Meyer („A jövő hiperbolája”) és Gustave Martelet SJ („Teremtés és eszkatológia”) tartottak előadást. Az egyes előadásokat kerekasztal-megbeszélések és az előadók vizsgáztatásai követték.

Bozóky Mária festőművésznő, lapunk külső munkatársa több sikeres budapesti kiállítása után december 8-tól 23-ig a kölni Galerie Glaubban „Szakrális és profán művek” címmel mutatja be grafikai munkáit a nyugatnémet közönségnek. A tárlat anyaga 104 grafikai mű, köztük Kafka-illusztrációk és a festőművésznőnek a Vigiliából is ismert rajzai.

Bozóky Mária rajza

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay —
Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars.

SOMMAIRE

LA FÉLICITATION DE GYULA ILLYÉS, LORS DE SON 70e ANNIVERSAIRE Études de István Tótfalussy de Béla Czére et de Ferenc Pergel — Un poème de Gyula Ilyés et ses traductions hongroises de texte de messe — NOËL ANCIENNE, NOËL NOUVELLE, NOËL ÉTERNELLE Écrits de Gellért Belon, de Sándor Bálint, de Miklós Borsos et de György Rónay — Poèmes de János Pilinszky, de Béla Csanád et de Tamás Falu — DANS LA GALÉRIE DE VIGILIA Maria Bozóky présente les „Icons de Margit Anna” — Compte-rendu de László Possonyi de ses lectures de Dostoïevski, sous le titre: „Souvenir aux nu-pieds” — ENQUÊTE DE LA VIGILIA avec la participation: Adista (Roma), Luděk Brož (Praha), Yves Congar (Paris), Frederick C. Copleston (London), Claude Cuénot (Paris), Jean-Marie Domenach (Paris), Gaspar Elizondo (Mexico), Iring Fetscher (Frankfurt am Main), Friedrich G. Friedmann (München), Ernst J. Görlich (Wien), Wilhelm Köster (Uppsala), A. G. M. van Melsen (Nijmegen), Robert de Montvalon (Paris), O. von Nell-Breuning (München), Hugh O'Neill (Swansea), Harald Pawlowski (Frankfurt), Gustav A. Wetter (Wien).

INTRODUCTION À UNE ENQUÊTE

Au début de cette année, nos rédacteurs ont pris la décision d'inviter des théoriciens chrétiens qui s'occupent du rapport du christianisme et du marxisme, à exposer court leur vue sur la place et le futur du christianisme, dans le cadre d'une société socialiste.

Après avoir établi, d'un accord commun, la liste de ceux qui allaient être questionnés, M. Béla Hegyi s'est chargé de l'organisation et de la réalisation technique de cette entreprise. En ce lieu, nous le remercions de son bon travail bien efficace.

Une quantité de réponses est parvenue à nous dont le nombre surpassait d'un pourcentage considérable nos attentes. Nous attribuons cela d'une part au thème „excitant”, ensuite — sans aucune prétention exagérée de notre part, — à l'appréciation internationale toujours croissant de VIGILIA et de ses activités. Nous y remercions avec reconnaissance des efforts de chaque participant qu'ils ont développés dans leur travail.

Il y en avait, naturellement, qui ne répondaient nullement à nos questions, soit qu'ils ne les ont pas reçues, soit qu'ils n'y avaient pas le temps, soit que nos questionnaires furent jetés dans la corbeille. semblablement à d'autres invitations... Il y en avait qui, auprès des excuses polies, en se référant à leurs activités d'ailleurs bien connues, ont retenu leurs réponses. Si quelqu'un découvrirait donc des lacunes dans notre enquête (nous regrettons par exemple l'absence des catholiques polonais bien expérimentés) — notre réponse reste la même: tout cela ne dépendait pas entièrement de nous.

Les participants ont tous, sans exception, bien observé les règles coutumières d'une enquête et se tenaient au volume demandé. Une réponse unique en faisait cependant exception, dont la signification et l'étendue surpassaient les autres réponses. Nous remercions le Professeur Hans Küng de son étude excellente qui vaut bien un programme complet, un crédo. Nous ne pourrions pas trouver un écrit plus digne et plus juste pour annoncer l'année prochaine.

En qualité de rédacteur, je me permets encore d'y ajouter par nécessité quelques „notes pratiques”, comment comprendre ce qui y suit. Tout d'abord, je voudrais souligner que les réponses parvenues à nous, impliquent la vue de leurs auteurs, et non pas celle de VIGILIA, bien mise en relief plusieurs fois. Nous avons la confiance de ce que nos lecteurs sont en majorité des chrétiens émanci-

pés pour bien comprendre ces lectures. Ils les ajusteront à leur place, dans le vrai sens du mot, puisque les auteurs questionnés formaient leur opinion en rapport de leur environnement, de leur milieu social et ecclésiastique, fondée logiquement sur leurs propres expériences. Autre chose est donc la pensée essentiellement „technocrate” d'un Allemand de RFA, et d'un Américain du Sud qui vit en plein milieu des révoltes et des contestations; autrement nuancés sont les reflets d'un Français ayant l'héritage d'un Mounier, et autrement y diffère la vue d'un chrétien qui, dans les périodes souvent critiques et difficiles au cours du développement du socialisme, est devenu simplement réaliste et chrétien, et qui a déjà fait la preuve de sa „fidélité double”.

Nous n'en retenons et ne pouvons en retenir, aucun enseignement. L'ensemble contient ses propres leçons bien importantes et son enseignement; d'après notre avis, l'important est de connaître toutes ces vues et la sensibilité dont ces problèmes résonnent partout dans le monde. Le lecteur n'aura pas besoin de nos suggestions pour voir que les problèmes que nous autres chrétiens hongrois avons déjà surpassés, soit de propre initiative, soit par suite des réalités historiques, vont prendre une tournure aiguë dans certains pays et dans certaines sociétés. Combien nos solutions sont bonnes ou moins bonnes, cela n'y appartient pas; elles fonctionnent et cela vaut plus que tout climat théorique. Aussi pouvons-nous, les chrétiens hongrois, aider d'après nos expériences, les chrétiens d'autres pays et d'autres systèmes sociaux, qui sont encore en deça de ce que, dans un moment donné de l'histoire, nous avons déjà vécu. Eux, ils demandent „l'échange”; les initiatives de cette enquête peuvent donc être considérées comme le premier pas fait dans la direction d'un tel „échange”, nullement négligeable du point de vue du christianisme futur. Tel échange implique d'abord la connaissance des partenaires.

Nous prions nos lecteurs de bien vouloir lire ces réponses avec intelligence et amour, avec une grande attention et avec la tolérance due à d'autres attitudes (en tant qu'elles sont de bonne intention, mais il n'y en a guère d'autres).

Nous nous sommes proposé la lecture intéressante de cette enquête d'être notre cadeau de Noël, pour le bien de nous tous, pour nous connaître mieux. Nous y ajoutons encore nos meilleures félicitations, une bonne Noël, pleine d'amour, une Noël vraiment chrétienne et vraiment humaine.

I N H A L T

BEGRÜSSUNG VON GYULA ILLYÉS GELEGENTLICH SEINES SIEBZIGSTEN GEBURTSTAGES (Beiträge von István Tótfalussy, Béla Czére und Ferenc Pergel) — Gedicht- und Messtext-Übersetzungen von Gyula Ilyés — ALTE WEIHNACHTEN, NEUE WEIHNACHTEN, EWIGE WEIHNACHTEN (Beiträge von Gellért Belon, Sándor Bálint und Miklós Borsos) — Gedichte von János Pilinszky, Béla Csanád und Tamás Falu — IN DER GALERIE DER VIGILIA präsentiert Mária Bozóky die Ikone von Margit Anna — Persönliche Erinnerungen von László Possonyi — EINE ANKETE DER VIGILIA mit der Beteiligung von: Adista (Roma), Luděk Brož (Praha), Yves Congar (Paris), Frederick C. Copleston (London), Claude Cuénot (Paris), Jean-Marie Domenach (Paris), Gaspar Elizondo (Mexiko), Iring Fetscher (Frankfurt am Main), Friedrich G. Friedmann (München), Ernst J. Görlich (Wien), Wilhelm Köster (Uppsala), A. G. M. van Melsen (Nijmegen), Robert de Montvalon (Paris), O. von Nell-Breuning (München), Hugh O'Neill (Swansea), Harald Pawlowski (Frankfurt), Gustav A. Wetter (Wien).

EINFÜHRUNG ZU EINER ANKETE

Am Anfang dieses Jahres entschloss unsere Redaktion eine Reihe von Denkern überall in der Welt, die sich mit dem Verhältnis zwischen Marxismus und Christentum befassen und von denen eine Antwort auch zu erwarten ist, aufzufordern, kurz und bündig ihre Meinung über Platz und Zukunft des Christentums in den sozialistischen Gesellschaften darzulegen.

Nachdem die Liste der zu Befragenden zusammengestellt wurde, war es Herr *Béla Hegyi* der die technische Durchführung und Organisation auf sich nahm; wir danken für seine gute und erfolgreiche Arbeit.

Die Anzahl der eingelaufenen Antworten übertraf unsere Hoffnungen. Wir schreiben dies einerseits dem „aufregenden“ Thema zu, andererseits aber auch — und das ohne Einbildung — der ständig wachsenden internationalen Anerkennung der Arbeit der *Vigilia*. Wir danken herzlich allen die sich die Mühe gegeben und mitgearbeitet haben.

Selbstverständlich waren auch solche, die auf unsere Anfrage überhaupt nicht geantwortet haben, es sei dass sie diese nicht erhalten haben oder weil sie keine Zeit gehabt haben, oder aber weil sie diese, zusammen mit anderen ähnlichen Fragebögen und Formularen in den Papierkorb warfen. Es waren auch solche, die auf ihre — übrigens allgemein bekannte — Überbelastung sich berufend, höflich ausweichten. Sollte also jemand gewisse Mängel in unserer Ankete entdecken (sollte jemand z. B. das Fernbleiben der offensichtlich viel nützliche Erfahrungen besitzenden polnischen Katholiken bedauern) so können wir nur antworten: es lag nicht an uns!

Alle Mitarbeitenden haben die ungeschriebenen Regeln solcher Anketen eingehalten und blieben innerhalb der Rahmen des angegebenen Umfanges. Nur eine Antwort traf ein, die angesichts ihrer Bedeutung und — gewissermassen — auch im Umfang die anderen überschritt. Wir danken ganz besonders Herrn Professor *Hans Küng* für seinen sozusagen programmatischen Beitrag; wir könnten mit keinem würdigeren und wahreren Schreiben unseren nächsten Jahrgang anfangen.

Und damit könnte ich auch schon beenden, wenn ich es nicht für nötig halten würde den Nachfolgenden eine „Gebrauchsanweisung“ vorausszuschicken. Ich möchte betonen, dass die Antworten der Ankete die Ansicht der Autoren mitteilen und nicht den schon öfters festgelegten Standpunkt der *Vigilia*. Wir glauben, dass die grosse Mehrheit unserer Leser reif genug und entsprechend erwachsener Christ ist, um das Gelesene auf den richtigen Platz zu setzen. Auf den Platz im engsten Sinne des Wortes; es sei denn, dass über diese Fragen natürlich- und notwendigerweise ein jeder seinem eigenen gesellschaftlichen und kirchlichen Milieu und seiner eigenen Erfahrung entsprechend denkt, anderswie also ein „technokratisch“ denkender Westdeutsche, anders ein zwischen ständigen Gärungen und Unterdrückungen lebender Südamerikaner, anders ein Franzose der die Erbschaft eines Mounier repräsentiert und wieder anderswie ein Christ der in schweren und manchmal sogar krisenhaften Perioden des Sozialismus zu einfachen und realistischen Menschen, zum Christen der die Probe der „doppelten Treue“ bestand, abgehärtet wurde.

Eine Lehre haben wir nicht gezogen und wir wollen sie auch nicht ziehen. Das Rundbild hat offensichtlich seine wichtigen Lehren; das Wichtigste — unserer Meinung nach — war die Zuerkennung der Ansichten und auch die Empfindlichkeit mit der man auf das Problem überall auf der Welt reagiert. Der Leser wird gewiss auch ohne Einflüsterungen sehr gut sehen, dass an einigen Orten, in einigen Ländern und Gesellschaften heutzutage jene Fragen sich zuspitzen, die wir, ungarische Christen, mehr oder weniger überwunden haben, es sei denn aus eigenem Antrieb oder infolge geschichtlicher Notwendigkeiten. Ob unsere Lösungen gut oder nicht gut sind, das ist hier nicht die Frage; immerhin funktionieren sie und das ist wichtiger als jede theoretische Antwort. Eben deswegen können wir, ungarische Christen, aufgrund unserer Erfahrungen in vielen Fragen den Christen anderer Länder und Gesellschaften, denen noch bevorsteht was wir in der geschichtlichen Phase schon überschritten haben, behilflich sein. Übrigens wird dieser „Erfahrungsaustausch“ auch erwünscht; unsere Initiative: die jetzige Ankete ist auch so zu betrachten als erster Schritt zu diesem, vom Gesichtspunkt der Zukunft der Christenheit durchaus nicht nebensächlichen „Erfahrungsaustausch“ — ein Bekanntwerden der Parteien.

Bitte lesen Sie die Antworten mit Vernunft, Liebe, mit entsprechendem Ermessen, mit der geduldischen Höflichkeit und Aufmerksamkeit, die einer anderen Ansicht (soweit sie gutgläubig ist, aber nicht gutgläubige Ansichten gibt es hier nicht) gebühren.

Die Ankete ist als Weihnachtsgeschenk gedacht zum Wohl von uns Allen und im Zeichen des Bekanntwerdens. Und nun bleibt nichts anderes übrig, als uns Allen nützliche, liebevolle, wirklich christliche und wirklich menschliche Weihnachten zu wünschen.

HUNGAROTON MŰVÉSZLEMEZ ÚJDONSÁGOK

BARTÓK BÉLA

FÁBÓL FARAGOTT KIRÁLYFI
balettzene

A Budapesti Filharmóniai Társaság
Zenekarát vez.: Kórody András

ára: 60,— Ft

KODÁLY ZOLTÁN

ZENEKARI DALOK

Melis Gy., Simándy J., Szirmai M. énekel
A Magyar Rádió és Televízió

Szimfónikus Zenekarát vez.: Lehel Gy.

ára: 60,— Ft

W. A. MOZART

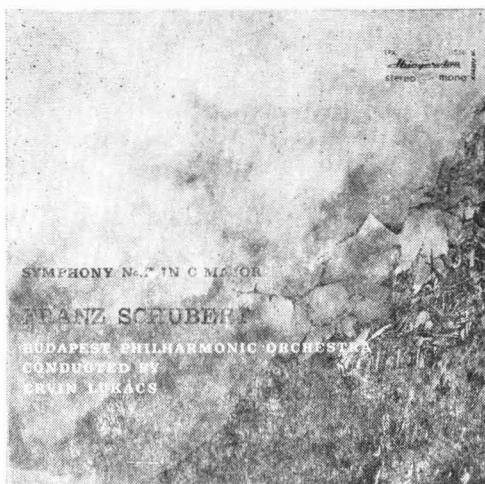
VARÁZSFUVOLA (operarészletek)

J. Gregor, Réti J., Ágay K., László
M., Melis Gy., Csengery A.,
Kishegyi Á. énekel

Az Állami Operaház Zenekarát

vez.: Erdélyi Miklós

ára: 60,— Ft

FR. SCHUBERT

VII. SZIMFÓNIA (C-DÚR)

A Budapesti Filharmóniai Társaság

Zenekarát
vez.: Lukács Ervin

ára: 60,— Ft

KORMOS OTTÓ HALÁLÁRA

Írta: Balássy László

Most, amikor a szomorú alkalom úgy kívánná, hogy búcsúzzunk tőled, Ottó, búcsúzzam a magam, valamint iskolatársaid, barátaid, munkatársaid és híveid nevében, mégsem tudom azt mondani, hogy „elköszönünk tőled utoljára”, hogy valami véget ért visszavonhatatlanul.

Emberileg kevés az idő, amit életed 48 és hivatásod 25 esztendejéből a szervita rend egykori templomában, a Martinelli-téri Szent Anna templomban töltöttél. Az örökkévalóság tükrében még kevesebb. De ha értékeiben nézzük, hiszen: nem állsz üres kézzel Urad elébe. Akárcsak a bibliai sáfár, aki jól gazdálkodott a rábízott talentumokkal. Szíved és Isten háza, amelyben szolgáltál, nyitva állt mindenki előtt — legyen az katolikus vagy elszakadt testvér, más felekezethez tartozó vagy nem-hívó —, mert minden emberben felismerted és megbecsülted a

Teremtő képmását. Istenért, embertársaid javáért, a lelkekért soha, semmi fáradtságot, akadályt nem ismertél. A liturgia, az ökumené, a párbeszéd: megannyi talentum, amelyet bőven kamatoztattál a Zsinat, a krisztusi közösséghez tartozás szellemében. Hazai templomaink közül először a Martinelli téren te állítottál szobrot XXIII. János pápának, a nagy pápa emlékére te rendszerezitetted a „Pacem in terris” miséket. Es mekkora lelki élményben részesült, aki veled elmélkedte-imádkozta végig a nagyhét szertartásait és — miként ha az ősegyházban — a húsvét-vasárnapra virradó éjszakán, az éjfél kíséren hallotta meg a feltámadást hirdető alleluját. Soha nem feledjük a szentbeszédeidet, amelyeknek példáit nem példatárból, hanem az életből merítetted. Ha pedig hivatásod útián értetlenséggel, nehézséggel találkoztál, annak megoldását mindegyikőnk Istenre bízta. Nem ismerted a tülekedést a főhelyekért, nem kerestél a gyors és látványos sikereket. Néhány nappal haláloz

előtt meggyöntattál valakit, aki harminchat éve nem gyont. Ő mondta nekem: „Ottó nagyszerű pap!”

Utolsó találkozásunkkor lelkesen beszéltél terveidről, közelgő ezüstmisédről. De a terveket már soha többé nem válthatod valóra, ezüstmisédet már soha többé nem mondhatod el.

Prohászka Ottokár szavai jutnak eszembe: „Szent, mely szomorúság napja nekem ez a halottak napja s hitem nem tiltja, hogy szívem legyen s hogy át ne érezsem a föld lakóinak érzéseivel, amit az apostol mond: »nincs itt maradó városunk«, tehát az elmúlás útjain járunk s az elmúlást megsóhajtuk.” Ma is halottak napja van és temetésed napja. Mégsem búcsúzzunk tőled, Ottó. Mert földi életed — ez a lezárt-ságában is teljes élet — egy még nagyobb Teljesség felé mutat. A mi beteljesedő létünket — ahogy Teilhard de Chardin írja — „egy Másvalaki szervezi önmagába”. És számunkra — számodra is — „az élet csúcspontja a halál az Egyesülésben”.

SZÁMUNK ÍRÓI. — *Czére Béla* tanár, esztéta, a Petőfi Irodalmi Múzeum tudományos munkatársa.

Pergel Ferenc (szakmája szerint esztergályos-köszörűs) író, tudományos kutató. Az ELTE bölcsészettudományi karán szerzett magyar irodalomtanári diplomát. Itt avatták bölcsészettudományi doktorrá is. Kutatási témája „A magyar szépirodalmi könyv- és folyóiratkiadás 1941-1944 között”. Lapunk ebben az évben egy novelláját és a Magyar Csillagról szóló tanulmányát közöltük.

Belon Gellért jánoshalmi plébános, legutóbb (1972 június) „Bibliai gondolatok az ökumenizmusról” című tanulmányát közöltük.

Bálint Sándor a szegedi egyetem volt néprajz-professzora, a vallási néprajz európai hírű tudósa. 1971 februári számunkban „A szegedi kegyes iskola” c. írását közöltük.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kéziratokra, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, csak akkor válaszolunk, ha közölhetőnek vagy átdolgozhatóknak találjuk. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn és csütörtökön 11-től 17 óráig, a többi napokon (szombat kivételével) 11-től 13 óráig.